BİLGİ MÜŞTEREKLERİ

GENÇ YOLDAŞLAR İÇİN BİR DOSYA

Herkes İçin Daha Güvenli, Daha Mutlu Bir Hayat

Geleceğin İnsanından Eşitlik Çağrısı

Sürüm 1.1.2 · 2026

CC BY-SA 4.0 · bilgimusterekleri.org

BİLGİ
MÜŞTEREKLERİ

Herkes İçin Daha Güvenli, Daha Mutlu Bir Hayat

Geleceğin İnsanından Eşitlik Çağrısı

Hazırlayan: Bilgi Müşterekleri

Sürüm: 1.1.2

Tarih: Kasım 2026

Lisans: CC BY-SA 4.0. Kaynak göstererek çoğaltabilir, değiştirebilir, paylaşabilirsiniz. Çoğaltın.

Kapak: Emekçi kadınlar kolajı.

SÜRÜM NOTU

1.1.2 (Kasım 2026): Güncelleme. İşgücü verileri Eylül 2026'ya ve yılın üçüncü çeyreğine, kadın cinayeti verileri Ekim 2026'ya, cinsiyet uçurumu verileri 2026 raporuna taşındı; nafaka düzenlemesindeki ve "Ailem Güvende" davalarındaki gelişmeler işlendi (Bölüm 6, 8, 43–47; Ek A, C, H, I). Kitabın tezlerinde, taleplerinde ve bölüm yapısında değişiklik yoktur.

1.0.1 (Ekim 2026): İlk yayın.

Bu bir canlı belgedir; eleştiri ve katkılarla güncellenir. Güncel sürüm: bilgimusterekleri.org

İçindekiler

İthaf 7

Bir Bakışta: Bu Kitabın İlkeleri 8

Sevgili Genç Yoldaşlar 10

BİRİNCİ KİTAP — GÜNDELİK HAYAT 14

Kısım I — Önce Sağlıklı Birey: Kendine Yetebilmek, Akıl, Bilim ve İnsanlık 15

Bölüm 1. Sağlıklı Birey Nedir? 15

Bölüm 2. Kapitalist Koşullarda Kim Sağlıklı Kalabilir? 17

Bölüm 3. Akıl, Bilim, İnsanlık: Etiğimizin Zemini 19

Bölüm 4. Kendine Özen Bencillik Değildir: Gündelik Sağlık Pratikleri 21

Kısım II — Bir Evin, Bir İşin 24 Saati 24

Bölüm 5. İkinci Vardiya 24

Bölüm 6. "Çalışmıyor, Ev Hanımı": Görünmeyen Emeğin Hikâyesi 27

Bölüm 7. Sırtında Çalı Taşıyan Kadın 30

Bölüm 8. Fabrikadan Platforma: Kadın Emeğinin Değişen Coğrafyası 32

Kısım III — Ev Emeği Devrimi Beklemez 36

Bölüm 9. Meydanda Devrimci, Evde Eski Düzen 36

Bölüm 10. "Yardım Ediyorum" Sözcüğünün Sefaleti 38

Bölüm 11. Örgütte Ev Düzeni 39

Kısım IV — Erkekliğin Sefaleti: Erkeklik Nasıl Üretiliyor? 42

Bölüm 12. Çifte Standart: Aynı Davranış, İki Ayrı Sıfat 42

Bölüm 13. "Aslan Oğlum": Ayrıcalıkla Büyütülmek, Kadını Meta Olarak Öğrenmek 43

Bölüm 14. Dil Ele Verir: Solun Ağzındaki Argo 44

Bölüm 15. Erkek Olmak Neden Bir İktidar Meselesine Dönüştürüldü? 45

Kısım V — Hayat Arkadaşı: Tercih, Eşitlik, Gerekirse Ayrılık 48

Bölüm 16. Evlilik Zorunlu Değil, Birliktelik Bir Tercihtir 48

Bölüm 17. Aynı Kitapları Okumak Değil, Aynı Dünyayı Birlikte Kurabilmek 50

Bölüm 18. Acele Etme: Gençlere Öneri 52

Bölüm 19. Kalıpların İçinden Çıkmak 52

Bölüm 20. Sokaktaki Eleştiri, Evdeki Kavga 53

Bölüm 21. Katlanmak Zorunda Değilsin 55

Kısım VI — Ekmek de Gül de: Sevgi Üzerine 58

Bölüm 22. Ekmek ve Gül 58

Bölüm 23. Sevgi Bir Etkinliktir: Dünyadan Sesler 60

Bölüm 24. Türkiye'den Sevgi Sözleri ve Doğan Cüceloğlu'ndan Alacaklarımız 62

Bölüm 25. Evlilikte de Sevgili Kalmak 63

Bölüm 26. Sevginin Performans Olmaktan Çıktığı Dünya: Dostluk, Yalnızlık, Yas ve Ayrılık 65

Kısım VII — Rıza ve Psikolojik Şiddet ... 67
Bölüm 27. "Hayır" Bir Cümledir: Rıza ... 67
Bölüm 28. Psikolojik Şiddet: Görünmeyen Yara ... 68
Kısım VIII — Cinsellik: Tabudan Özene, Pazarlıktan Rızaya ... 72
Bölüm 29. Tabu ve Açlık: Cinsel Eğitimsiz Büyümek ... 72
Bölüm 30. Okulda Cinsellik Eğitimi: Dünya Nerede, Biz Neredeyiz? ... 73
Bölüm 31. Evde Başlayan Eğitim: Çocuklarımıza Ne, Ne Zaman Anlatacağız? ... 74
Bölüm 32. Özen: Yatakta da Hayatta da İnsan Olarak Görmek ... 76
Bölüm 33. Özgür Kadın, Karşılıklı Rıza: Yeni Normal ... 77
Bölüm 34. Cinsellik Pazarlık Konusu Değildir ... 78
Kısım IX — Geleceğin İnsanını Kim Yetiştiriyor? ... 80
Bölüm 35. Çocuk Ne Görürse Onu Yaşar ... 80
Bölüm 36. Aşiretten Şehre: Çözülen Ama Bitmeyen Feodal Kültür ... 82
Bölüm 37. Anlaşamayan Ebeveyn, Bölünen Çocuk ... 83
Bölüm 38. Okul, Mahalle, Ekran: Ebeveynin Ötesi ... 84
Kısım X — Yeni Kuşak, Yeni Hayat: Özgürlüğün Bütünlüğü ... 86
Bölüm 39. Klasiklerin Gölgesinde: Devrimci Romanlara Modern Bir Okuma ... 86
Bölüm 40. Yeni Yaşam Biçimleri: Bireyselleşme ile Dayanışma Arasında ... 90
Bölüm 41. LGBTİ+ Yoldaşlar: Varlık Bir Gerçektir ... 91
Bölüm 42. Modern, Bilimsel, Özgürlük Düşkünü İnsan ... 92
İKİNCİ KİTAP — BU DÜNYAYI KİM KURDU? ... 95
Kısım XI — Rakamlarla ve Kanunlarla Bugün ... 96
Bölüm 43. İşgücünün Dışındaki 22 Milyon ... 96
Bölüm 44. Kanun ve Ev Emeği: Medeni Kanun'un Yüz Yılı ve Nafaka ... 97
Bölüm 45. Evdeki Ölüm ... 102
Bölüm 46. "Aile Yılı"ndan "Aile ve Nüfus On Yılı"na ... 103
Bölüm 47. Dünya Haritasında Eşitlik: "Kuşak" mı, Koşul mu? ... 105
Kısım XII — Bizim Tarafımız: Emekçi Kadınlar ... 108
Bölüm 48. Neden "Emekçi Kadınlar Günü" Diyoruz? ... 108
Bölüm 49. Vitrindeki Kadın: Elitist Kadın Bakışının Sınıfsal Eleştirisi ... 110
Kısım XIII — Dünyada Emekçi Kadınların Mücadelesi ... 113
Bölüm 50. Zetkin, Luxemburg, Kollontay: Sosyalist Kadın Hareketinin Kuruluşu ... 113
Bölüm 51. Sufrajetlerden Grev Kadınlarına: Avrupa ve Dünya ... 115
Bölüm 52. İzlanda: Bir Günlük Grevin Öğrettiği ... 118
Bölüm 53. Temsil ve Program: Feminizmin Yol Ayrımları ... 119
Kısım XIV — Feminist Arkadaşlarımız Ne Anlatıyor? ... 122
Bölüm 54. Dalgalar ve Akımlar: Kısa Bir Tarih ... 122
Bölüm 55. Kavramlar, Hayat Gibi: Feminist Sözlük ve Bugünkü Anlamları ... 123
Bölüm 56. Feministler Ne İstiyor? Ortak Amaç ... 126
Bölüm 57. Feministler Arasındaki Farklar ... 127
Bölüm 58. Türkiye'de Kadın Hareketi ... 129

Kısım XV — Marksizm ve Kadınların Özgürleşmesi 133
Bölüm 59. Kökler: Mülkiyet, Miras, Aile 133
Bölüm 60. Emeğin Yeniden Üretimi 135
Bölüm 61. "Mutsuz Evlilik" Tartışması 137
Bölüm 62. Sınıfın İçinden Geçen Çizgi 138
Bölüm 63. Kamusal Alan, Özel Alan: Feministlere Bir Marksist Yanıt 139
Bölüm 64. Marksizm Kadınların Özgürleşmesini Açıklarken Nerede Yetersiz Kaldı? 141
Bölüm 65. Bugün Marksistler Kadınların Özgürleşmesine Nasıl Bakıyor? 142

Kısım XVI — Sosyalist Deneyimler: Kazanımlar, Geri Adımlar, Dersler 146
Bölüm 66. Ekim'in Kadınları 146
Bölüm 67. Başka Coğrafyalar 149
Bölüm 68. Özel Mülkiyet Kalkınca Erkek Egemenliği Neden Sürdü? 151

Kısım XVII — Eski Kuşağa Yanıt: Anlaşmazlığın Haritası 154
Bölüm 69. Anlaşmazlığın Haritası: Eski Kuşak Sol ile Feministler Neden Anlaşamıyor? 154
Bölüm 70. 1848'den Bugüne Aynı Suçlama 156
Bölüm 71. Sorunu Yaratmak mı, Görünür Kılmak mı? 157
Bölüm 72. Kadın-Erkek Düşmanlığı Kimin İşine Yarar? 158

ÜÇÜNCÜ KİTAP — HENÜZ YAŞAMADIĞIMIZ HAYAT 161

Kısım XVIII — Bakım Toplumu: Bakımın Özel Yük Olmaktan Kamusal Hak Olmaya Yolculuğu 163
Bölüm 73. Sosyalist Cumhuriyette Kadın ve Erkek 163
Bölüm 74. Bakım Toplumunu Kim Yönetecek? 164

Kısım XIX — Beden Kimin? Devletin, Ailenin, Piyasanın Değil 167
Bölüm 75. Üreme Özerkliği: Çocuk Sahibi Olma ya da Olmama Hakkı 167
Bölüm 76. Bedenin Piyasası: Güzellik, Estetik, Diyet ve Görünüm Baskısı 168

Kısım XX — Makineler Çalışırken Kimin Zamanı Özgürleşecek? 170
Bölüm 77. Yapay Zekâ, Otomasyon ve Yeni Ev İçi Emek 170
Bölüm 78. Serbest Zaman: Gerçek Zenginlik 171

Kısım XXI — Aileden Özgür Birlikteliklere: Yakınlığın Geleceği 173
Bölüm 79. Seçilmiş Aileler, Yalnız Yaşam, Ortak Bakım 173
Bölüm 80. Kayıtlı Birliktelik ve Yakınlığın Hukuku 174

Kısım XXII — Gezegenin Bakımı, İnsanın Bakımı 176
Bölüm 81. Ekoloji ve Toplumsal Yeniden Üretim 176

Kısım XXIII — Geleceğin İnsanının Sevgisi 179
Bölüm 82. Geleceğin İnsanının Sevgisi: Bugün Göremediğimiz Bir Kültür 179

SONUÇ — GELECEK BUGÜN NEREDE BAŞLIYOR? 183

Kısım XXIV — Bugünden Başlamak: Bir Dönüşüm Yolculuğu 184
Bölüm 83. Acil Talepler Programı: Bakımı Haneden Çıkarmak 186

EKLER — BAŞVURU İÇİN 190

Ek A — Kronoloji 191
Ek B — Sözlük 195
Ek C — Veri Eki 198
Ek D — İtirazlar ve Yanıtlar 202
Ek E — "Kendine Sor" Listeleri 204
Ek F — "Yardım" Yerine Ne Diyelim? Küçük Bir Sözlük 206
Ek G — Gençlere: Eş Seçimi ve İlişki Üzerine Sorular 207
Ek H — Destek ve Güvenlik Kaynakları 209
Ek I — Okuma ve İzleme Rotası; Dış Referanslar 211
Ek J — Ebeveynler İçin Yaşa Göre Konuşma Rehberi 213
Ek K — Acil Talepler Programı: Tek Sayfa 215
Ek L — Görsel Kaynakçası 217

İthaf

Her sabah evde herkesten önce kalkan, her gece herkesten sonra yatan kadınlara; emeği istatistikte “işgücü dışı” yazılan, ama bu ülkeyi her gün yeniden ayağa kaldıran milyonlara; ve mutfağın, bulaşığın, çocuğun, yaşlı annenin kendi işi olduğunu öğrenmeye karar veren bütün yoldaşlara.

Bir Bakışta: Bu Kitabın İlkeleri

Kitabı okumaya vaktiniz yoksa bu sayfayı okuyun. Geri kalan her şey bu cümlelerin açılımıdır.

Önce sağlıklı birey

- Her ilişkiden önce kendine yetebilen, duygusal olarak muhtaç olmayan, akılcı ve bilimsel düşünen, insanca yaşamaya çalışan bir birey olmak gelir. Etiğimiz bu tercihin üzerinde biçimlenir.
- Kapitalist koşullar insanı yorar, hasta eder; ama bu, sağlıklı olmaya çalışmamanın bahanesi değildir. Sağlıklı olmak sorunsuz olmak değil, sorunla yüzleşebilmek ve yardım isteyebilmektir.

Gündelik hayatı ve örgüt kültürünü dönüştürmek

- Bulaşık, temizlik, çocuk bakımı "yardım edilecek" bir başkasının işi değil, evi paylaşan erkeğin de asli işidir. Planlamak, liste tutmak, hatırlamak da iştir; o da paylaşılır.
- Evlilik bir varış noktası değil, resmî işleri kolaylaştıran bir araçtır. Acele edilmez; aranan şey aynı dünyayı birlikte kurma isteğidir. Evlilikte de birlikte yaşamda da rıza ve özen sürer.
- Okulda verilmeyen yaşa uygun beden güvenliği, cinsellik, hijyen ve "hayır" deme hakkı, evde utandırmadan konuşulur.
- Örgütte toplantı saatleri çocuklu yoldaşlara göre planlanır; söz, çay ve bulaşık nöbeti eşit dağıtılır; kadını aşağılayan argo dilden çıkarılır.
- Özel günleri hatırlamak "burjuva kültürü" değildir; sevgi tüketimle değil, emekle gösterilir.

Kamusal talepler

- Ev kadınlarının yok sayılmış emeği için geriye dönük prim borçlanması ve kendi adına emeklilik.
- Birlikte yaşayanlara beyan ve tescile dayalı eşlik statüsü.

- Nafaka Güvence Fonu; boşanan ve şiddetten kaçan kadına barınma, iş ve kreş desteği.
- Kamusal kreş, mahalle mutfağı, çamaşırhane, yaşlı ve engelli bakımı: güvenceli bakım işçileriyle ve demokratik denetimle.
- Okullarda bilimsel, eşitlikçi ve rızayı merkeze alan cinsellik eğitimi; ücretsiz ve damgalamayan ruh sağlığı hizmeti.

Sosyalist gözle

- Eşitliği devrimden sonraya havale etmek, erkeğin evdeki küçük ayrıcalıklarını korumasının en kibar yoludur. Ev emeği devrimi beklemez.
- Cinsellik bir pazarlık, bir koz, bir borç değildir; karşılıklı istek ve rızayla birlikte yaşanır. "Hayır" demek pazarlık değil, haktır.
- Aşkı ve gündelik hayatı "dava" uğruna küçümseyen çileci devrimcilik anlayışı, evde sevgiyi geri plana iten otoriter bir erkekliği besledi; onu geride bırakıyoruz.
- Kadın haklarını yalnızca yaşam tarzı üzerinden savunan elitist bakış, o evi temizleyen gündelik ev işçisi kadını görünmez kılar. Bizim tarafımız emekçi kadınlardır.

Mavi bir noktanın üstünde bize verilmiş tek bir hayat var. Sevgi mülkiyetin değil, etkinliğin adıdır. Herkesin özgür gelişimi, her birinin özgür gelişiminin koşuludur; ve bu ilke mutfağımızın içinden başlar.

Sevgili Genç Yoldaşlar

Bu kitap bir mutfakta başlıyor.

Akşam saat yedi. Bir kadın işten dönmüş, ayakkabılarını çıkarmadan ocağı yakmış. Bir yandan çocuğun ödevine bakıyor, bir yandan yarın sabah kayınvalidesinin kan tahlili için hangi saatte çıkmaları gerektiğini hesaplıyor, bir yandan da buzdolabında yumurtanın bittiğini aklının bir köşesine yazıyor. İçeride, salonda, televizyonun karşısında bir adam oturuyor. İyi bir adam. Sendikalı, okuyan, dünyanın adaletsizliğine öfkelenen, 1 Mayıs'ta en önde yürüyen bir adam. Akşam yemeğinden sonra kalkıp bulaşığı yıkayacak ve bunu yaparken içinden, belki de yüksek sesle, "eşime yardım ediyorum" diyecek.

Bu kitap o cümleye itiraz ediyor. Ama adamla değil.

Çünkü o cümlenin arkasında bir adamın kişisel kusurundan çok daha büyük bir şey duruyor: yüzlerce yıllık bir iş bölümü, bir mülkiyet düzeni, bir hukuk, bir ekonomi, bir dil. Kadının gününün dört saatini ücretsiz bakım emeğine, erkeğinkinin bir saatten azını ayıran bir dünya. Bu dünyayı biz kurmadık. Ama her akşam, her mutfakta, her "yardım" cümlesinde onu yeniden kuruyoruz.

Bu kitabı üç tür insanla konuşmak için yazdık.

Birincisi, çevremizdeki feminist arkadaşlarımız. Onlar yıllardır kadınların ezilmesine ve eşitsizliğe karşı çalışıyor, düşünüyor, sokağa çıkıyor. Bu kitapta onların ne anlattığını önce kendi ağızlarından, hakkaniyetle aktarmaya çalıştık. Bazı yerlerde onlardan ayrılıyoruz; ama bu kitabın en büyük borcu da onlara.

İkincisi, "feministler aileyi yıkıyor" diyen, eski gelenekten gelen solcu yoldaşlarımız. Onların itirazlarını ciddiye aldık ve tek tek yanıtladık. Onlara söyleyeceğimiz şey basit: yıkılan aile değil, eşitsizlik. Ve aileyi asıl yıpratan şey feministler değil; on iki saatlik vardiya, kira, borç ve şiddettir.

Üçüncüsü, eşitsizliği "devrim olunca kendiliğinden çözülür" diye bugünden geleceğe havale eden yoldaşlarımız. Onlarla bu kitabın en açık sözlü tartışmasını yürüttük. Çünkü gelecek bir bekleme salonu değil; bugünden başlayan bir yolculuk. Evdeki eşitsiz düzeni sürdüren her pratik, yarının dünyasını bugünden zayıflatıyor. Ve çocuklarımız bizim söylediklerimizi değil, yaptıklarımızı öğreniyor.

Ama bu kitabın asıl muhatabı sizsiniz, genç yoldaşlar. Henüz evlenmemiş, belki ilk ilişkisini yaşayan, belki ailesinin evinden çıkmanın hesabını yapan, belki bir sendikaya, bir derneğe, bir örgüte yeni katılmış sizler. Bu kitabı elden ele verilecek bir yol arkadaşı olsun diye yazdık. Başka hiçbir metni okumuş olmanız gerekmiyor; ihtiyacınız olan her şeyi burada anlatmaya çalıştık.

Bu kitap nasıl okunur?

Kitap üç kitaptan ve bir sonuçtan oluşuyor.

Birinci Kitap, Gündelik Hayat, evin, mutfağın, işin, aşkın, cinselliğin ve çocukların dünyasında geçiyor. Herkes için yazıldı ve tek başına okunabilir. Bölümleri çoğunlukla aynı yolu izler: önce yaşanan bir sahne; sonra "Neden böyle?" sorusu; sonra aynı sahnenin geleceğin dünyasında nasıl göründüğü; en sonda da bugün atabileceğimiz adım.

İkinci Kitap, Bu Dünyayı Kim Kurdu?, Birinci Kitap'taki sahnelerin arkasındaki rakamları, kanunları, tarihi ve kuramı anlatıyor: kadınların konumu tarihsel olarak nasıl üretildi, feministler ne diyor, Marksizm nerede güçlü, nerede geç kaldı, sosyalist deneyimler neyi başardı, neyi başaramadı.

Üçüncü Kitap, Henüz Yaşamadığımız Hayat, geleceği bir umut olarak değil, araştırılabilir bir olanak olarak ele alıyor: bakım nasıl toplumsallaşır, beden kimin olur, makineler çalışırken kimin zamanı özgürleşir? Orada bir ilkeye bağlı kaldık: kurumları somut anlatıyoruz, ama geleceğin insanının aşkını ve ailesini tarif etmiyoruz; onu o insanlar kendileri kuracak.

Sonuç, Gelecek Bugün Nerede Başlıyor?, evde, işyerinde, sendikada, örgütte ve mahallede bugünden atılabilecek adımları ve acil talepler programını topluyor.

İlk kez okuyanlar Birinci Kitap ile Sonuç'tan başlayabilir.

Neden "kadın sorunu" demiyoruz?

Bu kitapta "kadın sorunu" ifadesini kendi sözümüz olarak kullanmıyoruz. Tıpkı "Kürt sorunu" ifadesi gibi, bu ifade de sorunu ezilenin kendisine yükler; sanki sorun kadınlarmış gibi. Oysa sorun kadınlar değil: sorun erkek egemenliği, eşitsizlik ve onları her gün yeniden üreten mülkiyet düzeni. Bu yüzden "kadınların ezilmesi", "kadınların kurtuluşu", "eşitlik" ve "erkek egemenliği" diyoruz. İfade yalnızca tarihsel bir terim olarak ya da başkalarının sözlerini aktarırken, tırnak içinde geçiyor. Kitabın adındaki "herkes" de bilinçli bir seçim: erkek egemenliğinden kurtulmak kadınlara bir lütuf değil, kadınların, erkeklerin, LGBTİ+ bireylerin, çocukların, hepimizin daha güvenli ve daha mutlu yaşamasının koşulu.

Kutular

Kitap boyunca bazı kutularla karşılaşacaksınız:

- **Gelecekten Not:** Eşitliğin sıradanlaştığı bir sosyalist toplumda büyümüş birinin bizim bugünümüze bakışı. Bu insan kusursuz değil; onun dünyasında da aşk biter, dostluk sarsılır. Ama o dünyada bu çelişkiler ekonomik bağımlılık ve zorunlu itaat üzerinden yaşanmak zorunda değil.
- **Neden böyle?:** Sahnenin arkasındaki maddi ilişkiler.
- **Mücadele Sahnesi:** Kadınların örgütlendiği, direndiği, kazandığı gerçek olaylar. Bu kitabın kadınları yalnızca yük taşıyan insanlar değil, tarihi kuran öznelerdir.
- **Kendine Sor:** Okurun kendine yönelteceği sorular.
- **Daha fazlası için:** Konunun kitabın başka bir yerinde ya da dışarıda nasıl derinleştiği.

Kitaptaki örnek hayatlar bu kitap için kurgulanmıştır; adları ve ayrıntıları gerçek kişilere ait değildir. Rakamlar ve olaylar ise kaynaklarıyla birlikte verilmiştir; her kısmın sonunda o kısmın kaynakları yer alır. Doğrulanmış olguyu, kuramsal yorumu, siyasal talebi ve hayal ettiğimiz geleceği birbirinden ayırmaya özen gösterdik.

Son bir söz. Bu kitap sosyalizmi, insanlara nasıl mutlu olacaklarını öğreten bir ahlak düzeni olarak görmüyor. Sosyalizm, insanların hayatlarını ekonomik zorunluluk, toplumsal tahakküm ve başkasına bağımlı olma korkusu altında kurmak zorunda kalmadıkları bir özgürleşme sürecidir. Mutluluğu herkes kendince arar; bizim işimiz o arayışın koşullarını genişletmek. Yine de bu kitap size öneriler verecek: "acele etme", "evlilikte de sevgili kal", "yardım deme, o iş senin". Bunlar bir ahlak otoritesinin buyrukları değil; bir yoldaşın sözü.

Hadi başlayalım.

BİRİNCİ KİTAP

GÜNDELİK HAYAT

Evin, mutfağın, işin, aşkın, bedenin ve çocukların dünyası. Bu kitap tek başına okunabilir.

KISIM I

Önce Sağlıklı Birey: Kendine Yetebilmek, Akıl, Bilim ve İnsanlık

> **Gelecekten Not.** Sizin zamanınızda insanlara "birini bul ki tamamlansın" dendiğini okudum. Bir ilişkinin, eksik iki yarının birbirine yapışması olarak anlatıldığını. Bizde çocuklara önce kendileriyle iyi geçinmeyi öğretiyoruz: yalnız kalabilmeyi, korkusunu adlandırabilmeyi, yanıldığında "yanıldım" diyebilmeyi. Biri bizi sevdiğinde bunu bir kurtuluş gibi değil, bir armağan gibi yaşıyoruz. Bu yüzden ayrılıklar bizde de acıtıyor; ama kimseyi yok etmiyor.

Ev işinden, aşktan, cinsellikten, çocuk yetiştirmekten önce bir soru gelir: bütün bu ilişkilere nasıl bir insan olarak giriyoruz?

Bu kısım bir kişisel gelişim reçetesi değil. Kitapçı raflarını dolduran "kendini sev, hayatın değişsin" kitaplarına benzemesin diye özen gösterdik. Çünkü biz insanın yalnızca kendi iradesiyle değil, içinde yaşadığı toplumsal koşullarla biçimlendiğini biliyoruz. Ama o koşulları bilmek, kendi payımıza düşeni yapmaktan bizi muaf tutmuyor. Bu kitabın ana kemiklerinden biri şu: **her şeyin başında sağlıklı birey vardır.**

Bölüm 1. Sağlıklı Birey Nedir?

Zeynep yirmi dört yaşında. Üniversiteden mezun olmuş, bir yazılım şirketinde çalışıyor. Üç yıldır bir ilişkisi var. Sevgilisi bir akşam mesajına iki saat yanıt vermediğinde Zeynep'in midesi düğümleniyor; telefonu elinden bırakamıyor, aklına en kötü ihtimaller geliyor. Sevgilisi onu bırakırsa ne olacağını düşünmeye bile cesaret edemiyor. "Onsuz yaşayamam" diyor arkadaşlarına, ve bunu söylerken bunun bir sevgi cümlesi olduğuna inanıyor.

Murat otuz bir yaşında, bir fabrikada vardiya amiri. Eşi işten geç kalınca öfkeleniyor; nerede olduğunu, kiminle konuştuğunu soruyor. Eşi bir arkadaşıyla tatile gitmek istediğinde "beni bırakıp nereye gidiyorsun" diye kırılıyor. Murat da bunun sevgi olduğunu düşünüyor: "Değer veriyorum, o yüzden kıskanıyorum."

İkisi de seviyor. Ama ikisinin sevgisi de bir eksikliğin üzerine kurulu. Zeynep ilişkiye, yalnız kalma korkusunu susturmak için tutunuyor. Murat ilişkiyi, kendi değersizlik duygusunu denetim altında tutmak için kullanıyor. İkisi de karşısındakini, kendi içindeki bir boşluğu dolduracak bir şey olarak görüyor.

Sağlıklı birey dediğimiz şey bunun tersidir. **Kendine yetebilen, duygusal olarak muhtaç olmayan, bir ilişkiye eksiğini kapatmak, yalnızlıktan kaçmak ya da bir güvence edinmek için değil, paylaşmak için giren insan.** Böyle bir insan da sever, özler, kırılır, kıskanır. Ama sevgisini karşısındakinin özgürlüğünü daraltarak yaşamaz; karşısındakinin kendisini terk edebileceğini bilir ve bu bilgi onu yok etmez.

Psikanalist ve düşünür Erich Fromm, *Sevme Sanatı*'nda bu farkı iki kavramla anlatır. Bir yanda "simbiyotik birlik" vardır: iki insanın, birbirine yapışarak ayrı birer insan olmaktan çıktığı, birinin ötekini yuttuğu ya da ötekine teslim olduğu bir bağ. Öte yanda "olgun sevgi" vardır: iki bütün insanın, kendi bütünlüklerini koruyarak birleşmesi. Fromm'a göre olgun sevgide iki insan bir olur ve yine de iki kalır. Fromm bunu bir paradoks olarak sunar, ama aslında çok gündelik bir şeyi anlatıyor: birini sevmek, onun sensiz de bir hayatı olmasını istemektir.

Burada iki sınır çizmemiz gerekiyor; çünkü "sağlıklı birey" fikri yanlış anlaşılmaya çok açık.

Birincisi, kendine yetebilmek kimseye ihtiyaç duymamak değildir. İnsan toplumsal bir varlıktır. Doğduğumuz andan öldüğümüz güne kadar başkalarının emeğine, bakımına, sevgisine muhtacız. Ekmeğimizi başkası pişirir, hastalandığımızda başkası bakar, yaşlandığımızda birileri elimizden tutar. Bu kitap bakımın toplumsallaşmasını, dayanışmayı, ortaklığı savunuyor; "kimseye ihtiyacım yok" diyen yalnız kahraman bizim idealimiz değil. Bizim hedefimiz bağımsızlık değil, **bağımlılık olmadan, özgürce bağlanabilmektir.** Arkadaşına, sevgilisine, yoldaşına bağlı olan ama onlarsız var olamayacak kadar onlara yapışmamış bir insan.

İkincisi, sağlıklı olmak hiç sorun yaşamamak değildir. Hepimiz kaygılanırız, yası tutarız, depresyona gireriz, öfkemize yenik düşeriz. Sağlıklı olmak bunların hiç yaşanmaması değil, yaşandığında onları görebilmek,

adlandırabilmek, onlarla yüzleşebilmek ve gerektiğinde yardım isteyebilmektir. Bir psikoloğa gitmek, bir ilaç kullanmak, bir arkadaşa "iyi değilim" demek sağlıksızlığın değil, sağlığın işaretidir. Bu kitapta ruhsal sorun yaşayan hiçbir insanı küçümsemiyoruz; biz de o insanlardan biriyiz.

Bir de sözcük meselesi var. Gündelik dilde "normal" deriz: normal bir insan, normal bir ilişki, normal bir aile. Bu kitapta "normal" yerine "sağlıklı" demeyi tercih ediyoruz. Çünkü normal, çoğunluğun ne yaptığıdır; sağlıklı ise insanın gelişimine neyin iyi geldiğidir. Bir toplumda çoğunluğun eşini dövdüğü, çocuğunu aşağıladığı, kızını okula göndermediği bir dönem olabilir; bu davranışlar o toplumda "normal" sayılabilir, ama sağlıklı değildir. Tersine, çoğunluğun yaşamadığı bir hayat (yalnız yaşamak, çocuk istememek, aynı cinsten birini sevmek) normal sayılmayabilir, ama gayet sağlıklı olabilir. Ölçütümüz çoğunluk değil, insanın gelişimi.

Kendine Sor. Bir ilişkiye neden giriyorum, ya da neden içindeyim? Yalnız kaldığımda neler hissediyorum? Sevdiğim kişinin bensiz bir hayatı olması beni korkutuyor mu? Kıskançlığımı sevgimin kanıtı gibi mi anlatıyorum? En son ne zaman "yardıma ihtiyacım var" dedim?

Bölüm 2. Kapitalist Koşullarda Kim Sağlıklı Kalabilir?

Bu soruyu sormadan önceki bölümü yazmak haksızlık olurdu.

Sabah altıda kalkıp iki otobüs değiştirerek işe giden, akşam sekizde eve dönen, ayın yirmisinde parası biten, kirasına her yıl yüzde yüz zam gelen, işten ne zaman çıkarılacağını bilmeyen bir insana "sağlıklı birey ol" demek, kolay bir öğüttür. Fromm bunu 1955'te yazdığı *Sağlıklı Toplum*'da çok açık söyler: bir toplumun kendisi hasta olabilir. Böyle bir toplumda "normal" görünmek, yani herkesin yaptığını yapmak, herkesin istediğini istemek, sağlıklı olmak demek değildir. Fromm buna "normalliğin patolojisi" der: o kadar yaygın bir hastalık ki, kimse onu hastalık olarak görmüyor.

Marx bu hastalığa yaklaşık yüz yıl önce bir ad vermişti: **yabancılaşma.** 1844'te yazdığı el yazmalarında kapitalizm altında çalışan insanın dört kez yabancılaştığını anlatır. Ürettiği şeye yabancılaşır: diktiği gömleği, yaptığı

arabayı, yazdığı yazılımı kendisi için değil, başkası için üretir; ürün ona ait değildir. Üretme etkinliğinin kendisine yabancılaşır: çalışmak, insanın kendini gerçekleştirdiği bir etkinlik olmaktan çıkıp yalnızca karnını doyurmak için katlandığı bir zorunluluğa dönüşür. Kendi insanlığına yabancılaşır: hayvandan farkı olan yaratıcılığı, sadece hayatta kalmanın aracına iner. Ve en sonunda başka insanlara yabancılaşır: iş arkadaşı rakibe, komşu yabancıya, sevgili bir mülke dönüşür.

Bunun gündelik karşılığını hepimiz biliyoruz. Akşam eve gelip telefona gömülen, kimseyle konuşacak hâli kalmayan insanı. Hafta sonu yalnızca uyumak isteyeni. Patronuna diyemediğini çocuğuna bağıranı. Her şeyi bir sınav, bir yarış, bir performans gibi yaşayanı.

Türkiye'de bu yorgunluğun bir rakamı da var. Sağlık verilerine dayanarak kamuoyuyla paylaşılan rakamlara göre ülkede satılan antidepresan kutusu 2016'da 45 milyon civarındaydı; son açıklanan yıllık veride 71,5 milyonu geçti. Bu rakamı okurken iki şeyi birlikte akılda tutmak gerekir. Bir yandan bu artış, insanların ruhsal yardıma eskisinden daha kolay ulaşabilmesinin, damganın biraz azalmasının da sonucudur; Türkiye'de kişi başına antidepresan kullanımı hâlâ birçok Avrupa ülkesinin gerisindedir ve bu ilaçların doğru kullanımı birçok insanın hayatını kurtarır. Öte yandan aynı dönem, yoksulluğun, borcun, işsizliğin, depremlerin ve geleceksizliğin derinleştiği bir dönemdir. Psikiyatristler, kısıtlı muayene süresinde terapinin yerini çoğu zaman bir reçetenin aldığını; terapinin ise pahalı olduğu için çoğu insana ulaşmadığını söylüyor. Yani toplumsal bir yaraya, bireysel bir ilaçla pansuman yapıyoruz.

Neden böyle? Ruh sağlığı bir sınıf meselesidir. Güvencesizlik, uzun çalışma saatleri, borç ve kira, insanın uykusunu, sabrını, sevgisini tüketir. Terapiye gidebilmek, bir hafta izin alıp dinlenebilmek, çocuğunu bir bakım işçisine emanet edip kendine iki saat ayırabilmek de bir sınıf ayrıcalığıdır. "Kendine iyi bak" demek kolay; kendine iyi bakacak zamanı ve parası olmayan milyonlar var.

O hâlde "sağlıklı birey" fikrinden vazgeçelim mi? Hayır. Burada iki tuzaktan da kaçınmamız gerekiyor.

Birinci tuzak, her şeyi bireye yüklemek. Kişisel gelişim endüstrisi tam olarak bunu yapar: mutsuzsan, yeterince olumlu düşünmüyorsundur; yoksulsan, yeterince çalışmıyorsundur; yalnızsan, kendini yeterince sevmiyorsundur. Bu bakış, toplumsal bir sorunu bireyin kusuruna çevirir ve insanı hem yoksul hem suçlu bırakır.

İkinci tuzak, her şeyi koşullara yüklemek. "Bu düzende kim sağlıklı kalabilir ki" deyip kendi payımıza düşeni yapmamak. Eşine bağıran adamın "patron beni eziyor" demesi doğru olabilir; ama bu, eşine bağırmasını haklı çıkarmaz. Koşullar bize bir açıklama verir; bir bahane vermez.

Bizim yolumuz ikisinin arasından geçiyor: **koşulları değiştirmek için örgütlenirken, kendi hayatımızda değiştirebileceğimiz şeyleri bugünden değiştirmek.** Sağlıklı olmaya çalışmak, bir tercih ve bir emek olarak. Ve bu emeğin önündeki engelleri (uzun saatleri, güvencesizliği, terapiye erişimsizliği) kaldırmak için mücadele etmek.

Bölüm 3. Akıl, Bilim, İnsanlık: Etiğimizin Zemini

Bu kitap size birçok öneride bulunacak. Ev işini "yardım" diye değil, kendi işin diye yap. Acele etme. Evlilikte de sevgili kal. Kimse şiddete ve aşağılanmaya katlanmak zorunda değil. Cinsellik bir pazarlık değil, birlikte yaşanan bir şeydir. Bu önerilerin hepsi bir yerden geliyor. Bu bölüm o yeri gösteriyor.

Önce akıl ve bilim.

Sağlıklı birey, dünyaya akılcı bakmaya çalışan insandır. Bir şeye inanmadan önce kanıt ister. Yanılabileceğini kabul eder ve yanıldığında bunu söyleyebilir. Öğrenmeye açıktır. Bu sıradan bir şey gibi görünür, ama gündelik hayatta son derece nadirdir. Kaç kişi tanıyoruz ki bir tartışmanın ortasında "haklısın, ben yanılmışım" diyebilsin? Kaç kişi tanıyoruz ki bir sosyal medya paylaşımını, hoşuna gittiği için değil, doğru olup olmadığını kontrol ettikten sonra paylaşsın?

Gökbilimci Carl Sagan, bilimi yalnızca laboratuvarda yapılan bir iş olarak değil, bir düşünme biçimi olarak görürdü. Ona göre bilimsel düşünme, insanın kendini kandırmamak için geliştirdiği en iyi araçtı: iddiaları sınamak, kanıtları tartmak, aynı soruya farklı açıklamalar aramak, otoriteye değil kanıta güvenmek. Sagan bu araçların batıl inançlara, şarlatanlığa ve komplo düşüncesine karşı herkesin elinde olması gerektiğini savunurdu.

Bu araçları gündelik hayata taşıdığımızda çok şey değişir. Bir ilişkideki sorunu "kader", "nazar" ya da "yıldızlar uyumsuz" diye açıklamayı bırakırız. "Erkekler böyledir, kadınlar şöyledir" genellemelerinin kanıtını sorarız. Çocuğumuzun davranışını "huylu" ya da "huysuz" doğmasına bağlamak yerine, onun hangi koşullarda nasıl davrandığına bakarız. Kişisel gelişim şarlatanlarının, "enerji" satıcılarının, mucize diyetlerin vaatlerine karşı şüpheci oluruz.

Sonra insanlık.

Türkiye'nin yetiştirdiği en önemli felsefecilerden biri olan Ioanna Kuçuradi, etiği keyfî tercihlerin ya da bir otoritenin buyruklarının alanı olarak görmez. Ona göre etik, insanın değerinin bilgisine dayanır. İnsan, kendine özgü olanakları olan bir varlıktır: düşünebilir, değer verebilir, yaratabilir, başkasıyla dayanışabilir. Her insan, kim olursa olsun, yalnızca insan olduğu için bu olanakların taşıyıcısıdır ve bu yüzden saygıyı hak eder. Kuçuradi'nin insan haklarına bakışı da buradan çıkar: insan hakları birilerinin bağışladığı ayrıcalıklar değil, insanın değerinin korunmasının koşullarıdır.

Marx da genç yaşında yazdığı bir metinde benzer bir yere varır: insanın insan için en yüce varlık olduğu bir anlayışı savunur ve insanı aşağılanmış, köleleştirilmiş, terk edilmiş, hor görülmüş bir varlık hâline getiren bütün ilişkilerin yıkılması gerektiğini söyler.

İşte bizim etik dediğimiz şey bu iki ayağın üzerinde durur: **akıl ve insanın değeri.** Bu kitaptaki bütün önerilerin kaynağı burası:

- Karşımızdakinin rızasını gözetiriz, çünkü o bir nesne değil, kendi kararını verme olanağı olan bir insandır.

- Ev işini paylaşırız, çünkü bir insanın zamanı ötekinin zamanından daha değersiz değildir.
- Şiddete ve aşağılamaya katlanmayız, çünkü kimse insan olmanın gerektirdiği saygıdan yoksun bırakılamaz.
- Acele etmeyiz, çünkü hayatımızı kuracağımız insanı seçmek akıl isteyen bir karardır.
- Cinselliği pazarlık konusu yapmayız, çünkü insanın bedeni ve arzusu bir alışveriş malı değildir.

Bu etik bir ahlak otoritesinin buyruğu değildir. Ne bir kutsal metinden ne bir parti programından ne de bu kitaptan gelir. Sağlıklı, akılcı ve insanca yaşamayı seçen bireylerin ortak ölçüsüdür. Kimseyi ona zorlayamayız; ama onu seçenlerin dünyayı nasıl değiştirebileceğini gösterebiliriz.

> **Daha fazlası için.** Bu etiğin cinsellik, rıza ve özen alanındaki karşılığı Kısım VIII'de ("Özen: Yatakta da Hayatta da İnsan Olarak Görmek"); toplumsal temeli ise İkinci Kitap'taki Marksizm bölümlerinde ele alınıyor.

Bölüm 4. Kendine Özen Bencillik Değildir: Gündelik Sağlık Pratikleri

Solda uzun süre şöyle bir hava esti: kendini düşünmek bencilliktir. Gerçek devrimci uykusundan, sağlığından, sevgisinden, hatta ailesinden vazgeçer; her şeyini davaya verir. Bu havayı İkinci Kitap'ta ve devrimci klasikleri tartıştığımız bölümde ayrıntılı eleştireceğiz. Burada yalnızca şunu söyleyelim: **tükenmiş insan kimseyi özgürleştiremez.** Uykusuz, öfkeli, sağlığını kaybetmiş, sevgisiz kalmış bir yoldaş ne evinde iyi bir ortak ne örgütünde iyi bir yoldaş olabilir. Kendine özen bencillik değildir; uzun bir yolculuğun ön koşuludur.

Sağlıklı olmayı hayatta önceliklendirmek somut bir pratiktir. Büyük laflarla değil, küçük alışkanlıklarla kurulur.

Beden. Uyku, beslenme, hareket. Bunlar sınıfsal olarak eşit dağıtılmış lüksler değil; vardiyalı çalışan bir işçi için düzenli uyku, gece mesaisinden çıkan bir

hemşire için sağlıklı beslenme kolay değildir. Ama gücümüzün yettiği ölçüde bedene özen göstermek, ruhun da dayanağıdır.

Zihin. Okumak ve öğrenmek. Bir günde bir sayfa da olsa. Ekranla sağlıklı bir ilişki kurmak: telefonun bizi kullanmasına değil, bizim telefonu kullanmamıza izin veren alışkanlıklar. Sosyal medyanın sürekli karşılaştırma, sürekli öfke ve sürekli yetersizlik duygusu ürettiğini bilmek.

Duygular. Duyguları adlandırabilmek. "Sinirliyim" yerine bazen "kırıldım", bazen "korktum", bazen "utandım" diyebilmek. Öfkeyi hissetmek ile öfkeyi şiddete dönüştürmek arasındaki farkı bilmek. Öfke bir duygudur; bağırmak, kapı çarpmak, susarak cezalandırmak, vurmak ise birer davranış. Birincisinden sorumlu değiliz, ikincisinden sorumluyuz.

Yalnızlık ve dostluk. Yalnız kalabilmek, kendi kendine bir akşam geçirebilmek. Ve aynı zamanda dostlukları beslemek: sevgilinin, eşin, ailenin dışında da insanlarla bağ kurmak. Tek bir ilişkiye bütün duygusal hayatını yükleyen insan, o ilişkiyi taşınamayacak kadar ağırlaştırır.

Yardım istemek. Bir psikoloğa, psikiyatriste, danışmana başvurmak bir zayıflık değil, bir sağlık davranışıdır. Erkekler için bu özellikle zordur, çünkü onlara "erkek adam ağlamaz", "derdini kendin çözersin" diye öğretildi. Kısım IV'te bunun nasıl üretildiğine bakacağız. Burada yalnızca şunu söyleyelim: yardım isteyen erkek, zayıf bir erkek değil, sağlıklı bir insandır.

Kendine Sor. Son bir haftada kaç gece yeterince uyudum? En son ne zaman yalnızca kendim için bir şey yaptım? Öfkelendiğimde ne yapıyorum? Hayatımda, sevgilim ya da eşim dışında, derdimi açabileceğim kaç insan var?

Ama bu bölümü bir bireysel ödev listesiyle bitirirsek, ikinci bölümde söylediklerimizi unutmuş oluruz. Sağlıklı birey olmak hem bireysel bir tercih hem de **kamusal bir haktır.** Bu yüzden şunları istiyoruz:

- **Ücretsiz, erişilebilir ve damgalamayan ruh sağlığı hizmeti.** Toplum ruh sağlığı merkezlerinin yaygınlaştırılması, devlet hastanelerinde terapiye ulaşılabilmesi, muayene sürelerinin bir reçete yazmaya yetecek kadar değil, bir insanı dinlemeye yetecek kadar uzun olması.

- **Okullarda ve üniversitelerde psikolojik danışmanlık.** Her okulda gerçekten ulaşılabilir bir rehberlik hizmeti.
- **İşyerlerinde ruh sağlığı hakları.** Mobbinge karşı etkin koruma, tükenmişliğin bir meslek hastalığı olarak tanınması, sendikaların toplu sözleşmelere psikolojik destek maddeleri koyması.
- **Zaman.** Kısaltılmış iş günü ve güvenceli iş. Çünkü ruh sağlığının en büyük ilacı, insanın kendine ve sevdiklerine ayırabileceği zamandır.

> **Gelecekten Not.** Sizin zamanınızda "terapiye gitmek" pahalı bir şeymiş ve çoğu insan oraya hiç ulaşamazmış. Bizde mahalle sağlık merkezinde bir psikologla konuşmak, diş hekimine gitmek kadar sıradan. Ama bize daha çok iyi gelen, bunun ihtiyacının azalması oldu: kimse ay sonunu düşünerek uyumuyor, kimse işini kaybetmekten korkmuyor. Yine de hepimizin kötü günleri var; o günlerde bize kimin bakacağını biliyoruz.

Kısım I'in Kaynakları

- Erich Fromm, *Sevme Sanatı* (1956) ve *Sağlıklı Toplum* (1955); çeşitli Türkçe baskıları mevcut.
- Karl Marx, *1844 Ekonomi Politik ve Felsefe El Yazmaları* (yabancılaşma); "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı: Giriş" (1844).
- Ioanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri* (1978) ve *Etik* (1988).
- Carl Sagan, *Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı* (1995).
- Türkiye'de antidepresan kullanımı: BirGün, "Umut azaldıkça ilaç satışı arttı" (23 Ocak 2026); Medyascope, "71 milyon kutu antidepresan" (19 Ağustos 2026); OECD karşılaştırması için Milliyet, "Antidepresan kullanımı iki katına çıktı" (12 Ekim 2025); Evrensel, "Antidepresanlar iyileştirmek için mi yoksa uyutmak için mi?" (9 Ağustos 2026).

KISIM II

Bir Evin, Bir İşin 24 Saati

> **Gelecekten Not.** Büyükannem, sizin yıllarınızda kadınların her gün dört saatini bulaşığa, çamaşıra, yemeğe, çocuğa, hasta bakımına verdiğini anlattığında inanmamıştım. “Peki ya erkekler?” diye sordum. “Bir saat bile değil” dedi. “Ve o bir saate ‘yardım’ derlerdi.” Bizim mahallede yemek çoğu akşam ortak mutfakta pişiyor; çamaşır makineleri apartmanın altında; kreş köşede. Evde kalan işler de kimin günüyse onun. Yine de bazı akşamlar evde yemek yapmayı seviyorum; kimse beni buna mecbur etmediği için.

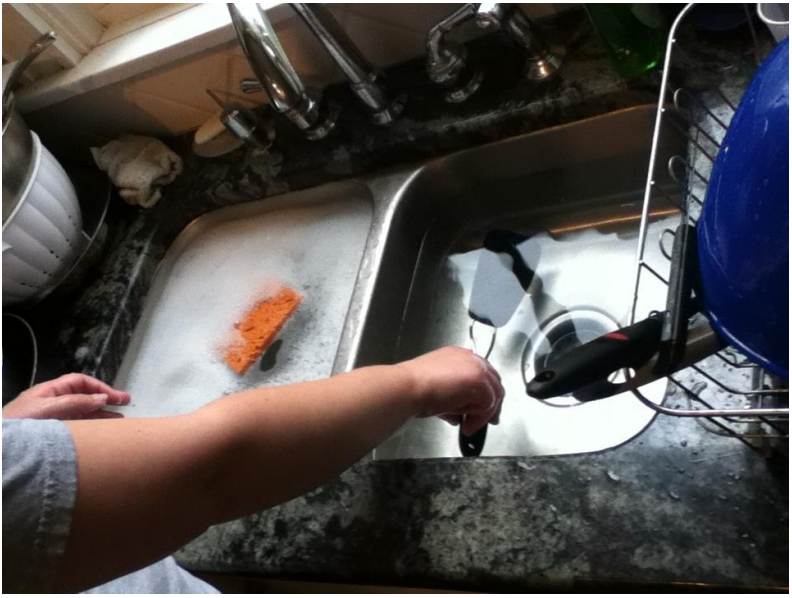

Görsel 1. Her gün, her evde: ortalama dört saatin bir parçası. (User:Quadell · CC BY-SA 3.0 · Wikimedia Commons)

Bölüm 5. İkinci Vardiya

Ayşe sabah altıda kalkıyor. Evde herkesten önce. Çayı demliyor, kahvaltıyı hazırlıyor, iki çocuğun okul çantasını kontrol ediyor, büyüğün beslenmesini

koyuyor, küçüğün saçını örüyor. Yedi buçukta çocukları servise, sekiz buçukta kendini iş yerine yetiştiriyor. Bir hastanenin muhasebe biriminde çalışıyor. Öğle arasında annesini arayıp ilacını içip içmediğini soruyor; telefonundan akşam yemeği için alışveriş listesi yapıyor. Altıda işten çıkıyor, marketten geçiyor, eve yedide giriyor. Ayakkabılarını çıkarmadan ocağı yakıyor.

Kocası Kemal de çalışıyor. O da yorgun. Eve Ayşe'den yarım saat önce geliyor, duş alıyor, haberleri açıyor. Yemekten sonra çoğu akşam bulaşık makinesini dolduruyor. Hafta sonları çocukları parka götürüyor. Kemal kendini iyi bir koca sayıyor; ve babasıyla, amcalarıyla, mahalledeki erkeklerin çoğuyla kıyaslandığında öyle.

Ayşe'nin gününün iki vardiyası var. Birincisi hastanede, maaşlı, sigortalı, mesai saatleri belli olan iş. İkincisi evde, maaşsız, sigortasız, mesai saati olmayan iş. Sosyolog Arlie Hochschild 1980'lerde Amerika'da çalışan anneleri incelerken buna bir ad vermişti: **ikinci vardiya.** Kadın fabrikadan, bürodan, hastaneden çıkar ve ikinci işine başlar.

Bu bir duygu değil, ölçülmüş bir gerçek. Türkiye İstatistik Kurumu, insanların gününü nasıl geçirdiğini ölçen Zaman Kullanım Araştırması'nın üçüncüsünü 2025'te yaptı (öncekiler 2006 ve 2015'teydi). Sonuçlar şöyle:

Günlük ortalama, 15 yaş ve üzeri	Kadın	Erkek
Ev işi ve aile bakımına ayrılan süre	4 sa 3 dk	58 dk
Çalışanlarda ev işi ve aile bakımı	2 sa 38 dk	47 dk
Çalışanlarda ücretli işe ayrılan süre	4 sa 58 dk	6 sa
Çalışmayanlarda ev işi ve aile bakımı (kadın)	4 sa 33 dk	—

Rakamlara bir daha bakın. Kadın, ev işine ve bakıma erkeğin dört katından fazla zaman ayırıyor. Çalışan kadın bile, yani Ayşe gibi bütün gün dışarıda olan kadın bile, evde çalışan erkeğin üç katından fazla iş yapıyor. TÜİK ile BM Kadın Birimi'nin birlikte hazırladığı rapora göre kadınların toplam zamanının yüzde 17,9'u, yani neredeyse beşte biri, ücretsiz ev işi ve bakıma gidiyor; erkeklerde bu oran yüzde 3,6.

Bir şey daha. Çalışan erkek işte günde 6 saat, çalışan kadın 4 saat 58 dakika geçiriyor. Bu bir saatlik fark tesadüf değil. Kadınlar ya daha kısa süreli işlerde çalışıyor ya da kısa süreli işlere itiliyor; çünkü öteki vardiya onları bekliyor. Kısa süreli iş daha az maaş, daha az prim, daha düşük emeklilik demek. Ev içindeki eşitsizlik böylece iş yerine, oradan da yaşlılığa taşınıyor.

Ve tabloya giremeyen bir şey var: **zihinsel yük.** Buzdolabında neyin bittiğini, çocuğun aşı tarihini, öğretmen toplantısını, kayınvalidenin tahlil saatini, faturanın son ödeme gününü, doğum günü hediyesini kim hatırlıyor? Bunları kimin aklının bir köşesi sürekli tutuyor? Kemal bulaşık makinesini dolduruyor; ama deterjanın bittiğini fark edip listeye yazan, onu alacak markete uğrayan, makinenin filtresinin temizlenmesi gerektiğini hatırlayan Ayşe. Zihinsel yük ölçülmesi zor bir yük, ama her akşam yorgunluğun en ağır kısmı.

Neden böyle? Kapitalizm, işçinin her sabah işe "hazır" gelmesine muhtaçtır: doymuş, uyumuş, temiz giyinmiş, çocukları bakılmış bir işçiye. Bu hazırlığın maliyetini, yani yemeği, temizliği, bakımı ücretlendirseydi kâr düşerdi. Bu yüzden bu iş "doğal", "sevgiden yapılan", "kadının işi" sayılarak ücretsiz bırakılır ve aileye, aile içinde de kadına yüklenir. Kemal'in iyi niyeti bu düzeni değiştirmez; ama Kemal'in davranışı, bu düzenin her akşam yeniden üretilip üretilmeyeceğini belirler. (Ayrıntısı İkinci Kitap'ta, "Emeğin Yeniden Üretimi" bölümünde.)

Mücadele Sahnesi: Kadınların izin günü. 24 Ekim 1975'te İzlanda'da kadınların yaklaşık yüzde doksanı ne işe gitti ne yemek pişirdi ne de çocuğa baktı. Fabrikalar, okullar, bankalar, telefon santralleri durdu. Babalar çocuklarını işe götürmek zorunda kaldı; o gün dükkânlarda sosis tükendi, çünkü pişirmesi en kolay yemek oydu. Bir sonraki yıl İzlanda meclisi kadın-erkek eşitliğini güvenceye alan bir yasa çıkardı. Kadınlar kendi emeklerinin ne kadar vazgeçilmez olduğunu, onu bir günlüğüne geri çekerek gösterdiler. (Hikâyenin devamı, 2023'teki ikinci büyük grev, İkinci Kitap'ta.)

Görsel 2. Reykjavík, 24 Ekim 2005: 1975 kadın grevinin otuzuncu yılında kadınlar yeniden işi bırakıp meydanda. (Johannes Jansson · CC BY 2.5 dk · Wikimedia Commons)

Ne yapabiliriz? Ayrıntısını bir sonraki kısımda konuşacağız; burada yalnızca bir başlangıç önerisi. Bir hafta boyunca evdeki bütün işleri, zihinsel yük dahil, bir kâğıda yazın: kim yaptı, ne kadar sürdü, kim hatırladı? Sonucu evdekilerle birlikte okuyun. Rakamların söylediğini kendi evinizde görmek, çoğu zaman bin tartışmadan daha etkilidir.

Kendine Sor. Evimizde deterjanın bittiğini kim fark ediyor? Çocuğun aşı tarihini kim biliyor? Hafta sonu kim dinleniyor, kim “evi topluyor”? Benim günümde ikinci bir vardiya var mı, yoksa ben başkasının ikinci vardiyası mıyım?

Bölüm 6. “Çalışmıyor, Ev Hanımı”: Görünmeyen Emeğin Hikâyesi

Fatma Hanım altmış sekiz yaşında. On yedi yaşında evlendi. Kırk yıl boyunca bir evi çekip çevirdi: dört çocuk büyüttü, kayınpederine yedi yıl,

kayınvalidesine on iki yıl baktı, kocasının hastalığında hastanede refakatçi yattı. Her sabah ekmek yaptı, her yaz salça kaynattı, her kış turşu kurdu. Torunlarının ikisini o büyüttü, çünkü kızları çalışıyordu.

Bir nüfus sayımında ona mesleğini sorduklarında "çalışmıyorum, ev hanımıyım" dedi.

Kırk yıl. Bir gün bile sigortalı olmadı. Kendi adına bir emekliliği yok. Kocası öldüğünde dul aylığına bağlandı; kocasının emekliliğinin bir kısmı. Evin tapusu kocasının adınaydı; çocuklarla paylaşıldı.

İstatistikler Fatma Hanım'ı "işgücü dışı" diye kaydeder. "Ev işleriyle meşgul" diye ayrı bir başlık bile vardır. Türkiye'de işgücü dışındaki kadınların büyük bir kısmı bu başlığın altındadır. Ama bu kadınlar çalışmıyor değil; bütün gün çalışıyorlar. Yemek, temizlik, çamaşır, çocuk, hasta, yaşlı. Bu emek olmasa hiçbir işçi ertesi sabah işe gidemez, hiçbir çocuk okula hazır olmaz, hiçbir yaşlı onurlu bir yaşlılık geçiremez. Bu emek ekonominin dışında değil; ekonominin üzerinde durduğu zemin.

Peki hukuk bu emeği nasıl görüyor? Kısa bir tarih:

- **1926'dan 2002'ye kadar,** yani yaklaşık yetmiş beş yıl boyunca, Medeni Kanun'un yasal mal rejimi "mal ayrılığı"ydı. Evlilik boyunca kimin adına ne kaydedildiyse onundu. Ev kocanın adına alındıysa kocanın. Fatma Hanım'ın kırk yıllık emeği, hukuken sıfırdı.
- **2002'de** yeni Medeni Kanun yürürlüğe girdi ve "edinilmiş mallara katılma" rejimini getirdi: evlilik boyunca edinilen mallar, boşanmada eşler arasında paylaşılır; ev içindeki emek de bir katkı sayılır. Bu büyük bir adımdı. Ama yalnızca 1 Ocak 2002'den sonra edinilen mallar için geçerli. Fatma Hanım gibi daha önce evlenmiş ve evini daha önce edinmiş kadınların emeği yine sayılmadı.
- **Bu kuşağın elindeki tek güvence** çoğu zaman süresiz yoksulluk nafakasıydı: boşanınca yoksulluğa düşen eşe, diğer eşin gücü ölçüsünde, yoksulluğu sürdüğü sürece ödenen nafaka. Anayasa Mahkemesi 4 Haziran 2026'da bu hükümdeki "süresiz" ibaresini iptal etti. Karar 30 Haziran 2027'de yürürlüğe girecek; o tarihe kadar mevcut hüküm uygulanıyor ve yerine nasıl bir düzenleme geleceği henüz belli değil.

Hükümetin hazırladığı yargı paketi Kasım 2026 sonunda hâlâ Meclis'e sunulmamıştı; basına yansıyan taslaklar nafakayı evlilik süresinin yarısıyla sınırlamayı öngörüyor (Bölüm 44).

Bu ayrıntıları İkinci Kitap'ta, "Kanun ve Ev Emeği" bölümünde açacağız. Burada şunu söyleyelim: nafakanın kaldırılmak istenmesinin asıl anlamı, birkaç bin liralık bir ödemenin ortadan kalkması değil. **Evlilik içinde harcanan emeğin bir borç doğurduğu kabulünün** ortadan kalkması. Kırk yıl bir evi çekip çevirmek, hukuken "hiçbir şey yapmamak" sayılmaya geri dönüyor.

Neden böyle? Ev kadınının emeği iki kez görünmez kılınır. Bir kez ekonomide: piyasada alınıp satılmadığı için "üretim" sayılmaz, milli gelir hesaplarına girmez. Bir kez de hukukta: emek, mülkiyet ve sözleşme diliyle konuşan bir hukuk düzeninde, sözleşmesi olmayan, ücreti olmayan, tapusu olmayan bir şeydir. Kadın kendini de bu dille anlatmayı öğrenir: "Çalışmıyorum, ev hanımıyım."

Burada bir yanlış anlamayı önleyelim. Bu kitap ev kadınlarını "gelişmemiş", "çalışan kadınlardan geride" diye görmüyor. Pek çok kadın ev kadınlığını seçmedi; kreş olmadığı, iş bulamadığı, ailesi izin vermediği, ya da evdeki yükü başka türlü taşıyamayacağı için bu hayata mecbur kaldı. Bir kısmı da kendi tercihiyle bu hayatı yaşıyor. Her iki durumda da sorun ev kadınının kendisi değil, onun emeğinin görünmez, güvencesiz ve karşılıksız bırakılması.

Ne istiyoruz?

- **Ev kadınlarına geriye dönük prim borçlanması** ve kendi adına emeklilik hakkı. Ev ve bakım için geçirilmiş yıllar emekliliğe sayılmalı.
- **Kamusal yaşlılık geliri.** Hiç sigortalı olmamış yaşlı kadınların bir başkasının aylığına muhtaç olmadan yaşayabileceği bir gelir.
- **Nafaka Güvence Fonu.** Nafaka ödenmediğinde devlet ödesin, sonra yükümlüden tahsil etsin.

- **Kreş ve kamusal bakım.** Kadınların ev kadınlığına mecbur kalmamasının ilk koşulu.

Kendine Sor. Annemin, anneannemin emeği hayatımda neye dönüştü? Onlar "çalışmıyorum" dediğinde ben ne düşündüm? Annem yarın tek başına kalsa, kendi adına bir geliri olur muydu?

Bölüm 7. Sırtında Çalı Taşıyan Kadın

Karadeniz'in dik yamaçlarında bir sahne vardır; o yörede büyüyen herkes onu bilir. Bir kadın, sırtında kocaman bir sepet ya da bir yığın çalı, ot, odunla yokuşu tırmanır. Önünde, elleri boşta ya da arkasında birleşik, bir adam yürür. Bu sahne yıllar boyunca hem bir yöre şakası hem de sessiz bir utanç olarak anlatıldı. Kimi bunu "Karadeniz kadınının gücü" diye övdü, kimi "Karadeniz erkeğinin tembelliği" diye alay etti. İkisi de asıl şeyi kaçırdı: bu bir iş bölümüdür. Kimin yük taşıyacağına, kimin önden yürüyeceğine dair yüzyıllık bir anlaşmanın en çıplak görüntüsüdür.

Görsel 3. Rize'de çay bahçeleri. Bu dik yamaçlarda yükü en çok kadınlar taşır. (Photo by User:Wikimol · CC BY-SA 2.5 · Wikimedia Commons)

Bu sahne yalnızca Karadeniz'de değil. Doğu'da, Güneydoğu'da, Ege'nin köylerinde, Çukurova'nın pamuk tarlalarında, İç Anadolu'nun buğday tarlalarında kadın, tarlada "ücretsiz aile işçisi" olarak çalışır. İstatistikler bu kategoriyi ayrı tutar: aile işletmesinde çalışan ama ücret almayan kişi. Bu kategorinin büyük kısmı kadındır. Ürün satıldığında para erkeğin cebine girer; kadın tarlada çalışmış olsa bile.

Ve kadın tarladan döndüğünde ikinci vardiya başlar: hayvanlar, yemek, ekmek, çocuklar, yaşlılar. Kentte, fabrikadan çıkıp eve "ikinci mesaiye" giren işçi kadın da aynı sahnenin bir başka hâlidir. Sırtındaki çalı bir alışveriş poşetine, bir okul çantasına, hasta bir annenin ilaç kutusuna dönüşmüştür; ama yük aynı yüktür.

En acı olanı şu cümledir: "Sen ne iş yapıyorsun ki?" Bütün gün tarlada, ahırda, mutfakta, hasta başında olan bir kadına, akşam eve gelen bir erkek tarafından sorulan bu soru, görünmez emeğin en kısa tanımıdır.

Neden böyle? Köydeki iş bölümü kentte çözülüyor, ama kaybolmuyor. Aile işletmesinde kadının emeği "aileye yardım" sayılır; kentte ücretli işe geçtiğinde ise bu sefer evdeki işi "yardım" olarak tarif edilen erkeğin işi olmaktan çıkar. Değişen tek şey yükün biçimidir. Bu iş bölümünü yalnızca "eski kültür" diye açıklamak da yetmez: kapitalizm bu iş bölümünü bulduğu gibi alır ve kullanır, çünkü ücretsiz çalışan bir kadın, ucuz çalışan bir işçinin en büyük destekçisidir. (Feodal kültür ile kapitalist modernliğin bu ortaklığını Kısım IX'da, "Aşiretten Şehre" bölümünde ayrıca tartışıyoruz.)

"Böyle gelmiş, böyle gider." Bu cümle, sırtında çalı taşıyan kadını yüzyıllardır yokuşta tutan cümledir. Bu kitap bu cümleye itiraz etmek için yazıldı. Böyle gelmedi; birileri bu yükü kadının sırtına koydu, birileri ondan kâr etti, birileri de sustu. Böyle gitmek zorunda da değil.

Gelecekten Not. Bizim çocuklar o eski fotoğrafı ilk gördüklerinde soruyor: "Bu adam neden yardım etmiyor?" Öğretmenimiz "yardım" kelimesinin yanlış olduğunu söylüyor: "O yük ikisinindi." Sonra köydeki kooperatifin traktörünü, ortak depoyu, kadınların da ortak olduğu tapuları gösteriyor. Yokuş hâlâ dik; ama kimse kimsenin yükünü tek başına taşımıyor.

Bölüm 8. Fabrikadan Platforma: Kadın Emeğinin Değişen Coğrafyası

Kadının emeği yalnızca evde üretilmiyor. Bu kitabın en çok ev içi emekten söz etmesi, kadınların ücretli işteki deneyimini küçümsediğimiz anlamına gelmiyor. Tersine: kadınlar her zaman çalıştı, bugün de çalışıyor; ama çok farklı yerlerde, çok farklı koşullarda.

Bir sabah, aynı şehirde, birbirini hiç tanımayan altı kadını düşünelim:

- **Leyla,** bir konfeksiyon atölyesinde overlok makinesinin başında. Parça başı ücret alıyor; sigortası asgari ücretten gösteriliyor, gerisi elden. Atölyede kreş yok; çocuğu komşuda.
- **Gülsüm,** mevsimlik tarım işçisi. Her yıl ilkbaharda ailesiyle birlikte başka bir ile gidiyor; çadırda kalıyor. Dayıbaşı ücretini kocasına veriyor.

- **Mariam,** bir apartman dairesinde yaşlı bir kadına bakıyor. Gündelik ev işçisi ve göçmen; kayıt dışı, sigortasız, izinsiz.
- **Sevda,** bir özel hastanede hemşire. Nöbet ertesi eve gidip ikinci vardiyasına başlıyor; kendi annesi de yaşlı.
- **Elif,** bir çağrı merkezinde. Konuşma süresi, mola süresi, tuvalet süresi ölçülüyor; her dakikası bir ekranda.
- **Derya,** bir temizlik uygulaması üzerinden ev temizliği işi alıyor. "Kendi işinin patronu" olduğu söyleniyor; ama fiyatı uygulama belirliyor, puanı düşerse iş gelmiyor, kaza geçirse kimse sorumlu değil.

Altı kadın, altı farklı iş. Ortak noktaları: düşük ücret, güvencesizlik, kayıt dışılık, tacizin yaygınlığı ve her birinin akşam eve döndüğünde başlayan ikinci vardiya.

Türkiye'de 2026 Eylül verilerine göre kadınların işgücüne katılma oranı yüzde 35,2; erkeklerde bu oran yüzde 70,7. Kadınların istihdam oranı yüzde 31,2. Yaklaşık 22 milyon kadın işgücünün dışında. Bu rakamlar Avrupa Birliği ortalamasının çok gerisinde. Hükümetler bu açığı kapatmak için kadınları "işgücüne katmak" gerektiğini söylüyor; ama hangi işe, hangi koşulda?

Burada çok önemli bir uyarı yapmamız gerekiyor: **ücretli emeğe katılmak, kendiliğinden özgürleşme değildir.** Düşük ücretli, uzun saatli, güvencesiz bir iş, kadının evdeki yükünün üstüne yeni bir yük bindirebilir. Leyla'nın atölye işi ona biraz para kazandırıyor, evde biraz söz hakkı veriyor; bu değerli. Ama aynı iş onu sabah sekizden akşam yediye kadar bir makinenin başında tutuyor, sonra eve gidip yemek yapıyor. Leyla için özgürleşme, işe girmekle değil, işin ve evin birlikte değişmesiyle gelecek.

Bu yüzden sorumuz yalnızca "Kadın nasıl işgücüne katılır?" değil. Asıl soru: **İşin örgütlenmesi, kadınların özgürlüğünü sağlayacak biçimde nasıl değişir?** Bunun yanıtı da somut: güvenceli iş, eşit ücret, kayıt dışılığın sona ermesi, işyerinde ve mahallede kreş, tacize karşı etkin mekanizmalar, kısaltılmış iş günü ve sendika.

Neden böyle? Sermaye kadın emeğini iki yönden kullanır. Bir yandan ev içinde ücretsiz yeniden üretim emeği olarak; öte yandan iş piyasasında ucuz, esnek, kolay vazgeçilen bir yedek işgücü olarak. Kadının "asıl işi" ev sayıldığı için, ücretli işi "ek gelir", "harçlık" diye görülür ve daha düşük ücretlendirilir. Platform ekonomisi bu eski mantığı yeni bir teknolojiyle sürdürüyor: esneklik vaadiyle, güvencesizliği ve kadının çifte yükünü bir iş modeline dönüştürüyor.

Mücadele Sahnesi: Neuss, 1973. Almanya'nın Neuss kentindeki Pierburg otomotiv parçaları fabrikasında, çoğu Yugoslavya, Yunanistan, İspanya ve Türkiye'den gelmiş göçmen kadın işçiler, Ağustos 1973'te greve çıktı. Kadınlar, yalnızca kadın oldukları için en düşük ücret grubunda tutuluyordu; adı bile "hafif iş grubu"ydu, ama yaptıkları iş hiç hafif değildi. Grevin sonunda bu ücret grubu kaldırıldı ve ücretleri yükseldi. Göçmen, kadın ve işçi olan bu kadınlar, ayrımcılığın üç katmanına aynı anda itiraz ettiler ve kazandılar.

Ne yapabiliriz?

- Sendikalarda kadın üye ve kadın temsilci sayısını artırmak; kadın komisyonlarını güçlendirmek.
- Toplu sözleşmelere kreş, emzirme izni, ebeveyn izni, eşit ücret denetimi ve tacize karşı madde koymak.
- Kayıt dışı çalışan kadınların, ev işçilerinin, mevsimlik tarım işçilerinin ve platform çalışanlarının örgütlenmesini desteklemek.
- Kendi işyerimizde, kendi ücret bordromuzda kadın ve erkek arkadaşlarımızın ücretlerini karşılaştırmaktan çekinmemek.

Kendine Sor. Hayatımı kolaylaştıran işleri kimler yapıyor: binamı kim temizliyor, yemeğimi kim pişiriyor, annemi kim bakıyor? O kadınların sigortası var mı? Benim işyerimde kadınlar ve erkekler aynı işe aynı ücreti alıyor mu?

Kısım II'nin Kaynakları

- TÜİK, *Zaman Kullanım Araştırması 2025* (Haziran 2026'da açıklandı); haber özetleri: Sanayi Gazetesi, Alomaliye, Diken, Dünya (Haziran–Temmuz 2026).
- TÜİK ve BM Kadın Birimi, *İstatistiklerle Kadın 2025* (Mart 2026); Medyascope özeti (18 Mart 2026).
- TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Eylül 2026 (27 Ekim 2026).
- Arlie Russell Hochschild, *The Second Shift* (1989).
- 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (yürürlük 1 Ocak 2002), md. 175–176 ve 218 vd.; Anayasa Mahkemesi'nin 4 Haziran 2026 tarihli kararı (E.2025/156, K.2026/131; Resmî Gazete 30 Eylül 2026).
- İzlanda 1975 kadın grevi: Associated Press ve NPR haberleri (24 Ekim 2023); İzlanda Dışişleri Bakanlığı.
- Pierburg 1973 grevi: Almanya'daki göçmen işçi tarihi çalışmaları.

KISIM III

Ev Emeği Devrimi Beklemez

> **Gelecekten Not.** Tarih dersinde sizin yüzyılınızdan bir tartışma okuduk: "Kadın sorunu devrimden sonra çözülecek." Önce şaşırdık, sonra öğretmenimiz bize sordu: "Devrim hangi gün oldu sanıyorsunuz?" Kimse yanıt veremedi. Çünkü bizim dünyamız bir günde değil, milyonlarca mutfakta, toplantıda, sendika odasında, yıllar içinde kuruldu. Bulaşığı yıkayan ilk "devrimci erkekler" kendi zamanlarında alay konusu olmuşlar. Bizim için onlar, tanımadığımız kahramanlar.

Bu kitabın en keskin kısmı bu. Keskinliğimiz kimseyi etiketlemek için değil; bir düşünce alışkanlığını, eşitliği geleceğe havale etme alışkanlığını, kökünden sarsmak için.

Bölüm 9. Meydanda Devrimci, Evde Eski Düzen

Hasan otuz sekiz yaşında. Yirmi yıldır mücadelenin içinde. Grevlerde nöbet tuttu, gözaltına alındı, sendika şubesinde yönetici oldu. Dünyayı değiştirmek istiyor ve bunun için gerçekten bedel ödedi. Ama evinde, Hasan'ın dünyası hiç değişmedi. Yemeği eşi pişiriyor, çamaşırı eşi yıkıyor, çocukların okul toplantısına eşi gidiyor, Hasan'ın annesi hastalandığında hastanede eşi kalıyor. Hasan akşamları toplantıda. Hafta sonları eylemde. Eşi de çalışıyor; ama onun toplantıları, eylemleri, kitapları için zamanı yok.

Bir gün eşi buna itiraz ettiğinde Hasan şöyle diyor: "Biz büyük bir dava için mücadele ediyoruz. Kadın sorunu da sınıf sorununun bir parçası. Devrim olduğunda bunlar zaten çözülecek."

Bu cümle doğru bir şey söylüyor gibi görünür, ama aslında bir şeyi gizler. Kadınların ezilmesinin sınıf sorunuyla bağı doğrudur; ama bu bağ, Hasan'a bulaşığı yıkamaktan muafiyet vermez. Tersine: eğer kadınların ezilmesi kapitalist düzenin bir parçasıysa, Hasan her akşam o düzenin bir parçasını kendi evinde sürdürüyor demektir.

Eşitliği devrime havale etmek, bugünkü ayrıcalığı korumanın en kibar yoludur. Çünkü "sonra" diyen kişi, "şimdi"nin konforunu korur. Hasan'ın ertelediği şey kendi kaybı değil, eşinin kaybı. Ertelenen her akşam, eşinin okuyamadığı bir kitap, katılamadığı bir toplantı, uyuyamadığı bir saat demek.

Bu düşünceyi en sert biçimde eleştirenlerden biri, belki de beklemeyeceğiniz biri: Lenin. Alman sosyalist Clara Zetkin, 1920'de Lenin'le yaptığı bir konuşmayı sonradan anılarında aktarır. Lenin orada, proleterler dahil çok az kocanın, evdeki "kadın işine" biraz el verseler eşlerinin yükünü ne kadar hafifletebileceklerini düşündüğünden yakınır. Ama hayır, der Lenin, bu "kocanın ayrıcalığına ve onuruna" aykırı sayılır. Ve şu çarpıcı cümleyi kurar: bir komünisti kazıyın, altından dar kafalı bir küçük burjuva çıkar.

Yüz yıl önce söylenmiş bu söz, bugün hâlâ yerinde duruyor.

Neden böyle? Kapitalizm bakım yükünü neden aileye, aile de neden kadına bırakır? Çünkü bu en ucuz çözümdür. Kreşleri, yaşlı bakımevlerini, kamusal mutfakları devlet kurmazsa, bu iş ücretsiz olarak evde yapılır. Evdeki işi de kim yapar? Toplumun "doğal" saydığı kişi: kadın. Bu düzen erkeğe gündelik bir ayrıcalık verir: dinlenme zamanı, örgütlenme zamanı, okuma zamanı. Ve bu ayrıcalık, devrimci bir erkeğin bile kolayca vazgeçmek istemediği bir şeydir; çünkü onu ayrıcalık olarak değil, "doğal düzen" olarak yaşar.

Gelecek bir varış noktası değil, bugünden başlayan bir yolculuk. Hasan'ın hayal ettiği sosyalist toplum, gökten inmeyecek; onu bugünün insanları kuracak. Ve o insanlar, bugün evlerinde nasıl yaşıyorlarsa, yarın kuracakları toplumda da öyle yaşamaya meyilli olacaklar. **Evdeki eşitsiz düzeni sürdüren her pratik, yarının dünyasını bugünden zayıflatır.** Bir örgütte kadın yoldaşlar sürekli azınlıktaysa, çünkü evlerinde çocuk ve yemek bekliyorsa, o örgütün kuracağı gelecekte de kadınlar azınlıkta olacaktır.

Kendine Sor. Son bir haftada evde hangi işleri ben yaptım, hangilerini başkası? Bir toplantıya ya da eyleme gidebilmem için evde kimin yükü arttı? "Bu iş sonra çözülür" dediğim bir şey var mı; varsa, o "sonra" kimin hesabına işliyor?

Bölüm 10. “Yardım Ediyorum” Sözcüğünün Sefaleti

Dil düşünceyi ele verir.

“Eşime yardım ediyorum.” Bu cümleyi kuran erkek, büyük ihtimalle iyi niyetli bir erkektir. Babasından, amcalarından daha fazlasını yapıyordur. Bulaşığı yıkıyor, çamaşırı asıyor, bazen yemek yapıyordur. Ve bunu söylerken içinde hafif bir gurur vardır.

Ama “yardım” kelimesine bakın. Yardım, **başkasının işine** el uzatmaktır. Komşunun taşınmasına yardım edersiniz; arkadaşınızın ödevine yardım edersiniz. İş onlarındır; siz bir iyilik yaparsınız. “Eşime yardım ediyorum” diyen erkek, farkında olmadan şunu söylemiş olur: bu ev işi eşimin işi; ben de ona bir iyilik yapıyorum.

Oysa kendi evinin bulaşığı, kendi çocuğunun ödevi, kendi annesinin bakımı senin “yardım” ettiğin bir iş değil, **senin işindir.** O tabakta sen de yemek yedin. O çocuk senin de çocuğun. O anne senin de annen.

Aynı şekilde “katkı sunmak” da yanlış bir kelime. Katkı, bir başkasının işine eklenen paydır. “Ev işlerine katkı sunuyorum” diyen erkek de işin asıl sahibinin başkası olduğunu kabul etmiştir.

Doğru dil şudur: **ev işi ortaktır.** Kim neyi yapabiliyorsa onu yapar; biri yemekte iyidir, öteki faturaları düzenlemekte. Ama hiçbir iş “onun işi”ne, yani kadının doğal göreviyken erkeğin bazen üstlendiği bir lütfa dönüşmez.

“Yardım eden erkek”le övünmek bu yüzden bir erdem değil, bir yoksunluktur. Övünülen şey, sıradan bir sorumluluğun yerine getirilmesidir. Kimse kendi dişini fırçaladığı için övülmez. Kimse kendi yatağını topladığı için madalya beklemez. Ama bir erkek bulaşık makinesini doldurduğunda hâlâ alkış bekleyebiliyor; çünkü toplum bunun onun işi olmadığını düşünmeye devam ediyor.

Bu kelime meselesi kadınlar için de geçerli. “Kocam bana çok yardım ediyor” diyen kadın da aynı düşünceyi taşır: iş benim, o bana bir iyilik yapıyor. Kadınlara düşen “yardım edilmeyi” beklemek değil, **ortaklığı talep etmektir.** “Bana yardım eder misin?” değil, “Bu bizim işimiz; nasıl paylaşacağız?”

Kavram: Zihinsel yük. Bir evi yönetmek yalnızca işleri yapmak değil, işleri düşünmektir. Neyin bittiğini fark etmek, neyin yapılması gerektiğini planlamak, kimin ne zaman nereye gideceğini hatırlamak, listeyi tutmak. Bir erkek "bana söyle, yaparım" dediğinde, aslında zihinsel yükü kadına bırakmış olur: kadın düşünecek, söyleyecek, takip edecek; erkek "yapacak." Gerçek ortaklık yalnızca işin değil, düşünmenin de paylaşılmasıdır. Kimse kimseye söylemek zorunda kalmadan.

Kendine Sor. Evdeki işler için "yardım" kelimesini kullanıyor muyum? Evde kim liste tutuyor? En son ne zaman, kimse bana söylemeden, bitmek üzere olan bir şeyi fark edip aldım?

Ek F'de bu kelimeler için küçük bir sözlük bulacaksınız. Ama en basit kural şu: **"yardım" dediğiniz her yerde "benim de işim" deyin.** Cümlenin nasıl değiştiğine bakın.

Bölüm 11. Örgütte Ev Düzeni

Bir sendika şubesinde, bir derneğin yönetim kurulunda, bir siyasi partinin il örgütünde akşam toplantısı. Saat sekiz buçukta başlıyor, gece yarısına kadar sürüyor. Masada konuşanlar çoğunlukla erkek. Kadınlar not tutuyor. Çayı genelde kadınlar demliyor; toplantı bitince bardakları kadınlar topluyor. Çocuklu kadın yoldaşlar toplantıya gelemiyor, çünkü gece yarısına kadar çocuklarına bakacak kimse yok. Gelemedikleri için kararlara katılamıyorlar. Katılamadıkları için kararlar onların ihtiyaçlarını gözetmiyor. Kendini besleyen bir döngü.

Bir yoldaş bir kadına sözlü taciz uyguladığında, olay "iç mesele" diye kapatılıyor. "Davaya zarar vermesin." "Şimdi bunun sırası değil." "Dışarıya taşırsak düşman kullanır." Kadın yoldaş ya susuyor ya da örgütten ayrılıyor.

Bu sahneleri tanıyorsanız, yalnız değilsiniz. Feminist arkadaşlarımız yıllardır sol örgütlerin bu hâlini eleştiriyor ve haklılar. Bir örgüt, içinde kadınların eşit olmadığı bir düzeni sürdürüyorsa, dışarıda eşitlik vaat edemez.

Örgütte eşit bir düzen için bazı ilkeler, kısaca ve eksiksiz:

- **Toplantı saatleri herkese göre planlanır.** Çocuklu yoldaşların katılabileceği saatler seçilir; gece yarısına uzanan toplantılar istisna olur, kural değil.
- **Çocuk köşesi.** Büyük toplantılarda ve etkinliklerde çocuklar için bir köşe ve sırayla bakım nöbeti; bu nöbet kadınlara değil, herkese düşer.
- **Söz hakkında denge.** Konuşma sırası tutulur; aynı kişilerin sürekli konuşmasının önüne geçilir; söz kesilmez. Söz almayanlara da söz verilir.
- **Çay, bulaşık, not tutma nöbetle.** Bu işler kimseye "doğal olarak" düşmez; bir nöbet çizelgesiyle herkese dağıtılır.
- **Taciz ve şiddete karşı yazılı bir yol.** Başvurunun nasıl yapılacağı, kimin inceleyeceği, ne kadar sürede sonuçlanacağı önceden yazılı olarak belirlenir. Mağdurun beyanı ciddiye alınır. Gizlilik korunur. Kimse "davaya zarar verir" diye susturulamaz. Davaya zarar veren şey, tacizin kendisi ve onun örtülmesidir.
- **Kadın yoldaşların özerk tartışma alanı.** Kadınların kendi aralarında toplanıp kendi gündemlerini konuşabileceği bir alan örgütü bölmez, güçlendirir.

Mücadele Sahnesi. Türkiye'de pek çok sendika, meslek örgütü ve siyasi parti, son yıllarda feminist eleştirilerin de etkisiyle tüzüklerine kadın kotası, eşbaşkanlık ya da taciz ve şiddete karşı yazılı mekanizmalar ekledi. Bu kazanımların hiçbiri kendiliğinden gelmedi; hepsi örgüt içindeki kadınların ısrarlı tartışmalarının, kurultaylardaki önergelerinin, bazen de örgütten ayrılmayı göze alan itirazlarının sonucu oldu.

Daha fazlası için. Bilgi Müşterekleri'nin *Devrimci Tartışma Etiği Kılavuzu* ve *Etkinlik Düzenleme ve Yoldaşlık* kılavuzu bu ilkeleri ayrıntılı ele alıyor (bilgimusterekleri.org/kilavuzlar/).

Kısım III'ün Kaynakları

- Clara Zetkin, *Lenin'den Anılar* (1924; "Lenin'in kadın sorunu üzerine düşünceleri" bölümü). Türkçe çeşitli baskıları mevcut.
- Arlie Russell Hochschild, *The Second Shift* (1989).
- Zihinsel yük kavramı üzerine: Susan Walzer, "Thinking About the Baby" (*Social Problems*, 1996); Allison Daminger, "The Cognitive Dimension of Household Labor" (*American Sociological Review*, 2019).

KISIM IV

Erkekliğin Sefaleti: Erkeklik Nasıl Üretiliyor?

> **Gelecekten Not.** Bizim çocuklar "erkek adam ağlamaz" sözünü bir tarih kitabında okuduklarında şaşırıyorlar. "Peki üzüldüklerinde ne yapıyorlarmış?" diye soruyorlar. Öğretmenimiz susuyor, sonra "çoğu zaman öfkelenirlermiş" diyor. Bizde erkek çocuklar da ağlıyor, korkuyor, yardım istiyor. Bu onları daha az güçlü yapmıyor; daha az yalnız yapıyor.

Erkek egemenliği yalnızca kadını değil, erkeğe de zarar verir. Başlıktaki "sefalet" kelimesi bir hakaret değil. Marx'ın bir kitabının adında da geçen bu kelime (*Felsefenin Sefaleti*), bir durumun yoksulluğunu, darlığını adlandırır. Erkekliğin sefaleti, erkeklere vaat edilen ayrıcalıkların aslında ne kadar yoksul bir hayatın parçası olduğunu anlatır.

Bu kısım bir suçlama değil, bir ayna. Sonuçları değil, onları üreten mekanizmaları göstermeye çalışacağız.

Bölüm 12. Çifte Standart: Aynı Davranış, İki Ayrı Sıfat

Bir erkek çok sayıda ilişki yaşadığında ona ne denir? "Çapkın." "Jön." "Adam." Bu sıfatların çoğu bir övgü taşır; en kötüsü bir takdirle karışık sitemdir.

Aynı davranışı bir kadın sergilediğinde ne denir? Bu kitapta o kelimeleri yazmayacağız. Ama hepimiz biliyoruz: kadına yapıştırılan sıfatlar aşağılayıcıdır, hakarettir, damgadır. Ve bu sıfatların erkek için bir karşılığı yoktur. Dilde boşluk vardır, çünkü toplum erkeğin aynı davranışını aşağılanacak bir şey olarak görmez.

Bu yalnızca cinsellikle sınırlı değil. Bir erkek gece dışarıda olduğunda "gezmeye çıkmıştır"; bir kadın olduğunda "nerede bu saatte?" Bir erkek boşandığında "yürümedi"; bir kadın boşandığında "dul" kelimesi bir sıfattan bir damgaya dönüşür. Bir erkek yalnız yaşadığında "bekâr evi"; bir kadın yalnız yaşadığında komşular merak eder. Bir erkek ilişkiyi bitirdiğinde "kararını verdi"; bir kadın bitirdiğinde "evini yıktı."

Kadın için hakaret sayılan şeyin erkek için övgü sayılması, dilin kimin tarafında durduğunu gösterir. Bu çifte standart bir ahlak meselesi değil, bir iktidar meselesidir: kadının bedenini, cinselliğini, hareketini, kararlarını denetlemenin bir aracı. Kadının "namusu" ailenin, mahallenin, erkeğin malı gibi korunur; erkeğin davranışları ise kendi meselesidir.

Neden böyle? Çifte standardın kökü mülkiyettedir. Engels'in gösterdiği gibi, özel mülkiyetin mirasla babadan oğula geçtiği bir düzende, babanın çocuğunun "gerçekten kendisinden" olduğundan emin olması gerekir. Bu yüzden kadının cinselliği sıkı denetim altına alınır; erkeğinki değil. Bu düzen binlerce yıl içinde bir "ahlak" kılığına girdi. Bugün mirasın ne olduğunu bile bilmeyen bir genç, aynı ahlakı hâlâ sürdürüyor.

Kendine Sor. Bir kadının ilişkileri hakkında konuşurken kullandığım kelimeleri, aynı davranıştaki bir erkek için de kullanıyor muyum? Bir kız kardeşimin, bir arkadaşımın yaptığında beni rahatsız eden şeyi, bir erkek yaptığında nasıl karşılıyorum?

Bölüm 13. "Aslan Oğlum": Ayrıcalıkla Büyütülmek, Kadını Meta Olarak Öğrenmek

Bir ailede iki çocuk var: bir kız, bir erkek. Erkek çocuk doğduğunda büyük bir sevinç oldu; tebrikler, altınlar, "maşallah, aslan gibi." Kız çocuk da sevildi; ama sevinç biraz daha sessizdi.

Büyüdükçe fark netleşiyor. Erkek çocuk sofradan kalkınca tabağını bırakıyor; kız kardeşi topluyor. Erkek çocuk akşam geç gelebiliyor; kız kardeşi sayılı dakikalarda evde olmalı. Erkek çocuğun her isteği "aslan oğlum" diye karşılanıyor; kız kardeşinin istekleri "kız başına" diye sınırlanıyor. Erkek çocuk öfkelendiğinde "erkek adam, sinirli olur"; kız kardeşi öfkelendiğinde "kız çocuğu öyle konuşmaz."

Ve bu erkek çocuk kadını nereden öğreniyor? Reklamlardan: ürün satmak için kullanılan bir beden. Dizilerden: kurtarılacak, sahiplenilecek, kıskanılacak bir sevgili. Sosyal medyadan: puanlanacak, beğenilecek,

kıyaslanacak bir görüntü. Mahalle sohbetinden: "elde edilecek" bir ödül. Bu çocuk kadını bir insan olarak değil, **bir meta olarak** öğreniyor: alınan, sahip olunan, değeri dışarıdan belirlenen bir şey.

Sonuç ne? Her istediği verilmiş bir çocukluk, yetişkinlikte bir **doyumsuzluk** üretir: hiçbir şey yetmez, hiçbir ilişki tatmin etmez. Kadını meta olarak öğrenmek, **sahiplenmeyi** ve **kıskançlığı** üretir: mal kaybedilmek istenmez. Ve hiçbir isteği reddedilmemiş bir çocukluk, "hayır"ı kabul edememeyi üretir: bir kadının "istemiyorum" demesi, bu erkek için bir hakarete, bir kayba, bir öfkeye dönüşür.

Bu erkek bir istisna değil. Bir yetiştirme biçiminin ürünü. Ve bu yetiştirme biçimi, kendine ilerici, sol, sosyalist diyen ailelerde de sürüyor. Babası sendikacı, annesi öğretmen olan bir ailede de erkek çocuk tabağını kaldırmadan sofradan kalkabiliyor.

> **Gelecekten Not.** Bizim evde kardeşimle aynı işleri yaptık: aynı sofrayı topladık, aynı çamaşırı katladık, aynı saatte eve döndük. Annem anlattı: onun çocukluğunda dayısı hiç sofra toplamamış, ama dayısının oğlu, yani annemin kuzeni, bunu "utanç verici" bulup kendi çocuklarına öğretmiş. Bir kuşakta değişmiş.

Bölüm 14. Dil Ele Verir: Solun Ağzındaki Argo

Bir toplantı sonrası, bir kahvede, sol bir grubun sohbeti. Siyaset konuşuluyor; sermaye, emperyalizm, işçi sınıfı. Sonra biri bir kadından söz ederken, kadını aşağılayan bir argo kelime kullanıyor. Kimse itiraz etmiyor. Biri gülüyor. Sohbet devam ediyor.

Bu kitapta o kelimeleri yazmıyoruz; ama okuyan herkes neyi kastettiğimizi biliyor. Kadını bir nesneye, bir bedene, bir küfre indiren kelimeler. Sol çevrelerde bu kelimelerin ne kadar rahat kullanılabildiği, ne kadar "doğal" karşılandığı şaşırtıcıdır.

Argo masum değildir. Bir kültürü en hızlı ele veren yer dildir. Bir insan sınıf bilinci üzerine bir saat konuşup, sonra bir kadını aşağılayan bir kelimeyi hiç

düşünmeden kullanabiliyorsa, sınıf bilincinin eşitlik meselesinde nerede durduğunu bu kelime ele verir. Kelimeler düşünceleri biçimlendirir: kadını aşağılayan bir kelimeyi her gün kullanan biri, kadını aşağılamayı her gün yeniden öğrenir.

"Ama bu sadece bir laf" denebilir. Hayır. Bu laf, bir kadının o grubun içinde kendini nasıl hissettiğini belirler. Bu laf, o grubun kadınlara açık olup olmadığını belirler. Ve bu laf, çocukların, gençlerin, yeni katılan yoldaşların neyi "normal" sayacağını belirler.

Örgüt kültüründe dil üzerine bazı öneriler:

- Kadını, LGBTİ+ bireyleri, engellileri, etnik grupları aşağılayan argo ve küfür, örgüt içinde açıkça "kabul edilmez" ilan edilir. Bu bir yasak listesi değil, ortak bir anlaşmadır.
- Bu dil kullanıldığında herkes, yalnızca kadınlar değil, itiraz eder. Kadınları kendi aşağılanmalarına karşı tek başına mücadele etmeye bırakmak da bir erkek ayrıcalığıdır.
- İtiraz, aşağılamadan yapılır: "Bu kelimeyi kullanmayalım" demek, birini teşhir etmekten daha etkilidir.
- Erkek yoldaşlar birbirleriyle kendi aralarındayken de aynı dile özen gösterir. Kadınlar odadan çıktığında değişen dil, değişmemiş bir zihnin işaretidir.

Kendine Sor. Bir kadını aşağılayan bir kelime duyduğumda ne yapıyorum? Kadınların olmadığı ortamlarda kullandığım dil, kadınların olduğu ortamlardakinden farklı mı?

Bölüm 15. Erkek Olmak Neden Bir İktidar Meselesine Dönüştürüldü?

Önceki bölümlerde erkekliğin bazı yüzlerine baktık: çifte standart, ayrıcalıkla büyütülmek, argo. Şimdi daha derin bir soru soralım: erkekliği bir iktidar meselesine kim, neden dönüştürdü?

Kolay yanıt şudur: “eski kültür.” Feodal ve aşiret geleneklerinden kalma bir erkek egemenliği. Bu yanıtın doğru bir yanı var; ama yeterli değil. Çünkü İstanbul’un en modern semtinde, en yüksek eğitimli ailelerde de erkek egemenliği sürüyor. Çünkü kapitalizm erkek egemenliğini yalnızca devralmıyor; onu kendi ihtiyaçlarına göre yeniden üretiyor.

Nasıl mı?

- **“Evi geçindiren erkek.”** Ücretli emek rejimi uzun süre erkeğe “aile ücreti” vaat etti: eşini ve çocuklarını geçindirecek bir ücret. Bu vaat erkeğe evde bir otorite verdi: “parayı ben getiriyorum.” Bugün çoğu ailede tek ücretle geçinmek mümkün değil; ama bu otorite hissi yaşamaya devam ediyor.
- **İşsizlik ve güvencesizlik.** “Evi geçindiren” rolünü yerine getiremeyen erkek, kendini değersiz hisseder. Bu değersizlik hissi, çoğu zaman evde öfkeye, denetime, şiddete dönüşür. İşsizlik ve ekonomik krizlerin olduğu dönemlerde ev içi şiddetin arttığını gösteren pek çok araştırma var.
- **Askerlik.** Türkiye’de neredeyse her erkeğin geçtiği bir kurum. Erkekliğin bir sınavı, bir “adam olma” töreni olarak anlatılır. Askerlikte öğrenilen hiyerarşi, itaat ve sertlik, sivil hayata da taşınır.
- **Okul ve spor.** Rekabet, kazanma, kaybetmemek, güçlü görünmek. Erkek çocuklar duygularını göstermemeyi, zayıf görünmemeyi, kavgadan kaçmamayı öğrenir.
- **Mülkiyet ve miras.** Tarla, ev, dükkân çoğu zaman erkeğin adına kaydedilir. Kız çocukların mirastan feragat etmesi hâlâ yaygın bir “gelenek.”

Bu kısmın ana tezi şu: erkeğin kadın karşısındaki ayrıcalığı, sermaye karşısındaki bağımlılığını ortadan kaldırmaz. Tersine, bu iki ilişki birbirini besler. İşte ezilen, patronu karşısında boyun eğen, her ay kirayı düşünen erkeğe, evde küçük bir krallık vaat edilir. Patronuna “hayır” diyemeyen, eşinin “hayır”ını kabul edemez. Bu krallık ona bir teselli verir; ama aynı zamanda onu sınıf kardeşinden, yani eşinden, kızından, annesinden ayırır.

İşte burada erkekliğin sefaleti görünür hâle gelir. Erkeğe vaat edilen krallık, aslında bir kafestir. Duygularını gösteremeyen, ağlayamayan, yardım isteyemeyen, sevdiğiyle eşit bir ilişki kuramayan, çocuğuyla yakınlaşamayan

bir erkek, kazandığından çok daha fazlasını kaybetmiştir. Türkiye'de ve dünyada erkekler kadınlardan daha kısa yaşıyor, daha fazla iş kazasında ölüyor, ruhsal sorunlarında daha az yardım istiyor ve daha yalnız yaşlanıyor.

Bu krallıktan vazgeçmek erkek için bir kayıp değil, sınıf kardeşiyle aynı safa geçmektir. Erkeklerin özgürleşmesi kadınlara bir lütuf değil, herkesin özgürleşmesinin koşuludur. Ama bunu söylerken güç eşitsizliğini de gizlemeyelim: kadınlar ile erkekler simetrik mağdurlar değil. Kafes erkeği de sıkıştırır; ama kafesin anahtarı onun elindedir.

Neden böyle? Sosyolog Raewyn Connell, toplumda tek bir erkeklik değil, birçok erkeklik olduğunu, ama bunlardan birinin "hegemonik", yani egemen erkeklik olarak öne çıktığını söyler: güçlü, rekabetçi, duygularını bastıran, kadınlar üzerinde otorite kuran erkeklik. Çoğu erkek bu modele tam uymaz; ama herkes ona göre ölçülür ve ona uymaya zorlanır. Bu model kapitalizmin işine gelir: rekabetçi, itaatkâr ve evde ücretsiz emeğe yaslanan bir işçi.

Kendine Sor. Bir erkek olarak hangi duygularımı göstermekte zorlanıyorum? Babamla ilişkimde neyi özlüyorum? Kendi oğluma, ya da bir gün olacak oğluma, hangi erkekliği öğretmek istiyorum?

Kısım IV'ün Kaynakları

- Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884).
- Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti* (1847).
- Raewyn (R. W.) Connell, *Masculinities* (1995).
- Pınar Selek, *Sürüne Sürüne Erkek Olmak* (2008): Türkiye'de askerlik ve erkeklik üzerine.
- Erkeklerin yaşam beklentisi ve sağlık: TÜİK Hayat Tabloları; Dünya Sağlık Örgütü, erkek sağlığı raporları.

KISIM V

Hayat Arkadaşı: Tercih, Eşitlik, Gerekirse Ayrılık

> **Gelecekten Not.** Bizde insanlar birlikte yaşamaya karar verdiğinde mahalle bürosuna gidip bir kâğıt dolduruyor; istersen buna evlilik diyorsun, istersen demiyorsun, hakların aynı. Bazıları düğün yapıyor, bazıları sadece arkadaşlarıyla yemek yiyor. Sizin zamanınızda "evde kalmak" diye bir korku olduğunu okudum; otuzuna gelmiş bir kadının ailesinin ona acıdığını. Bizim teyzem kırk beşinde ilk kez biriyle yaşamaya başladı. Kimse ona "geç kaldın" demedi; "sonunda istediğini buldun" dediler.

Bölüm 16. Evlilik Zorunlu Değil, Birliktelik Bir Tercihtir

Elif yirmi dokuz yaşında. Annesi her bayram aynı soruyu soruyor: "Kızım, ne zaman evleneceksin?" Teyzeleri komşu oğullarını öneriyor. Bir kuzeninin düğününde biri ona "sıra sende" diyor. Elif'in iki yıldır birlikte olduğu biri var; ama ailesi bilmiyor, çünkü evlenmeden birlikte yaşamak "olmaz." Elif kendi evini tutmak istiyor; ailesi "evlenmeden evden çıkılmaz" diyor.

Bu kitabın evlilik hakkındaki görüşü basit: **modern hayatta evlilik bir zorunluluk olmamalı.** İnsanlar birbirlerini istedikleri için birlikte yaşamalı; bir imza, bir aile baskısı, "yaşın geldi" telaşı ya da "elalem ne der" korkusu yüzünden değil.

Peki evlilik ne işe yarar? Evlilik, bu tercihin üstüne konmuş bir **kolaylaştırıcıdır.** Bir hukuki araçtır. Eşinizin hastanede "yakını" sayılması, size bir şey olduğunda mirasınızın ona kalması, sosyal güvencede eş haklarından yararlanması, çocuğunuzun hukuki durumunun kolayca belirlenmesi, ortak bir evin kirası ve tapusu, bazen bir ülkede birlikte yaşayabilmek için oturum izni. Bunlar gerçek ve önemli şeyler. Evlilik bunları kolaylaştırır.

Ama değerli olan imza değil, **imzanın altındaki ilişkidir.** İmza bir ilişkiyi var etmez; yalnızca kayda geçirir. Sevgisiz bir evliliği imza kurtarmaz; sevgi dolu bir birlikteliği de imzasızlık eksik kılmaz.

Ve evlilik seçildiyse: **evlenince de sevgiliyken nasıl yaşanıyorsa öyle yaşanmalı.** Aynı özen, aynı merak, aynı saygı, aynı eşitlik. Nikâh masası bir ilişkinin "tamamlandığı" yer değil, devam ettiği yerdir. "Artık evlendik, nasıl olsa benimsin" anlayışı sevginin değil, mülkiyetin dilidir. (Bunu Kısım VI'da, "Evlilikte de Sevgili Kalmak" bölümünde ayrıca konuşacağız.)

Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde bu konuda çok açık bir şey söyler. Ona göre mülkiyet ve geçim kaygısı ortadan kalktığında, evliliğin geriye kalan tek ahlaki temeli karşılıklı sevgi olacaktır. Ve sevgi bittiğinde, ya da yerini yeni bir tutkuya bıraktığında, ayrılık hem iki taraf hem de toplum için bir iyilik olacaktır; insanlar sevgisiz bir evliliğin bataklığında yaşamak zorunda kalmayacaklardır.

Sovyet Rusya'nın 1926'da çıkardığı aile kanunu bu düşüncenin hukuka yansıdığı ilk deneylerden biriydi: resmî kaydı olmayan fiilî birliktelikleri de tanıyor, evlilik boyunca edinilen malın eşit bölüşülmesini getiriyordu. (Bu deneyin hikâyesi ve sonraki geri adımları İkinci Kitap'ta.)

Türkiye'de bugün durum şu: evlenmeden birlikte yaşamanın hiçbir hukuki tanınması yok. Elif ile sevgilisi on yıl birlikte yaşasa bile, biri hastanelik olduğunda öteki "yakını" sayılmaz; biri öldüğünde öteki yasal mirasçı olmaz; sosyal güvencede birbirlerinin eşi sayılmazlar. Bu tercih, özellikle kadınlar için ağır bir toplumsal damga ve aile baskısıyla da karşılaşıyor.

Burada önemli bir ayrım yapmalıyız. **Eleştirimiz resmî nikâha değil, evliliğin zorunlu kılınmasınadır.** Resmî nikâh, 1926 Medeni Kanunu'nun büyük kazanımlarından biri. Hâlâ yalnızca dinî nikâhla, "imam nikâhıyla" evlendirilen kadınların olduğu bir ülkede, resmî nikâh kadını koruyan bir güvencedir: mal paylaşımı, nafaka, miras ancak resmî nikâhla güvence altındadır. Bu yüzden iki şeyi birlikte söylüyoruz: evlenmek bir tercih olmalı; ve evlenmeden birlikte yaşamayı seçenlerin de hukuki güvencesi olmalı.

Talebimiz: birlikte yaşayanlar hukuken eş sayılsın. Nasıl mı?

- Birlikte yaşadığını ya da ortak bir hane kurduğunu **beyan eden ve bunu tescil ettiren** çiftler; mirasta, sosyal güvencede, sağlık kararlarında, kira ve konutta, ortak edinilen malların paylaşımında, nafaka ve velayette evli eşlerle aynı haklara sahip olmalı.
- Bu statü **otomatik değil, beyana ve tescile dayalı** olmalı; kimse istemediği yükümlülüklere kendiliğinden bağlanmamalı.
- Ayrılma hakkı basit ve güvenceli olmalı.
- Tescil yapılmamış ama uzun süreli birlikteliklerde de zayıf tarafı, çoğu zaman kadını ve çocuğu, koruyan asgari güvenceler olmalı.

Dünyada bunun örnekleri var. Fransa 1999'da "sivil dayanışma sözleşmesi" (PACS) adıyla bir kayıtlı birliktelik biçimi getirdi; bugün Fransa'da her yıl yüz binlerce çift bu yolu seçiyor. İsveç'te birlikte yaşayan çiftlerin ortak evleri ve eşyaları üzerindeki haklarını düzenleyen bir yasa var. Latin Amerika'nın birçok ülkesinde "fiilî birliktelik" hukuken tanınıyor. Küba'nın 2022'de referandumla kabul edilen aile yasası da fiilî birliktelikleri tanıyor.

O güvence gelene kadar, evlenmeden birlikte yaşamayı seçenler hukuki risklerini bilmeli ve önlem almalı: ortak alınan bir evi tapuda iki kişinin adına kaydettirmek, bir vasiyetname yazmak, birbirine sağlık vekâleti vermek. Ek G'de bunun için bir kontrol listesi bulacaksınız.

Kendine Sor. Evlenmek istiyorsam, neden istiyorum? Ailemin, çevremin beklentisi mi, yoksa bu insanla bir hayat kurma isteğim mi? Evlenmek istemiyorsam, bunu ailemle konuşabiliyor muyum?

Bölüm 17. Aynı Kitapları Okumak Değil, Aynı Dünyayı Birlikte Kurabilmek

Kısım I'de sağlıklı bireyden söz etmiştik: kendine yetebilen, bir ilişkiye eksiğini kapatmak için değil, paylaşmak için giren insan. Bu bölüm o bölümün devamı. **İki sağlıklı insan birbirini tamamlamaz, birbiriyle paylaşır.**

Gençler sık sık sorar: "Nasıl birini seçmeliyim?" Bu sorunun tek bir yanıtı yok; ama birkaç şey söyleyebiliriz.

Güzellik gelir geçer. Çekim önemlidir, değerlidir; ama bir hayatı yalnızca çekim üzerine kuramazsınız. Yirmi yıl, otuz yıl, belki ömür boyu birlikte olacağınız bir insanla en çok yapacağınız şey **konuşmaktır.** Sabah kahvaltıda, akşam yemekte, bir hastane koridorunda, bir yas gününde, bir sevinç gününde. Ömür boyu sohbet edebileceğiniz bir insan bulmak, güzel bir insan bulmaktan çok daha zor ve çok daha değerlidir.

Merakı, değerleri, dünyaya bakışı ortak olmayan biriyle hayat kurmak zordur. Biri dünyayı merak ederken öteki hiçbir şeyi merak etmiyorsa; biri adaletsizliğe öfkelenirken öteki "bana dokunmayan yılan" diyorsa; biri öğrenmek isterken öteki her şeyi bildiğini sanıyorsa, sohbet bir süre sonra tükenir.

Ama burada bir yanlış anlamaya düşmeyelim. **Ölçüt diploma, kitap sayısı ya da "kültür düzeyi" değildir.** Okuma ve eğitim olanakları bu ülkede eşit dağıtılmamıştır; sınıfsal olarak dağıtılmıştır. On dört yaşında çalışmaya başlamış bir emekçi kitap okumamış olabilir, ama dünyayı pekâlâ merak eder; üniversite mezunu birinin hiçbir şeyi merak etmediği de görülmüş şeydir. Bir insanı okuduğu kitap sayısıyla ölçmek, bize de dayatılan bir sınıf hiyerarşisini yeniden üretmek olur.

Ölçüt şudur: **merak, saygı ve birlikte büyüme isteği.** Aynı kitapları okumak değil; aynı dünyayı birlikte kurmak isteyip istememek. Birbirinize yeni şeyler öğretebiliyor musunuz? Birbirinizin dünyasına merak duyuyor musunuz? Anlaşamadığınızda konuşabiliyor musunuz? Birbirinizin özgürlüğüne saygı duyuyor musunuz? Ev işi, para, çocuk, aile gibi konularda temel değerleriniz uyuşuyor mu?

Son bir şey: **mutluluğun tek meşru biçimi bir çift ilişkisi değildir.** Yalnız yaşamayı seçen, çocuk istemeyen, dostlarıyla, ailesiyle, yoldaşlarıyla başka dayanışma biçimlerinde yaşayan insanlar da bu kitabın olumlu gelecek tasavvurunun içindedir. Bir eş bulmak, hayatın amacı değil, hayatın olanaklarından biridir.

Bölüm 18. Acele Etme: Gençlere Öneri

Bu bölüm kısa, çünkü söyleyeceğimiz şey basit: **acele etme.**

Bozulacak bir aileyi sonradan bozmaktansa, öyle bir aileye en baştan başlamamak asıl değerli olandır. Boşanmak bazen doğru çözümdür ve kimse kötü bir evliliğe katlanmak zorunda değildir; bunu bir sonraki bölümlerde konuşacağız. Ama boşanmanın da bir bedeli vardır: kırgınlıklar, yorgunluk, mal paylaşımı, en çok da çocuklar varsa onların hayatı. Bu bedeli ödememenin en iyi yolu, yanlış bir evliliğe hiç girmemektir.

Evlilik, birlikte yaşamak, çocuk sahibi olmak ciddiye alınacak kararlardır. Aile baskısı, yaş baskısı, "elden ayaktan düşmeden", "herkes evlendi", "bu fırsat kaçmaz" telaşı bir gerekçe değildir. Kısa bir ilişkinin heyecanı da bir gerekçe değildir. Bir insanı tanımak zaman alır: onu yorgunken, öfkeliyken, hastayken, başarısızken, bir krizin ortasında görmek gerekir.

Acele edecek bir şey yok. Doğru kişiyi bulduğundan emin olduğunda harekete geç.

Kendine Sor (bir karar vermeden önce). Bu insanı yorgunken, öfkeliyken, hastayken gördüm mü? Anlaşamadığımızda ne yapıyoruz? Ev işi, para, çocuk, ailelerimiz konusunda neler düşünüyor; bunları konuştuk mu? Onunla ömür boyu sohbet edebilir miyim? Bu kararı kendim için mi veriyorum, yoksa başkalarının beklentisi için mi? (Daha uzun bir liste Ek G'de.)

Bölüm 19. Kalıpların İçinden Çıkmak

Toplum bize doğduğumuz günden itibaren roller giydirir.

"Erkek korur, kadın bakar." "Bana sahip çıksın." "Erkek işi, kadın işi." "Erkek adam ağlamaz." "Kadın dediğin evini çekip çevirir." "Erkek dediğin evine ekmek getirir." "Kocan seni korumuyorsa ne işe yarar?"

Bu kalıpları yalnızca erkekler taşımaz; kadınlar da içselleştirebilir. Bir kadının eşinden "beni korumasını", "bana sahip çıkmasını" beklemesi, çoğu zaman bir sevgi beklentisi gibi yaşanır. Ama bu beklentinin bir bedeli vardır: koruyan, sahip çıkan biri, aynı zamanda denetleyen, karar veren, sınır koyan

biridir. **Korunma beklentisi eşitliğin değil, bağımlılığın dilidir.** "Beni koru" diyen, "benim adıma karar ver" demeye bir adım yakındır.

Aynı şekilde, "erkek işi" ve "kadın işi" ayrımı da kadınlar tarafından sürdürülebilir: oğluna yemek yapmayı öğretmeyen anne, kızına araba lastiği değiştirmeyi öğretmeyen baba. "Bu iş erkeklere göre değil" diye mutfağa sokulmayan oğul, büyüdüğünde mutfağa girmemeyi doğal sayar.

Bunu söylerken kadınları suçlamıyoruz. Toplumun bütün kurumları (aile, okul, din, medya, hukuk) bu kalıpları her gün yeniden üretiyor; bir kadının ya da bir erkeğin bunları içselleştirmesi şaşırtıcı değil. Ama klasik aile yapısının toplumsal yansıları ne kadar güçlü olursa olsun, **en azından kendi ailemizde bu kalıpların dışına çıkabiliriz.** Kimin ne iş yapacağına cinsiyetine göre değil, isteğine, becerisine ve adalete göre karar verebiliriz. Kimin kimi koruyacağına değil, birbirimizi nasıl destekleyeceğimize bakabiliriz.

Kalıp ve Gerçek.

Kalıp	Gerçek
Erkek korur, kadın bakar.	İki yetişkin birbirini destekler, ikisi de bakar.
Bana sahip çıksın.	Kimse kimsenin sahibi değil; birlikte yürürüz.
Erkek adam ağlamaz.	Ağlayan erkek sağlıklı bir insandır.
Kadın dediğin evini çekip çevirir.	Evi orada yaşayan herkes çekip çevirir.
Erkek dediğin evine ekmek getirir.	Ekmeği kim getirebiliyorsa getirir; ikisi de getirebilmeli.

Bölüm 20. Sokaktaki Eleştiri, Evdeki Kavga

Bu bölüm biraz bizim, yani solun, iç meselesi.

Sol çevrelerde yaşayan insanlar sürekli bir muhalefet hâlinde yaşarlar. Gün boyu iktidarı eleştirir, haberleri tartışır, sosyal medyada polemiğe girer,

toplantıda farklı görüşlerle çatışırlar. Eleştiri bir hayat biçimine dönüşür. Ve bu refleks, farkında olmadan eve taşınır.

Evde de her konuşma bir tartışmaya, her tartışma bir mahkemeye dönüşür. Bulaşık meselesi bir ideolojik hesaplaşmaya, unutulmuş bir doğum günü bir sınıf ihanetine, farklı bir film zevki bir dünya görüşü çatışmasına. Eşler birbirini sürekli düzeltir, sürekli yargılar, sürekli eksik bulur. Sol evliliklerde bu durum sık görülür.

Bu refleksin iki yüzü var. Bir yanda eve taşınan **sürekli eleştiri dili:** her şeyi sorgulayan, hiçbir şeyi kabul etmeyen, karşısındakini sürekli bir tartışmaya çağıran bir tutum. Öte yanda erkeklerin **duymazlığı:** eleştiriyi dinlemeyen, "yine mi başladın" diye geçiştiren, evdeki iktidar duygusunu sürdürmek isteyen, eski toplumsal rolleri oynamakta ısrar eden bir tutum. Biri ötekini besler: duyulmayan eleştiri sertleşir, sertleşen eleştiri daha az duyulur.

Amacımız kimseyi suçlamak değil. Ne eleştiren kadını ne duymazdan gelen erkeği. Amacımız, toplumsal yanlışların aileye nasıl yansıdığını göstermek: bir yanda kadınların yıllarca biriken haklı öfkesi, öte yanda erkeklerin yıllarca öğrendiği ayrıcalık. Bu ikisi aynı evde karşılaştığında kavga kaçınılmazdır.

Peki ne yapabiliriz? **Sokakta eleştirdiğimiz şeyi evde yapıcı biçimde düzeltmek.** Örgütlerde "yoldaşça eleştiri" dediğimiz bir şey var: karşındakini yok etmek için değil, birlikte daha iyiye gitmek için eleştirmek. Bu ilkeler evin içine de uygulanabilir:

- **Kişiyi değil, davranışı eleştir.** "Sen hep böylesin" değil, "dün akşam bulaşığı bırakman beni yordu."
- **Zamanını seç.** İkiniz de yorgunken, öfkeliyken değil; konuşabileceğiniz bir anda.
- **Dinle.** Karşındakinin ne söylediğini, savunmaya geçmeden önce gerçekten anla.
- **Hesaplaşma değil, anlaşma ara.** Amaç kimin haklı olduğunu kanıtlamak değil, birlikte nasıl yaşayacağınızı bulmak.
- **Her şeyi tartışma.** Her farklılık bir sorun değildir. Farklı film zevkleri bir zenginliktir.

Daha fazlası için. Bilgi Müşterekleri'nin *Yoldaşça Eleştirmek, Birlikte İlerlemek* adlı eleştiri kültürü kitabı ve *Devrimci Tartışma Etiği Kılavuzu*, bu ilkeleri örgüt içi tartışmalar için ayrıntılı ele alıyor (bilgimusterekleri.org/kilavuzlar/).

Bölüm 21. Katlanmak Zorunda Değilsin

Zehra'nın annesi ona düğün gününde şunu söyledi: "Artık evlendin, kocan ne derse o. Sabret. Her evde olur böyle şeyler." Zehra'nın kocası ilk yıl onu aşağılamaya başladı; ikinci yıl telefonunu karıştırmaya, üçüncü yıl ona vurmaya. Zehra annesine gittiğinde annesi yine aynı şeyi söyledi: "Sabret kızım. Kocan seni seviyor, kıskandığından yapıyor. Çocuklar için sabret. Boşanırsan elin ağzı torba değil."

Bu cümleleri hepimiz duyduk. "Evlendin, katlan." "Kocan ne yapıyorsa seni sevdiğinden yapıyor." "Çocuklar için sabret." "Elin ağzı torba değil." "Bizim zamanımızda böyle şeyler yüzünden yuva yıkılmazdı."

Bu kitap bu cümlelere itiraz ediyor. **Kimse sevgisizliğe, aşağılanmaya, şiddete katlanmak zorunda değil.**

Hayat arkadaşı, doğru bir insanla kurulan bir ortaklıktır. Başlangıçta bir yanlış yapılmışsa, o ilişkiden çıkmak da bazen doğru çözümdür. Yanlış bir ilişkiyi zorlamak anlamsızdır. **Hayata bir kez geliyoruz;** ve herkes, bir birey olarak, kendi hayatı hakkında karar verme özgürlüğüne sahiptir. "Çocuklar için sabretmek" de çoğu zaman çocuklar için iyi değildir: sürekli çatışmanın, korkunun, şiddetin olduğu bir evde büyümek, bir çocuk için ayrılıktan daha büyük bir yaradır. (Bunu Kısım IX'da, "Anlaşamayan Ebeveyn, Bölünen Çocuk" bölümünde konuşacağız.)

Ama bu özgürlüğün **maddi bir koşulu** var. Geliri olmayan, eşine ekonomik olarak bağımlı, gidecek bir evi olmayan, çocuklarıyla birlikte nerede yaşayacağını bilmeyen bir kadın, boşanmak istese bile boşanamaz. Zehra'nın sorunu cesaretsizlik değil; Zehra'nın geliri yok. **Ekonomik bağımsızlık bir lüks değil, özgürlüğün ön koşuludur.**

Bu yüzden nafaka tartışması bu kadar önemli. Nafakanın takvime bağlanması, gelirsiz kadınların boşanmasını dolaylı yoldan zorlaştırır. Mesele

boşanmak değil, **boşanabilmektir.** (Ayrıntısı İkinci Kitap'ta, "Kanun ve Ev Emeği" bölümünde.)

Bir güvenlik notu. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu'nun yıllardır tuttuğu verilere göre, kadınların öldürülmesinin en sık görülen gerekçeleri arasında, kadının boşanmak, ayrılmak ya da kendi hayatı hakkında karar vermek istemesi var. Platformun verilerine göre 2025'te en az 294 kadın erkekler tarafından öldürüldü ve 297 kadın şüpheli biçimde hayatını kaybetti. Ayrılık kararı, kadın için en riskli anlardan biridir. Eğer şiddet varsa, **önce güvenlik:**

- Acil durumda 112 aranır.
- **ALO 183** Aile, Kadın, Çocuk ve Engelli Sosyal Destek Hattı'dır.
- **KADES** uygulaması, telefondan tek tuşla polise ihbar imkânı verir.
- **ŞÖNİM'ler** (Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri) danışmanlık, barınma ve hukuki destek sağlar.
- **6284 sayılı Kanun** kapsamında, şiddet gören ya da görme tehlikesi olan herkes koruma kararı talep edebilir; bunun için şiddetin belgelenmesi şartı aranmaz.
- **Baroların kadın hakları merkezleri** ücretsiz hukuki destek verir.
- **Kadın dayanışma ağları ve kadın örgütleri** yalnız olmadığınızı hatırlatır.

(Bu kaynakların güncel bilgisi Ek H'de.)

Ne istiyoruz? Boşanmanın kadınlar için bir "ekonomik intihar" olmaktan çıkması. Bunun için:

- Boşanan ve şiddetten kaçan kadınlara **iş, kira desteği ve kreş önceliği.**
- **Yeterli sayıda ve nitelikli sığınak.** Belediyelerin kanunla yükümlü olduğu kadın konukevlerinin açılması ve denetlenmesi.
- **Nafaka Güvence Fonu:** nafaka ödenmediğinde devletin ödemesi.
- **İstanbul Sözleşmesi'ne dönüş.**

Gelecekten Not. Bizim mahallede bir kadın ayrılmak istediğinde ilk gittiği yer mahalle merkezi oluyor: orada bir oda, bir iş, çocuğu için bir kreş yeri hemen ayarlanıyor. Ayrılmak bizde de acıtıyor; ama kimse ayrılamadığı için bir evde mahsur kalmıyor. Büyükannem bir gün bana "bizim zamanımızda kadınlar yalnızca ölünce kurtulurdu" dedi. İnanamadım.

Kısım V'in Kaynakları

- Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884), II. bölüm ("Aile").
- Fransa, Sivil Dayanışma Sözleşmesi (PACS) Yasası, 15 Kasım 1999; Küba, *Código de las Familias* (2022 referandumu).
- 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (2012).
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2025 yıllık verileri (TBMM soru önergelerinde aktarıldığı biçimiyle) ve aylık raporlar (2026).
- Bilgi Müşterekleri, *Yoldaşça Eleştirmek, Birlikte İlerlemek* ve *Devrimci Tartışma Etiği Kılavuzu*.

KISIM VI

Ekmek de Gül de: Sevgi Üzerine

> **Gelecekten Not.** Sizin zamanınızın şarkılarını dinliyorum bazen. Çoğu ya bir kavuşma ya da bir kayıp üzerine; sanki aşk, birinin ötekine ait olmasıyla başlayıp birinin ötekini kaybetmesiyle bitiyormuş. Bizim şarkılarımız biraz farklı: birlikte geçirilen bir akşam, bir dostluk, bir ayrılıktan sonra yeniden kurulan bir hayat. Bizde de aşk acıtıyor; ama kimse aşkını bir mülk gibi korumak zorunda değil, çünkü kimse kimseye ait değil.

Sevgiye değer veriyoruz. Bu kısım sevgiyi bir süs değil, daha mutlu bir hayatın taşıyıcı kolonu olarak ele alıyor. Ama her zaman sınıfsal bir gözle: sevgi yalnızca bireysel bir beceri değil; vardiya, kira, borç ve yorgunluk onu aşındırır; serbest zaman sevginin zamanıdır.

Bir de uyarı. Bu kısımda sevgiyi sık sık "emek", "özen", "sorumluluk" kelimeleriyle anlatacağız. Ama sevgiyi yalnızca bu dille anlatmak, onu yeni bir görevler listesine çevirebilir. Sevgi özen ister, ama zorunlu bir üretim faaliyeti değildir. Bir ilişkiyi her koşulda sürdürmek de bir erdem değildir.

Bölüm 22. Ekmek ve Gül

1912'nin ocak ayında, Amerika'nın Massachusetts eyaletindeki Lawrence kentinde, tekstil fabrikalarında çalışan on binlerce işçi greve çıktı. Çoğu göçmendi: İtalya'dan, Polonya'dan, Litvanya'dan, Suriye'den, Portekiz'den gelmiş, onlarca farklı dil konuşan işçiler. Önemli bir kısmı kadın ve çocuktu. Eyalet yasası kadınların ve çocukların haftalık çalışma süresini biraz kısaltmış, fabrika sahipleri de buna karşılık ücretleri düşürmüştü. Grev haftalarca sürdü, soğukta, açlıkta, polis saldırıları altında. Sonunda işçiler kazandı: ücretler yükseldi.

Bu grev tarihe bir şiarla geçti: **Ekmek ve Gül.** İşçi kadınlar yalnızca ekmek, yani karınlarını doyuracak bir ücret istemiyordu; gül de istiyordu: güzellik, onur, dinlenme, kültür, sevdikleriyle geçirecek zaman. Şiarın kaynağı, grevden kısa bir süre önce yayımlanan James Oppenheim'ın "Ekmek ve Gül"

şiiriydi. Aynı yıllarda Amerikalı işçi kadın sendikacı Rose Schneiderman da benzer bir cümle kurmuştu: işçi kadının ekmeğe ihtiyacı var, ama güle de ihtiyacı var.

Yüz yıl sonra, 2000'de, İngiliz yönetmen Ken Loach Los Angeles'ta örgütlenen göçmen temizlik işçilerini anlatan filmine aynı adı verdi: *Ekmek ve Gül.* Türkiye'de de emekçi kadınların sesini taşıyan, aynı adı taşıyan bir kadın yayını var.

Görsel 4. Lawrence, 1912: süngülü milisler barışçı grevcilerin yürüyüşünü kuşatıyor. (http://womhist.binghamton.edu/teacher/DBQlaw2.htm · Kamu malı · Wikimedia Commons)

Ekmek ve gül ne demek?

Ekmek geçimdir. İş güvencesidir. Sofradır. Kiradır, faturadır, çocuğun okul masrafıdır. Ekmek olmadan hiçbir şey olmaz.

Gül sevgidir. Güzelliktir. Kültürdür, kitaptır, şarkıdır. Onurdur, yani insanca muamele görmektir. Ve en çok da **serbest zamandır:** sevdiklerinle, kendinle, dünyayla geçireceğin zaman.

Bu kitabın "daha mutlu hayat" dediği şey tam olarak budur: **ekmek olmadan gül yaşamaz; gül olmadan ekmek yetmez.** Ekmeği unutan bir sevgi anlayışı, yoksulluğu romantikleştirir: "sevgi her şeyi yener." Yenmez; kira gününde sevgi de yorulur. Gülü unutan bir mücadele anlayışı ise insanı yalnızca karnı doyurulacak bir varlığa indirger: "önce ekmek, gerisi sonra." Bu da yanlış; insan yalnızca karnını doyurmak için yaşamaz.

Sol içinde uzun süre gülü "burjuva lüksü" sayan bir kültür yaşadı: sevgi, güzellik, şiir, özel günler, kişisel mutluluk "dava"nın yanında önemsiz, hatta tehlikeli sayıldı. Bu kültürü Kısım X'da, devrimci klasikler bölümünde ayrıntılı eleştireceğiz. Burada Lawrence'ın işçi kadınlarının cümlesini hatırlatalım: **biz ekmek için de gül için de savaşırız.**

Bölüm 23. Sevgi Bir Etkinliktir: Dünyadan Sesler

Sevgi üzerine binlerce yıldır yazılıyor. Bu bölümde, bizim düşüncemize yakın birkaç sesi, her birini sınıfsal bir gözle okuyarak bir araya getirdik.

Erich Fromm. Fromm'un 1956'da yayımlanan *Sevme Sanatı*, yirminci yüzyılın en çok okunan sevgi kitaplarından biri. Fromm'un temel düşüncesi şu: sevgi, insanın kendiliğinden "düştüğü" bir şey değil, öğrenilmesi gereken bir sanattır. Sevgi, özünde almak değil vermektir; ama bu verme bir fedakârlık değil, insanın kendi canlılığının ifadesidir. Fromm sevginin dört öğesini sayar: **özen** (sevdiğinin hayatına ve gelişimine ilgi göstermek), **sorumluluk** (onun ihtiyaçlarına karşılık vermeye hazır olmak), **saygı** (onu olduğu gibi görmek ve kendi yolunda gelişmesine izin vermek) ve **bilgi** (onu gerçekten tanımak). Fromm'un 1976'da yazdığı *Sahip Olmak ya da Olmak* ise bu düşünceyi derinleştirir: "sahip olma" kipinde yaşanan aşk, sevdiğini bir mülk gibi elde tutmaya çalışır; "olma" kipinde yaşanan aşk ise bir etkinliktir, birlikte var olmaktır. Fromm'un en çok gözden kaçan yanı, onun bir kapitalizm eleştirmeni olmasıdır: ona göre piyasaya göre biçimlenmiş insan, aşkı da bir alışverişe çevirir; iki insan, kendi "piyasa değerleri" ölçüsünde birbirini seçer, bir tür "paket değiş tokuşu" yapar.

bell hooks. Amerikalı siyah feminist yazar bell hooks (adını küçük harfle yazardı), 2000'de yayımlanan *Sevgiye Dair* kitabında sevginin bir duygu

olduğu kadar bir **fiil** olduğunu söyler: sevgi, yaptığımız bir şeydir. hooks iki şeyi çok net söyler. Birincisi, sevgi ile istismar bir arada olamaz: birini döven, aşağılayan, denetleyen kişi "ama onu seviyorum" diyemez. İkincisi, ataerki erkekleri sevme ve sevilme yetisinden yoksun bırakır: duygularını bastırmayı öğrenen erkek, sevmeyi de öğrenemez.

Aleksandra Kollontay. Ekim Devrimi'nin önde gelen kadın devrimcilerinden Kollontay, 1923'te genç komünistlere yazdığı "Kanatlı Eros'a Yol Verin" adlı mektupta, yeni toplumda aşkın nasıl değişeceğini düşünür. Kollontay'a göre burjuva toplumunda aşk bir mülkiyet ilişkisine dönüşmüştür: sevilen, sahip olunan bir şeydir. Yeni toplumda aşk, sahiplenmeden arınmış, dayanışmaya dayanan, iki eşit insan arasında bir bağ olacaktır. Kollontay aşkı ne küçümser ne de yüceltir: onu insanın yaşamının değerli bir parçası olarak görür.

Alain Badiou. Fransız filozof Badiou, 2009'da yayımlanan *Aşka Övgü*'de aşkı "ikinin sahnesi" olarak tanımlar: aşk, dünyaya artık tek bir kişinin değil, iki kişinin gözünden bakmaktır. Badiou özellikle bir şeye karşı çıkar: flört sitelerinin ve uygulamaların vaat ettiği "riski sıfırlanmış", "acısız", "hesaplanmış" aşka. Ona göre aşk, riski göze almaktır; bir başkasıyla birlikte bilinmeyene doğru yürümektir.

Eva Illouz, Zygmunt Bauman, Byung-Chul Han. Üç çağdaş düşünür, kapitalizmin aşkı nasıl dönüştürdüğünü farklı açılardan anlatır. İsrailli sosyolog Illouz, *Aşk Neden Acıtır?* ve başka kitaplarında "duygusal kapitalizm" kavramını kullanır: aşk artık bir piyasa gibi işliyor; seçenekler bol, değer sürekli ölçülüyor, bağlanmak riskli bir yatırım gibi görülüyor. Polonyalı sosyolog Bauman *Akışkan Aşk*'ta modern ilişkilerin kırılganlığını anlatır: insanlar bağlanmak istiyor ama bağlanmaktan korkuyor; ilişkiler tüketim nesneleri gibi kolayca alınıp atılıyor. Güney Koreli-Alman filozof Han ise *Eros'un Istırabı*'nda sürekli kendini pazarlamak, performans göstermek, "en iyi versiyonu" olmak zorunda hisseden insanın, ötekiyle gerçekten karşılaşamadığını söyler.

Marx'ın Jenny'ye mektupları. Ve son olarak Marx. 1856'da, iş için gittiği Manchester'dan eşi Jenny'ye yazdığı bir mektupta, kırk yaşına yaklaşan Marx, sevgisini ve özlemini hiç utanmadan, coşkuyla yazar; uzaklığın

sevgisini nasıl büyüttüğünü anlatır. *Kapital*'in yazarı, aynı zamanda sevgisini yazabilen bir insandı.

Ortak sonuç. Bu sesler farklı yerlerden geliyor, ama birkaç şeyde birleşiyor: **sevgi öğrenilir, özen ister, sahiplenmeyle bağdaşmaz ve onu aşındıran düzenle hesaplaşmadan korunamaz.** Fromm'un ve Illouz'un gösterdiği gibi, piyasa mantığı yatak odasına kadar giriyor. Sevgiyi korumak, yalnızca iyi bir sevgili olmak değil, sevgiyi metaya çeviren düzene karşı durmaktır.

Bölüm 24. Türkiye'den Sevgi Sözleri ve Doğan Cüceloğlu'ndan Alacaklarımız

Türkiye'nin muhalif, devrimci edebiyatı aynı zamanda büyük bir sevgi edebiyatıdır.

Nazım Hikmet, hayatının büyük bölümünü hapiste ve sürgünde geçirdi. Ama bu hayatın içinden dünyanın en güzel aşk şiirlerinden bazılarını yazdı: Bursa Cezaevi'nden eşi Piraye'ye yazdığı şiirler ve mektuplar, sevgilinin uzaklığını, özlemi, gündelik hayatın küçük ayrıntılarını, bir sabah kahvaltısını, bir pencereyi, bir şarkıyı anlatır. Ahmed Arif, Diyarbakır'dan ve hapishaneden Leyla Erbil'e yazdığı mektuplarda, umutsuz bir aşkı, tutkuyu ve kırılganlığı açıkça yazdı; bu mektuplar yıllar sonra kitap olarak yayımlandı. Sabahattin Ali'nin romanları, Cemal Süreya'nın ve Can Yücel'in şiirleri, Sevgi Soysal'ın romanları da sevgiyi, tutkuyu, kırgınlığı, bedeni utanmadan yazdı.

Buradan çıkan ders şu: **devrimci, muhalif, hapse girmiş insanlar sevgiyi en güçlü biçimde yazabildiler. Sevgi dava ile çelişmez.** Tersine: bir insanı sevebilen, insanlığı da sevebilir. Şiirlerinden alıntı yapmıyoruz; ama bu kitabı okuyan her genç yoldaşa, bu şairleri ve yazarları okumayı öneriyoruz.

Bir başka ses: **Doğan Cüceloğlu.** Türkiye'de iletişim ve ilişkiler üzerine en çok okunan yazarlardan biri. Cüceloğlu'nun özellikle *Yeniden İnsan İnsana* kitabından ve genel yaklaşımından alabileceğimiz değerli şeyler var:

- **Dinlemek.** Karşımızdakini yanıt vermek için değil, anlamak için dinlemek.
- **Yargılamadan anlamaya çalışmak.** Karşımızdakinin davranışının arkasındaki duyguyu ve ihtiyacı görmek.

- **Suçlayan dil yerine kendi duygusunu anlatan dil.** "Sen hep geç kalıyorsun" yerine "geç kaldığında kaygılanıyorum."
- **"Mış gibi" yaşamaların eleştirisi.** Mutluymuş gibi, iyiymiş gibi, sevgiliymiş gibi yaşamanın insanı nasıl tükettiği.
- **Çocuğu ayrı bir birey olarak görmek.** Çocuk anne babanın uzantısı değil, kendi hayatı olan bir insandır.

Bunlar evde de örgütte de doğrudan kullanılabilecek araçlar.

Ama bunları **sınıfsal bir çerçeveye** yerleştirmemiz gerekiyor. Kişisel gelişim ve iletişim yaklaşımı, sorunu çoğu zaman bireyin becerisine indirger: iyi iletişim kurarsan ilişkin iyi olur. Ama ilişkiyi ezen ekonomik koşulları, ataerkiyi, evin içindeki iktidar ilişkisini görmez. En iyi iletişim, on iki saatlik vardiyayı, kira borcunu, ev işinin eşitsizliğini çözmez. Bir kadın kocasına "bütün ev işini ben yaptığımda kendimi değersiz hissediyorum" diye en güzel "ben dili"yle konuşabilir; ama kocası bulaşığı yıkamaya başlamadıkça sorun çözülmez. **Cüceloğlu'ndan alınacak olan araçlardır; çerçeve bizimdir.**

Bölüm 25. Evlilikte de Sevgili Kalmak

Kısım V'te "evlenince de sevgiliyken nasıl yaşanıyorsa öyle yaşanmalı" demiştik. Bu bölüm o cümlenin açılımı.

Bir ilişkinin başında insanlar birbirine çok özen gösterir. Mesajlara hemen yanıt verirler, buluşmalardan önce hazırlanırlar, karşısındakinin ne sevdiğini öğrenmeye çalışırlar, küçük sürprizler yaparlar, birbirlerinin sözünü dinlerler. Sonra ilişki "oturur." Evlilik gelir, ev gelir, çocuklar gelir, işler, faturalar, yorgunluk. Ve özen yavaş yavaş kaybolur. Eş, hayatın bir mobilyasına dönüşür: hep orada olan, ama artık görülmeyen.

Eşimiz hayat yolculuğundaki yol arkadaşımız, partnerimizdir; evlensek de sevgilimizdir. Sevgililik döneminde ne kadar özen gösteriyorsak, evlilikte de o kadar göstermeliyiz. Eşimizin duygularını, düşüncelerini önemsemek; güzel bir hayatı onunla birlikte paylaşmak istemek; onu her gün yeniden görmek.

Solun burada bir hatasını düzeltmemiz gerekiyor. Sol içinde uzun süre doğum günleri, evlilik yıl dönümleri, sevgililer günü gibi özel günler "burjuva kültürü" diye küçümsendi. Bunları kutlamak, bir devrimciye yakışmayan bir duygusallık sayıldı.

Bu yanlış.
Burjuva olan hatırlamak değil; sevginin metaya, pahalı hediyeye, gösterişe çevrilmesidir. Sevgilileri gününü bir alışveriş kampanyasına dönüştüren, sevgiyi hediyenin fiyatıyla ölçen anlayış eleştirilmeli. Ama sevdiğimizin doğum gününü hatırlamak, birlikte geçirdiğimiz yılları kutlamak, ona onu düşündüğümüzü göstermek, insanca bir şeydir.

Nasıl? **Emekle.** Pahalı bir hediye değil, emek verilmiş bir hediye.

> **Emekle hediye için on fikir.**
>
> 1. Elle yazılmış bir mektup ya da kart.
> 2. Bahçeden, yol kenarından toplanmış bir demet çiçek.
> 3. Ona yazılmış bir şiir; iyi olması gerekmiyor, senin olması yetiyor.
> 4. Onun için hazırlanmış bir şarkı ya da çalma listesi. İstersen sözlerini yazıp bir yapay zekâ aracıyla bestelettiğin bir şarkı bile olabilir; değerli olan araç değil, harcanan özen ve hatırlanmış olmak.
> 5. Onun en sevdiği yemeği, kendi ellerinle pişirmek.
> 6. Birlikte çekilmiş fotoğraflardan bir albüm.
> 7. Onun hep yapmak isteyip zaman bulamadığı bir işi, sürpriz olarak yapmak.
> 8. Bir günü tamamen ona ayırmak; telefonsuz.
> 9. Onun sevdiği bir kitabı okuyup, üzerine konuşmak.
> 10. "Seni düşündüm" diyen küçük bir not; bir cebe, bir çantaya, bir çekmeceye.

"Seni düşündüm, seni önemsiyorum" diyen ne varsa. Bölüm 23'te gördüğümüz gibi, sevgi bir mülkiyet değil, bir etkinliktir. Her gün yeniden yapılan bir şey.

Bölüm 26. Sevginin Performans Olmaktan Çıktığı Dünya: Dostluk, Yalnızlık, Yas ve Ayrılık

Bir soru: insan neden en yakınındaki kişiyle ilişkisinde bile bir şey kanıtlamak, başarılı olmak, arzu edilir kalmak, sürekli performans göstermek zorunda hissediyor?

Sosyal medyada mutlu çift fotoğrafları. Yıl dönümünde paylaşılan uzun mesajlar. "İlişki hedefleri." Bedenin, cinselliğin, romantizmin sürekli kıyaslandığı bir dünya. İnsanlar yalnızca sevmiyor; sevgilerini sergiliyor, ölçüyor, puanlıyor. Bölüm 23'te gördüğümüz Illouz ve Han bunu kapitalizmin duygusal hayata sızması olarak anlatıyor. Marx'ın diliyle: **yabancılaşma.** İnsan kendi duygularına bile yabancılaşıyor; sevgisini yaşamak yerine onu bir performansa, bir vitrine çeviriyor.

Bu bölüm sevgiyle birlikte, sevginin çevresindeki başka değerli şeyleri de konuşmak istiyor.

Dostluk. Modern hayatta romantik ilişki, bütün duygusal ihtiyaçlarımızı karşılaması beklenen tek ilişkiye dönüştü. Ama insanın dostlara, yoldaşlara, komşulara, kardeşlere ihtiyacı var. Bütün duygusal hayatını tek bir insana yükleyen biri, o ilişkiyi taşınamaz hâle getirir. Dostluk, sevginin en özgür biçimidir: kimse kimseye ait değildir, ama herkes birbirine bağlıdır.

Yalnızlık hakkı. Yalnız kalmak bir eksiklik değildir. Bir insanın kendi kendine bir akşam geçirebilmesi, bir hafta sonu yalnız yürüyüşe çıkabilmesi, hatta bir hayatı yalnız yaşamayı seçebilmesi bir haktır. Bir ilişkinin içinde de yalnız kalabilmek gerekir: eşinin her an yanında olmasını beklemek, sevgi değil, kaygıdır.

Kayıp ve yas. Sevdiğimizi kaybettiğimizde yas tutarız. Kapitalizm yasa da zaman tanımaz: bir yakınını kaybeden işçiye üç gün izin verilir. Yası tutabilmek, kaybın acısını yaşayabilmek, sağlıklı bir insan olmanın parçasıdır. Ayrılık da bir kayıptır ve onun da yası tutulur.

Ayrılık. Bir ilişkinin bitmesi bir başarısızlık değildir. Bazen iki insan birlikte büyür, bazen ayrı yönlere büyür. Sevginin bitmesi, sevginin hiç olmadığı

anlamına gelmez. İyi bir ayrılık mümkündür: saygıyla, kinsiz, çocuklar varsa onları ortaya koymadan.

Kuşaklar arası dayanışma. Sevgi yalnızca çiftler arasında değil, kuşaklar arasında da akar: torunla büyükanne, yaşlı komşuyla genç komşu, yeni yoldaşla eski yoldaş arasında. Bu bağların çoğu, kapitalist kentin yalnızlaştıran yapısında koptu. Onları yeniden kurmak da sevginin işidir.

Buradan çıkan sonuç şu: **sosyalist özgürlük yalnızca sevebilmek değil, sevmeye ya da bir ilişkide kalmaya zorlanmamaktır.** Kimse ekonomik zorunluluk, toplum baskısı ya da yalnız kalma korkusuyla bir ilişkide tutulmamalı. Sevgi ancak özgür olduğunda gerçekten sevgidir.

Kısım VI'nın Kaynakları

- James Oppenheim, "Bread and Roses" (*The American Magazine*, Aralık 1911); 1912 Lawrence tekstil grevi üzerine: Bruce Watson, *Bread and Roses: Mills, Migrants, and the Struggle for the American Dream* (2005).
- Ken Loach (yön.), *Bread and Roses* (2000).
- Erich Fromm, *Sevme Sanatı* (1956); *Sahip Olmak ya da Olmak* (1976).
- bell hooks, *All About Love: New Visions* (2000).
- Aleksandra Kollontay, "Kanatlı Eros'a Yol Verin" (1923).
- Alain Badiou, *Aşka Övgü* (2009).
- Eva Illouz, *Aşk Neden Acıtır?* (2011); Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk* (2003); Byung-Chul Han, *Eros'un Istırabı* (2012).
- Karl Marx'tan Jenny Marx'a mektup, Manchester, 21 Haziran 1856.
- Nazım Hikmet, *Piraye'ye Mektuplar*; Ahmed Arif, *Leylim Leylim: Ahmed Arif'ten Leyla Erbil'e Mektuplar* (2013).
- Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana* (1993).

KISIM VII

Rıza ve Psikolojik Şiddet

> **Gelecekten Not.** Bizim okulda ilk yıllardan itibaren bir ders var: “Hayır demek ve hayırı duymak.” Küçükken oyun oynarken arkadaşımız “istemiyorum” dediğinde durmayı öğrendik. Büyüdükçe bunun ne kadar önemli olduğunu anladık. Sizin zamanınızda “aslında istiyordur” diye bir cümle olduğunu okuduğumda içim ürperdi.

Bölüm 27. “Hayır” Bir Cümledir: Rıza

“Hayır.”

Bu kelime tek başına bir cümledir. Açıklama gerektirmez. Gerekçe gerektirmez. Tartışma gerektirmez.

Ama yaşadığımız kültürde “hayır” çoğu zaman bir cümle olarak duyulmaz. Bir başlangıç, bir pazarlık, bir naz, bir oyun olarak duyulur. “Kadınların hayırı aslında evettir.” “Biraz ısrar edersen razı olur.” “Naz yapıyor.” Bu cümleler sinemada, dizilerde, şarkılarda, mahalle sohbetlerinde yüzyıllardır tekrarlanıyor.

Rıza dediğimiz şey, bir insanın kendi bedeni, kendi zamanı, kendi hayatı hakkında özgürce “evet” ya da “hayır” diyebilmesidir. Rızanın birkaç temel özelliği var:

- **Özgürce verilir.** Baskı, tehdit, korku, borçluluk duygusu ya da ekonomik bağımlılık altında verilen “evet”, gerçek bir evet değildir.
- **Açıktır.** Sessizlik rıza değildir. Karşı koymamak rıza değildir. Bir şey sorulmadan varsayılan şey rıza değildir.
- **Geri alınabilir.** Bir şeye başta “evet” demek, sonuna kadar “evet” demek zorunda olmak anlamına gelmez. İnsan her an fikrini değiştirebilir.
- **Belirlidir.** Bir şeye “evet” demek, başka her şeye “evet” demek değildir.
- **Bilgiye dayanır.** Ne olacağını bilmeyen biri gerçek bir rıza veremez.

Rıza yalnızca cinsellikle ilgili değil. İlişkide, ailede, gündelik kararlarda da geçerli. Bir kadının "bu akşam dışarı çıkmak istemiyorum" demesi, bir erkeğin "bu konuyu şimdi konuşmak istemiyorum" demesi, bir çocuğun "akrabaya sarılmak istemiyorum" demesi de bir rıza meselesidir. "İstemiyorum" denilen bir şeyi zorlamak, ısrar etmek, "aslında istiyordur" diye yorumlamak, karşımızdakinin iradesini yok saymaktır.

Rıza kadın için de erkek için de geçerlidir. Erkekler de istemedikleri bir şeye zorlanabilir; erkekler de "hayır" diyebilir. Ama toplum erkeğe "hayır" demeyi, kadına da "hayır"ı duymayı daha az öğretir.

Bir yakınlığı istememek, reddetmek ya da rızayı geri almak bir pazarlık değil, bir haktır. Kimse "neden hayır dedin?" diye hesap sormaya hakkına sahip değildir. (Cinsellikteki rızayı Kısım VIII'de ayrıca konuşacağız.)

Kendine Sor. Biri bana "hayır" dediğinde ne hissediyorum? Israr ettiğim oldu mu? Ben "hayır" demekte zorlandığım durumlar var mı; varsa neden?

Bölüm 28. Psikolojik Şiddet: Görünmeyen Yara

Şiddet denince çoğumuzun aklına önce fiziksel şiddet gelir: tokat, yumruk, itme, vurma. Ama şiddetin görünmeyen bir yüzü de var. İz bırakmaz, fotoğrafı çekilmez, hastane raporuna girmez; ama bir insanın yıllarını, kendine güvenini, ruhunu yaralar.

Psikolojik şiddet birçok biçimde ortaya çıkar:

- **Aşağılama ve alay:** "Senden bir şey olmaz", "aptal mısın?", başkalarının önünde küçük düşürmek.
- **Sürekli eleştiri:** Hiçbir şeyin yeterince iyi olmaması, her davranışın kusur bulunacak bir şey olması.
- **Susarak cezalandırma:** Günlerce konuşmamak, yok saymak.
- **Kıskançlık ve denetim:** Telefonu karıştırmak, ne giyeceğine karışmak, arkadaşlarıyla görüşmesini kısıtlamak, nerede olduğunu sürekli sormak.
- **Ekonomik kısıtlama:** Paraya erişimini engellemek, çalışmasına izin vermemek, her harcamanın hesabını sormak.

- **Yalıtma:** Ailesinden, arkadaşlarından yavaş yavaş uzaklaştırmak.
- **Çocukları ya da aileyi araç olarak kullanmak:** "Çocukları senden alırım", "annene söylerim."
- **Suçluluk duygusu yüklemek:** "Senin yüzünden böyle oldum", "beni sen sinirlendiriyorsun."

Türkiye'de bu şiddetin ne kadar yaygın olduğunu gösteren araştırmalar var. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün 2014'te yaptığı ulusal araştırmaya göre, evlenmiş kadınların yaklaşık yüzde 44'ü hayatlarının bir döneminde eşlerinden ya da birlikte oldukları kişilerden duygusal şiddet görmüştü; fiziksel şiddet oranı ise yüzde 36 civarındaydı. Yani duygusal şiddet, fiziksel şiddetten bile daha yaygın.

Psikolojik şiddet Türkiye gibi toplumlarda hem erkekler hem de kadınlar tarafından başvurulan, adeta araçsallaştırılmış bir ilişki biçimine dönüşmüştür: susmak, küsmek, kıskanmak, aşağılamak, suçlamak, ilişkilerin "doğal" bir parçası gibi yaşanır. Ama burada çok dikkatli olmamız gerekiyor: **güç ilişkileri eşit olmadığı için sonuçları da eşit değildir.** Ekonomik olarak bağımsız olan, fiziksel olarak daha güçlü olan, toplumsal olarak daha korunan taraf çoğu zaman erkektir. Bir kadının küsmesi ile bir erkeğin eşinin parasını, telefonunu, arkadaşlarını denetlemesi aynı şey değildir. **Kadınlar ile erkekler simetrik mağdurlar değildir.**

Ayrıca her tartışma, her kavga, her kırıcı söz psikolojik şiddet değildir. Burada üç şeyi birbirinden ayırmak gerekir:

1. **Çatışma ve tartışma:** Her ilişkide olur. İki insan anlaşamaz, sesler yükselir, kırgınlıklar olur. Ama iki taraf da kendi fikrini söyleyebilir, ikisi de diğerinden korkmaz.
2. **Karşılıklı incitici davranış:** İki tarafın da zaman zaman birbirini kırdığı, ama hiçbirinin ötekinin hayatını denetlemediği ilişkiler. Sağlıklı değildir, düzeltilmesi gerekir; ama şiddet sarmalı değildir.
3. **Zorlayıcı kontrol:** Bir tarafın ötekinin hayatını sistematik olarak denetlediği, korkuttuğu, yalıttığı, kısıtladığı ilişki. Bu, psikolojik şiddetin en ağır biçimidir ve çoğu zaman fiziksel şiddetin de habercisidir.

Bir de şunu açıkça söyleyelim: **bir yakınlığı reddetmek ya da bir ilişkiyi bitirmek, tek başına psikolojik şiddet değildir.** "Beni terk ederek bana şiddet uyguladın" diye bir şey yoktur. Ayrılmak bir haktır.

Hukuki zemin: Türkiye'de 6284 sayılı Kanun, şiddetin yalnızca fiziksel değil, cinsel, psikolojik ve ekonomik biçimlerini de şiddet olarak tanımlar ve bunlara karşı da koruma kararı alınabilir.

Ayırt Et: Bu bir tartışma mı, bir psikolojik şiddet mi?

- Tartışmalardan sonra kendimi korkmuş mu hissediyorum, yoksa yalnızca kırgın mı?
- Kendi fikrimi özgürce söyleyebiliyor muyum, yoksa onun tepkisinden çekindiğim için susuyor muyum?
- Arkadaşlarımla, ailemle görüşmem kısıtlanıyor mu?
- Kendi paramı istediğim gibi harcayabiliyor muyum?
- Telefonumu, mesajlarımı kontrol ediyor mu?
- "Senin yüzünden" cümlesini sık sık duyuyor muyum?
- Ondan ayrılmak istesem, bunu söylemekten korkar mıyım?

Bu sorulara verdiğiniz yanıtlar sizi kaygılandırıyorsa, bir uzmana, bir kadın danışma merkezine ya da güvendiğiniz birine danışın. Destek kaynakları Ek H'de.

Kendine Sor (diğer taraftan). Partnerimin telefonuna baktığım, nereye gittiğini sorguladığım, arkadaşlarıyla görüşmesinden rahatsız olduğum oluyor mu? Kızdığımda susarak cezalandırıyor muyum? "Senin yüzünden" dediğim oluyor mu? Eğer öyleyse, bu bir sevgi değil, bir denetim ve korku biçimidir; yardım istemek için geç değil.

Kısım VII'nin Kaynakları

- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması* (2014).
- 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (2012), md. 2.

- Evan Stark, *Coercive Control: How Men Entrap Women in Personal Life* (2007).
- İstanbul Sözleşmesi (Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi, 2011), md. 33 (psikolojik şiddet).

KISIM VIII

Cinsellik: Tabudan Özene, Pazarlıktan Rızaya

> **Gelecekten Not.** Sizin zamanınızda gençlerin cinselliği "kulaktan dolma" öğrendiğini okudum; okulda hiç konuşulmadığını, evde utanılarak susulduğunu. Bizde bu konu, biyoloji ve sağlık dersinin, sonra da "ilişkiler ve rıza" dersinin olağan bir parçası. Utanılacak bir şey değil; ama özen istenen bir şey. Öğretmenimiz şöyle demişti: "Bir insanın bedeni, ona en yakın olduğunuz anda bile onundur."

Cinsellik hayatın doğal, değerli ve güzel bir parçasıdır. Türkiye'de ise hâlâ bir tabudur. Ama tabu cinselliği ortadan kaldırmaz; yalnızca bilgisiz, özensiz ve zarar veren bir cinselliği üretir.

Bu kısım bir ahlak dersi değil. Bilgi, özen ve rıza üzerine bir sohbet. Çocuklara ve gençlere yönelik bölümlerde anlatım yaşa uygun ve koruyucudur; bu konuların ayrıntılı ve yaşa göre nasıl konuşulacağı için uzman kaynaklara başvurmanızı öneriyoruz (Ek J ve Ek H).

Bölüm 29. Tabu ve Açlık: Cinsel Eğitimsiz Büyümek

Türkiye'de bir erkek çocuk nasıl büyür? Çoğu zaman kızlarla doğal, eşit bir arkadaşlık kurmadan. Okulda kızlar ve erkekler ayrı gruplar hâlinde oturur; mahallede kızlar evde, erkekler sokaktadır. Ergenliğe girdiğinde cinsellik hakkında ne öğrenir? Okulda neredeyse hiçbir şey. Evde hiçbir şey; babası bu konuda konuşmaz, annesi utanır. Geriye ne kalır? Mahalle sohbeti, akranların böbürlenmesi, ve internet: **pornografi.**

Bu çocuk cinselliği "elde edilecek", "fethedilecek", "kazanılacak" bir şey olarak öğrenir. Kadını bir insan olarak değil, bir hedef olarak görür. Bu yüzden onu bir tür **cinsel açlık** içinde büyütülmüş olarak tarif edebiliriz: doğal, eşit, saygılı bir yakınlığı öğrenmemiş, ama cinselliğe sürekli dışarıdan, bir yasak ve bir ödül olarak bakan bir açlık.

Kız çocuk ise başka bir şey öğrenir: **korku, namus ve suçluluk.** Bedeninin bir tehlike olduğunu, korunması gereken bir şey olduğunu, erkeklerin onu "kirletebileceğini", bir şey olursa suçun onda olacağını. Kendi bedenini, arzusunu, sınırlarını tanımayı değil; saklanmayı öğrenir.

Bu iki çocuk büyüyüp bir ilişkiye girdiğinde ne olur?

- Erkek ne yapması gerektiğini bilmez. Pornografinin gerçek olmadığını, partnerinin isteklerini sorması gerektiğini, rızanın ne demek olduğunu bilmez. Partnerine özensiz, kaba, hatta farkında olmadan zarar verici davranabilir.
- Kadın kendi isteklerini ve sınırlarını ifade etmekte zorlanır; "hayır" demekte de "evet" demekte de.
- İkisi de toplumsal kalıpların içinde kalır: "erkek ister, kadın direnir", "hayır aslında evettir."
- İkisi de cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, korunma, hijyen ve sağlık konusunda bilgisizdir.

Bu bireysel bir kusur değil. **Bilinçli bir eğitimsizliğin ürünüdür.** Ve sonuçları ağırdır: istenmeyen gebelikler, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, mutsuz cinsel hayatlar, en kötüsü de cinsel şiddet ve istismar. Cinsel eğitimsizlik ciddi bir toplumsal sağlık ve şiddet sorunudur.

Bölüm 30. Okulda Cinsellik Eğitimi: Dünya Nerede, Biz Neredeyiz?

Birçok ülkede cinsellik eğitimi okul programının olağan bir parçasıdır.

- **İsveç** okullarda cinsellik eğitimini 1955'te zorunlu hâle getirdi; dünyada bunu yapan ilk ülkelerden biriydi.
- **Almanya'da** cinsellik eğitimi 1968'den beri okul programında yer alıyor; eyaletlere göre farklılık gösterse de yaygın biçimde veriliyor.
- **Fransa'da** 2001'de çıkarılan bir yasa, okullarda her yıl en az üç cinsellik eğitimi dersini zorunlu kıldı. Uygulamadaki eksiklikler eleştirilince, 2025'te ilkokuldan liseye uzanan yeni ve daha kapsamlı bir program kabul edildi.

Dünya Sağlık Örgütü'nün Avrupa Bölge Ofisi 2010'da Avrupa'da cinsellik eğitimi için standartlar yayımladı. UNESCO da 2018'de, birçok BM kuruluşuyla birlikte, kapsamlı cinsellik eğitimi için uluslararası bir rehber yayımladı. Bu rehberler, cinsellik eğitiminin yaşa uygun, bilimsel, kapsamlı ve rıza, eşitlik ve insan hakları temelli olmasını öneriyor.

Burada bir yanlış anlamayı düzeltmek gerekiyor. Cinsellik eğitimine karşı çıkanlar genellikle şunu söyler: "Çocuklara cinselliği anlatırsanız, erken yaşta cinsel hayata başlarlar." UNESCO'nun incelediği araştırmalar bunun tersini gösteriyor: kapsamlı cinsellik eğitimi cinsel hayata başlama yaşını öne çekmiyor; tersine, daha bilinçli, çoğu zaman daha geç ve daha korunaklı davranışla ilişkili. Bilgisiz bırakılan gençler, daha güvenli değil, daha savunmasız oluyor.

Türkiye'de ise cinsellik eğitimi okul programında ya hiç yok ya da biyoloji dersinde üreme sistemine dair birkaç sayfaya sıkışmış durumda. Rıza, ilişkiler, beden güvenliği, cinsel sağlık, eşitlik gibi konular programda yer almıyor. Son yıllarda "toplumsal cinsiyet" kavramının bile eğitim programlarından çıkarılması tartışılıyor. Tabu sürüyor.

Talebimiz: okul programına bilimsel, yaşa uygun, rıza ve eşitlik temelli kapsamlı bir cinsellik eğitimi eklenmesi. Bu eğitim, öğretmenler tarafından, uzman desteğiyle, ailelerle iş birliği içinde verilmelidir.

> **Daha fazlası için.** Bilgi Müşterekleri'nin *Eğitim Dosyası*, Türkiye'de eğitimin genel durumunu ve eşitlikçi bir eğitim programının nasıl olabileceğini ele alıyor (bilgimusterekleri.org/blog/egitimdosyasi/).

Bölüm 31. Evde Başlayan Eğitim: Çocuklarımıza Ne, Ne Zaman Anlatacağız?

Okul vermiyorsa biz vereceğiz. Okul verse bile, evdeki konuşmanın yerini hiçbir şey tutmaz. Çocuklar bu konuları öncelikle güvendikleri yetişkinlerden duymalı.

Aşağıda yaşa göre bir yol haritası veriyoruz. Bu bir başlangıç noktası; her çocuk farklıdır ve ayrıntılar için çocuk gelişimi uzmanlarının hazırladığı kaynaklara başvurmanızı öneriyoruz.

Küçük yaşta (okul öncesi ve ilkokulun ilk yılları):

- Bedenin bütün bölümlerinin doğru adlarını öğretmek. Utanılacak bir kelime yoktur.
- **"Bedenin senin"** ilkesi: kimse senin istemediğin bir şekilde sana dokunamaz; akrabalar dahil, istemediğin birine sarılmak ya da öpmek zorunda değilsin.
- İstemediği bir dokunuşa "hayır" deme hakkı ve bunu söylemenin öğretilmesi.
- **"Sır saklamanı isteyen yetişkini mutlaka anlat" kuralı:** iyi sürprizler (bir doğum günü hediyesi gibi) ile kötü sırlar arasındaki farkı öğretmek. Bir yetişkin "bunu kimseye söyleme" diyorsa, bunu mutlaka güvendiği bir büyüğe anlatmalıdır.
- Güvendiği yetişkinlerin kim olduğunu birlikte belirlemek.

Bu ilkeler çocukları istismara karşı korumanın en etkili yollarından biridir. İstismarcılar, bedenini tanımayan, "hayır" demeyi bilmeyen ve sır tutmaya alıştırılmış çocukları hedef alır.

Ergenlik öncesi ve ergenlikte:

- Bedensel değişimler: ergenliğin getirdiği değişiklikler, bunların doğal olduğu.
- Hijyen ve temizlik.
- Duygular, çekim, hoşlanma; bunların doğal olduğu.
- **Rıza kavramı:** hem kendi rızası, hem başkasının rızası.
- Akran baskısı: "herkes yapıyor" baskısına karşı kendi kararını verebilmek.
- **Dijital güvenlik:** fotoğraf ve görüntü paylaşmanın riskleri, şantaj, internette tanışılan insanlar, yardım istemek gerektiğinde kime başvurulacağı.

Gençlikte:

- Cinsel sağlık, korunma yöntemleri, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar ve test yaptırmanın önemi.
- İlk deneyim için "doğru yaş" diye bir dayatma yoktur. Ölçüt, **hazır olmak, karşılıklı rıza ve bilgi**dir. Akran baskısıyla, bir partnerin ısrarıyla ya da "artık zamanı geldi" düşüncesiyle değil, insanın kendi kararıyla.
- Yasaların, çocukları korumak için koyduğu yaş sınırlarını bilmek.
- "İstemiyorum" demenin de, "istemiyorum"u duymanın da önemi.
- **Pornografinin gerçek olmadığı:** pornografi bir eğlence endüstrisinin ürünüdür; gerçek ilişkileri, gerçek bedenleri, gerçek rızayı yansıtmaz.

Ebeveynlere:

- Utanmadan, korkutmadan, ahlak vaazı vermeden konuşun.
- Soru sorulabilen bir ev olun. Çocuğunuz bir soru sorduğunda, "büyüyünce öğrenirsin" demeyin; yaşına uygun, doğru bir yanıt verin.
- Bilmediğiniz bir şey sorulursa, "bilmiyorum, birlikte öğrenelim" deyin.
- Kısım IX'da daha ayrıntılı konuşacağımız ilke burada da geçerli: **çocuk, bizim bedene ve partnerimize nasıl davrandığımızı görerek öğrenir.** Eşine saygı gösteren, onun sınırlarına özen gösteren bir ebeveyn, çocuğuna en iyi cinsellik eğitimini vermiş olur.

Bölüm 32. Özen: Yatakta da Hayatta da İnsan Olarak Görmek

Karşımızdaki kişiye özen göstermek, hayatın her alanında en değerli şeylerden biridir. Cinsellik dahil.

Özen nedir? Nezakettir. Dinlemektir. Sormaktır: "İyi misin? Bu hoşuna gidiyor mu? Devam edelim mi?" Karşımızdakinin hazzını, rahatlığını, sınırlarını önemsemektir. Temizliğe, hijyene, sağlığa dikkat etmektir. Ve en çok da **karşımızdakini bir araç değil, bir insan olarak görmektir.**

Bu, kadın-erkek ayrımından bağımsızdır. Bir insan, kadın ya da erkek olduğu için değil, **insan olduğu için** değerlidir.

Burada Kısım I'de andığımız felsefeci Ioanna Kuçuradi'yi yeniden hatırlayalım. Kuçuradi'nin insan felsefesinde insanın değeri, insanın kendine özgü olanaklarından gelir: düşünebilmek, değer verebilmek, yaratabilmek, başkasıyla ilişki kurabilmek. Her insan, kim olursa olsun, yalnızca insan olduğu için bu olanakların taşıyıcısıdır ve bu yüzden saygıyı hak eder. Saygı görmeyi beklemek, insanın en doğal beklentisidir. Kuçuradi bunu insan haklarının da felsefi temeli olarak görür.

Cinsellikte özen, bu genel saygının en yakın, en kırılgan alandaki biçimidir. İki insan birbirine en yakın olduğu anda, birbirinin değerini en çok gözetmesi gereken andadır. Bir insanı yalnızca kendi hazzı için kullanmak, onun insanlığını yok saymaktır. Bir insana özen göstermek ise, onun insanlığını en yakından tanımaktır.

Bölüm 33. Özgür Kadın, Karşılıklı Rıza: Yeni Normal

Modern insan farklı bir dünyada yaşıyor. Kadınlar çalışıyor, okuyor, şehir değiştiriyor, kendi evini tutuyor, kendi parasını kazanıyor, kendi kararlarını veriyor. İş hayatı, üretim ilişkileri, şehir hayatı, kadınların ve erkeklerin hayatını kökten değiştirdi.

Bu dünyada klasik aile yapısının, yani kadının evde, erkeğin dışarıda olduğu, kadının cinselliğinin aile ve toplum tarafından denetlendiği yapının, tam bir karşılığı yok. **Özgürleşen kadın vardır ve var olacaktır.** Toplumun bunu kabul etmesi gerekir.

Bu ne demek? Bir kadın ya da bir erkek, bir başkasıyla **yalnızca istediği ve rızası olduğu için** birlikte olur. Evli olduğu için değil. Biri ona para harcadığı için değil. Biri ısrar ettiği için değil. Toplumun beklentisi yüzünden değil. "Hayır" diyemediği için değil.

Bunun dışındaki her şey normalin dışıdır:

- **Baskı ve ısrar:** "Hadi ama", "beni sevmiyor musun?", "herkes yapıyor."
- **Borçlandırma:** "Sana bu kadar şey aldım", "bu kadar para harcadım."

- **Evlilik ya da ilişki üzerinden hak iddiası:** "Evlendik, artık bu benim hakkım." Evlilik içinde de rıza geçerlidir; evlilik içinde rızasız cinsel ilişki de bir şiddettir.
- **Suçlamak:** "O kıyafetle çıktıysa", "o saatte orada ne işi vardı?" Bir insanın giyimi, nerede olduğu, ne içtiği, kimseye onun bedeni üzerinde hak vermez.

Karşılıklı rızanın temel olduğu bir dünya artık standarttır. Pek çok ülkenin hukuku bu standarda doğru değişiyor: İsveç 2018'de, İspanya 2022'de cinsel suçları "açık rıza yoksa suçtur" ilkesine göre yeniden tanımladı. İstanbul Sözleşmesi de cinsel şiddeti rıza temelinde tanımlar. Biz bu standardı savunuyor ve yaygınlaştırıyoruz. (Bölüm 27'deki "Hayır bir cümledir" ilkesiyle birlikte.)

Bölüm 34. Cinsellik Pazarlık Konusu Değildir

Bu bölümde zor bir konuya giriyoruz ve dikkatli olmak istiyoruz.

Türkiye'de yaygın bir kültür var: cinselliğin bir şeyin karşılığında sunulduğu ya da esirgendiği bir alışverişe dönüştürülmesi. Bir hediye, para, evlilik sözü, statü, bir isteğin kabulü, bir kavganın kazanılması karşılığında. Cinselliğin bir koz, bir ödül, bir ceza, bir pazarlık aracı olarak kullanılması. Bu kültürde kadınların cinselliği bir sermaye gibi yönetmeyi öğrendiği de oluyor.

Bu yaklaşım zararlı ve yanlıştır. Neden?

- İlişkiyi bir alışverişe çevirir. Sevgi ve istek yerine hesap koyar.
- Rızayı bozar. Bir karşılık için verilen "evet" özgür bir evet değildir; bir karşılık için esirgenen yakınlık da bir cezaya dönüşür.
- İki tarafı da nesneleştirir. Biri satıcı, öteki alıcı olur; ikisi de insan olmaktan çıkar.

Ama burada **önemli bir sınır** çizmemiz gerekiyor. Bir yakınlığı istememek, reddetmek ya da rızayı geri almak bir pazarlık değildir; her zaman bir haktır. Bir kadın "bu akşam istemiyorum" dediğinde, bu bir pazarlık değil, bir "hayır"dır. Eleştirdiğimiz şey "hayır" demek değil; cinselliğin, bir karşılık için verilip esirgenen bir ödeme aracına dönüştürülmesi.

Ve bu kültürü deşifre ederken, onun **kökünü** de göstermeliyiz. Çünkü bu kültür kadınların icadı değil.

- **Ekonomik bağımlılık.** Engels'in yüz kırk yıl önce gösterdiği gibi, kadının kendi geliri olmadığı yerde evlilik ve cinsellik bir geçim pazarlığına dönüşür. Mülkiyet ilişkisi yatak odasına kadar girer. Geliri olmayan bir kadının elindeki tek "değer" bazen bedeni olarak görülür; bu onun suçu değil, onu bu duruma iten düzenin suçudur.
- **"Kadın verir, erkek alır" senaryosu.** Ataerkil kültür cinselliği kadının "sunduğu", erkeğin "elde ettiği" bir şey olarak kurar. Bu senaryo kadına cinselliğini bir sermaye gibi yönetmeyi, erkeğe de onu "satın almayı", "kazanmayı" öğretir. Kendi arzusu olan, kendi hazzını önemseyen bir kadın bu senaryoda yer bulamaz.
- **Erkek tarafındaki karşılığı.** Pazarlığın öteki ucu da var: "Bu kadar harcadım, hakkım", "evlendik, borcun", cinselliği satın alınabilir sayan zihniyet. Pazarlık iki taraflıdır.

Sonuç: pazarlık kültürünü bitirmenin yolu kadını suçlamak değil, **iki tarafı da alışverişten kurtarmaktır.** Bunun için kadının ekonomik bağımsızlığı, eşit bir ilişki ve karşılıklı istek ile rıza gerekir. Cinsellik verilen ya da alınan bir şey değil; **birlikte yaşanan** bir şeydir.

Kısım VIII'in Kaynakları

- Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölge Ofisi ve BZgA, *Standards for Sexuality Education in Europe* (2010).
- UNESCO ve diğer BM kuruluşları, *International Technical Guidance on Sexuality Education* (gözden geçirilmiş baskı, 2018).
- Fransa, 4 Temmuz 2001 tarihli yasa (Code de l'éducation, L312-16) ve 2025 "EVARS" programı.
- İsveç Cinsel Suçlar Yasası değişikliği (2018); İspanya, 10/2022 sayılı Cinsel Özgürlüğün Bütüncül Güvencesi Kanunu ("sadece evet evettir").
- İstanbul Sözleşmesi (2011), md. 36.
- Ioanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri* (1978); *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları* (2007).
- Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884).

KISIM IX

Geleceğin İnsanını Kim Yetiştiriyor?

> **Gelecekten Not.** Babam mutfakta yemek yaparken onu izleyerek büyüdüm. Annem tamir işlerini yaparken de. Bana hiçbirinin "erkek işi" ya da "kadın işi" olduğu söylenmedi; çünkü hiçbirinin öyle olduğunu görmedim. Sizin zamanınızda anne babaların çocuklarına "kitap oku" deyip kendilerinin hiç okumadığını, "bağırma" deyip kendilerinin bağırdığını okudum. Bizim öğretmenlerimiz şöyle diyor: "Çocuklar kulaklarıyla değil, gözleriyle öğrenir."

Çocuklar yalnızca anne babalarından değil, okuldan, mahalleden, ekrandan ve kamusal bakım kurumlarından da öğrenir. Bu kısım ebeveyn sorumluluğuyla başlıyor, toplumsal sorumlulukla bitiyor.

Bölüm 35. Çocuk Ne Görürse Onu Yaşar

"Çocuğum hiç kitap okumuyor."

Peki sen okuyor musun? Akşamları evde kitap mı, telefon mu, televizyon mu var? Çocuğun seni en son ne zaman bir kitapla gördü?

"Çocuğum çok kaba, herkese bağırıyor."

Peki sen eşine nasıl davranıyorsun? Annene, babana? Garsona, kasiyere, trafikte önüne geçen sürücüye? Çocuğun senin öfkeni nasıl ifade ettiğini görüyor?

"Bu gençler apolitik, sünepe, hiçbir şeyle ilgilenmiyorlar."

Peki senin evinde politika bir yaşam biçimi miydi, yoksa yalnızca televizyonun karşısında söylenen bir öfke mi? Çocuğun seni bir eylemde, bir toplantıda, bir dayanışmada, bir komşuya yardım ederken gördü mü? Yoksa yalnızca "bu ülke batmış" diye şikâyet ederken mi?

Çocuklar söylediğimizi değil, yaptığımızı öğrenir. Biz neysek, çocuklarımız onun yansısıdır.

Psikolog Albert Bandura 1960'larda yaptığı ünlü deneylerde, çocukların yetişkinleri izleyerek ne kadar hızlı öğrendiğini gösterdi: bir yetişkinin bir oyuncağa saldırdığını izleyen çocuklar, kendilerine fırsat verildiğinde aynı saldırgan davranışları tekrarladı. Bandura buna "sosyal öğrenme" ya da "model alarak öğrenme" dedi. Çocuklar, özellikle güvendikleri ve sevdikleri yetişkinleri, en çok da anne babalarını model alır.

Bu en çok evdeki iş bölümünde görülür. **Evdeki iş bölümü, çocuğun ileride kuracağı evin taslağıdır.**

- Babasını hiç mutfakta görmeyen oğul, kendi mutfağına da girmez. Mutfağın "kadının yeri" olduğunu söylemesine bile gerek kalmadan öğrenir.
- Annesinin her şeyi tek başına taşıdığını gören kız, bunu kader sanar. Kendi evinde de her şeyi tek başına taşımaya hazırlanır.
- Babasının annesine bağırdığını gören oğul, öfkenin böyle ifade edildiğini öğrenir. Annesinin buna sustuğunu gören kız, susmayı öğrenir.
- Anne babasının birbirine saygıyla, şefkatle davrandığını gören çocuk ise, sevginin ve saygının nasıl göründüğünü öğrenir.

Kuşaklar böyle biçimlenir, böyle "formatlanır." Aile içi şiddet üzerine yapılan araştırmalar, şiddete tanık olarak büyüyen çocukların ileride şiddet uygulama ya da şiddete maruz kalma olasılığının daha yüksek olduğunu gösteriyor. Ama bu bir kader değil: döngü kırılabilir. Kıran da çoğu zaman, bu döngüyü fark eden ve "benim çocuğum bunu görmeyecek" diye karar veren bir anne ya da babadır.

Kendine Sor. Çocuğum (ya da bir gün olacak çocuğum) beni evde ne yaparken görüyor? Eşimle tartışırken çocuğum ne öğreniyor? Çocuğuma "yap" dediğim şeyleri kendim yapıyor muyum?

Bölüm 36. Aşiretten Şehre: Çözülen Ama Bitmeyen Feodal Kültür

Türkiye son yetmiş yılda büyük bir dönüşüm yaşadı. Nüfusun büyük çoğunluğu köylerden kentlere göç etti. Aşiret ve geniş aile yapısı, tarım toplumunun feodal ilişkileri, kentleşmeyle birlikte çözüldü. Bugün Türkiye nüfusunun büyük kısmı kentlerde, çekirdek ailelerde yaşıyor.

Ama bu çözülme tamamlanmadı. Feodal kültürün izleri kentte, apartman dairesinde, sitede yaşamaya devam ediyor:

- **Namus.** Kadının bedeni ve cinselliği, ailenin ve hatta geniş akrabalığın "namusu" olarak görülmeye devam ediyor. Kadın cinayetlerinin bir kısmı hâlâ "namus" gerekçesiyle işleniyor.
- **"Evin beyi."** Erkek çocuk, daha küçük yaşta evin gelecekteki reisi olarak büyütülüyor. Annesine, kız kardeşlerine söz geçiren, onları "koruyan", denetleyen bir rol.
- **Kız çocuğun hizmetle yetiştirilmesi.** Kız çocuk, erkek kardeşine ve babasına hizmet etmeyi öğreniyor: sofra kurmak, çay getirmek, çamaşır yıkamak.
- **Mirastan feragat.** Kız çocukların babalarının mirasından "kardeşleri lehine" vazgeçmesi hâlâ yaygın.

Bu kültürün içinde büyüyen erkek çocuklarda bazı davranış sorunları sık görülür: öfke denetiminde güçlük, sınır tanımama, duygularını ifade edememe, "hayır"ı kabul edememe. Bu çocuklar kötü doğmadı; bir kültür onları böyle yetiştirdi. **Suç feodal kültürün; ama onu dönüştürme sorumluluğu bizim.**

Ama burada çok önemli bir uyarı yapmamız gerekiyor: **"feodal kalıntı" her şeyi açıklamaz.** Erkek egemenliğini yalnızca "eski kültür", "Doğu'nun geriliği", "köylülük" ile açıklamak hem yanlış hem de tehlikeli olur.

Yanlış olur, çünkü erkek egemenliği en modern, en kentli, en eğitimli ailelerde de yaşıyor. İstanbul'un en pahalı semtlerinden birinde, iki üniversite mezununun yaşadığı bir evde de ev işinin tamamı kadına kalabilir. Bir teknoloji şirketinde, aynı işi yapan kadın erkekten daha az kazanabilir. Bir

reklam ajansında kadın bedeni ürün satmak için kullanılabilir. Bunlar feodal kültürün değil, **kapitalist modernliğin** ürünleridir. Kapitalizm erkek egemenliğini yalnızca devralmaz; onu yeni biçimlerde üretir: güzellik endüstrisi, kadın emeğinin ucuzluğu, kadın bedeninin metalaşması, bakım emeğinin görünmezliği.

Tehlikeli olur, çünkü "feodal kalıntı" açıklaması kolayca bir aşağılamaya dönüşebilir: "Onlar geri, biz modern." Kürt kadınını, köylü kadını, başörtülü kadını "geri", kentli, laik kadını "ileri" gören bir bakış, Kısım XII'de eleştireceğimiz elitist bakışın ta kendisidir. Oysa tarih boyunca en büyük kadın direnişlerinin bir kısmı, tam da bu "geri" sayılan kadınlardan geldi.

Doğrusu şu: Türkiye'de erkek egemenliği, **çözülmemiş feodal ilişkilerin bağımlı bir kapitalizmle iç içe geçmesinden** besleniyor. İkisi birbirini besliyor: feodal kültür kadının ücretsiz emeğini ve itaatini sağlıyor; kapitalizm bu emeği ve itaati ucuz işgücü ve ücretsiz bakım olarak kullanıyor. Biri ötekinin bahanesi değil, ortağı.

Bölüm 37. Anlaşamayan Ebeveyn, Bölünen Çocuk

Bir evde anne ve baba sürekli kavga ediyor. Bağırışlar, kapı çarpmaları, günlerce süren küslükler. Çocuk odasında, yastığı kulaklarına bastırarak uyumaya çalışıyor. Ertesi sabah okula gidiyor, ama aklı evde. Öğretmeni onun dalgın, yorgun, bazen öfkeli olduğunu fark ediyor.

Ebeveynler arasındaki sürekli çatışma, çocuğun güven duygusunu derinden sarsar. Çocuk dünyanın güvenli bir yer olmadığını, sevginin kavga ile iç içe olduğunu, yakın ilişkilerin acı verdiğini öğrenir. Bu, okul hayatına, arkadaşlıklarına ve ileride kuracağı ilişkilere yansır.

Bu çatışmanın bir kaynağı da **iki ailenin uyumsuzluğudur.** Türkiye'de evlilik çoğu zaman yalnızca iki kişinin değil, iki ailenin birleşmesidir. Kayınvalide, kayınpeder, görümce, eltiler, bacanaklar. Bu ailelerin değerleri, beklentileri, alışkanlıkları farklıysa, bu farklılıklar evliliğin içine taşınır: kimin ailesine bayramda gidileceği, çocuğun nasıl yetiştirileceği, paranın nasıl harcanacağı, kadının çalışıp çalışmayacağı.

"Çocuklar için evliliği sürdürmek" Türkiye'de çok yaygın bir düşünce. Ama araştırmalar karmaşık bir tablo çiziyor: yüksek çatışmalı, şiddetin ya da sürekli düşmanlığın olduğu evliliklerde büyüyen çocuklar, ebeveynleri ayrıldığında çoğu zaman daha iyi duruma geliyor; düşük çatışmalı evliliklerde ise ayrılık çocuklar için daha zor olabiliyor. Yani mesele ayrılık ya da birliktelik değil, **çocuğun ne gördüğü.**

Mesele "evliliği çocuklar için sürdürmek" değil, çocuğa sağlıklı ve saygılı bir ilişki göstermektir. Bu bazen birlikte kalarak, ilişkiyi düzelterek, bir danışmandan yardım alarak olur. Bazen de saygıyla ayrılarak: çocuğu iki ebeveyn arasında bir silaha, bir haberciye, bir hakeme dönüştürmeden, ona ayrılığın onun suçu olmadığını anlatarak, iki ebeveyninin de onu sevmeye devam ettiğini göstererek.

Kendine Sor. Çocuğumun önünde eşimle nasıl tartışıyorum? Çocuğumu kavgalarımıza karıştırıyor muyum? Ailelerimizin beklentileri evliliğimizi nasıl etkiliyor; bunları eşimle konuşabiliyor muyum?

Bölüm 38. Okul, Mahalle, Ekran: Ebeveynin Ötesi

Önceki bölümlerde ebeveynlere çok şey söyledik. Ama bir uyarıyla bu kısmı bitirmek gerekiyor: **çocuklar yalnızca ebeveynlerinden öğrenmez.**

Okul. Okulun bir "gizli müfredatı" vardır: resmî derslerde yazmayan ama her gün öğretilen şeyler. Ders kitaplarındaki aile resimleri (annenin mutfakta, babanın gazete okurken çizildiği), öğretmenlerin kız ve erkek çocuklara farklı davranması, kızlardan "uslu" olmalarının, erkeklerden "girişken" olmalarının beklenmesi, okul törenlerinde kızlara ve erkeklere verilen roller. Okul, eşitliği öğretebileceği gibi, eşitsizliği de sessizce öğretebilir.

Mahalle ve sokak. Erkek çocuklar sokakta, akran gruplarında, kahvehanelerde, futbol sahalarında erkekliği öğrenir: güçlü olmak, kavgadan kaçmamak, kızlar hakkında konuşmak, zayıf görünmemek.

Ekran. Bugünün çocukları ekranın içinde büyüyor. Diziler, filmler, oyunlar, sosyal medya, video platformları ilişki ve beden imgelerini sürekli üretiyor:

kıskançlığın sevgi olarak gösterildiği diziler, kadınların süs olarak kullanıldığı oyunlar, bedenin sürekli kıyaslandığı sosyal medya, kadın düşmanlığını "erkeklik koçluğu" adı altında satan çevrimiçi figürler.

Kamusal bakım kurumları. Kreş, okul öncesi eğitim, gençlik merkezleri, spor kulüpleri, kütüphaneler. Bu kurumlar eşitlikçi bir kuşak yetiştirmede çok önemli bir rol oynayabilir. Nitelikli bir kreşte büyüyen çocuk, erken yaşta farklı insanlarla, eşitlik içinde bir arada olmayı öğrenir. Ama Türkiye'de bu kurumlar çok yetersiz; okul öncesi eğitime erişim, birçok Avrupa ülkesinin çok gerisinde.

Buradan iki sonuç çıkıyor:

Ebeveyni tek sorumlu ilan etmek, devleti ve piyasayı aklamaktır. Bir çocuğun nasıl büyüdüğü yalnızca anne babasının değil, okulun, medyanın, devletin ve piyasanın da sorumluluğudur. Bir annenin çocuğuna eşitliği öğretmesi zordur, eğer okul, ekran ve sokak her gün eşitsizliği öğretiyorsa.

Ama ebeveyni sorumsuz ilan etmek de bugünden başlama imkânını elimizden alır. Okul, medya, devlet değişene kadar bekleyemeyiz. Kendi evimizde, kendi davranışımızla bugünden başlayabiliriz.

Talebimiz: eşitlikçi bir eğitim programı, ders kitaplarının toplumsal cinsiyet kalıplarından arındırılması, öğretmenlere eşitlik eğitimi, ücretsiz ve nitelikli kamusal kreş ve okul öncesi eğitim, gençlik merkezlerinin yaygınlaştırılması.

Kısım IX'un Kaynakları

- Albert Bandura, Dorothea Ross ve Sheila A. Ross, "Transmission of Aggression through Imitation of Aggressive Models" (*Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1961).
- Paul R. Amato, "The Consequences of Divorce for Adults and Children" (*Journal of Marriage and Family*, 2000) ve ilgili çalışmalar.
- Aile içi şiddetin kuşaklararası aktarımı üzerine: Dünya Sağlık Örgütü, *World Report on Violence and Health* (2002).
- OECD, *Education at a Glance* (okul öncesi eğitime erişim karşılaştırmaları).

KISIM X

Yeni Kuşak, Yeni Hayat: Özgürlüğün Bütünlüğü

> **Gelecekten Not.** Sizin zamanınızın gençleri için "kayıp kuşak", "apolitik kuşak", "telefona gömülmüş kuşak" denirmiş. Oysa okuduğum kadarıyla o gençler eşitlik istiyormuş, özgürlük istiyormuş, kimin kimi seveceğine karışılmamasını istiyormuş, iş ile hayat arasında bir denge istiyormuş. Bizim dünyamızı onlar kurdu. Belki de "apolitik" dedikleri şey, eski siyasetin dilini konuşmamaktı.

Bölüm 39. Klasiklerin Gölgesinde: Devrimci Romanlara Modern Bir Okuma

Sol içinde bir okuma geleneği var. Bir gence ilk verilen kitaplar çoğu zaman aynıdır: Gorki'nin *Ana*'sı, Ostrovski'nin *Ve Çeliğe Su Verildi*'si, Çernişevski'nin *Ne Yapmalı?*'sı. Bu kitaplar kuşaklar boyunca elden ele dolaştı, genç devrimcilerin ilk heyecanını, ilk ahlakını biçimlendirdi.

Bu bölümde bu klasikleri açık açık, modern zamanın gözüyle eleştireceğiz. Ama adil olacağız: her kitabı önce kendi döneminde neyi ileri taşıdığıyla okuyacağız, sonra bugüne neden yol gösteremeyeceğini söyleyeceğiz. **Sorun bu kitapların varlığı değil.** Sorun, bizdeki okuma kültürünün onları bir tarihsel belge olarak değil, bir **yaşam kılavuzu** olarak okumaya devam etmesi ve gençlere hâlâ ilk kitaplar olarak vermesi.

Her eser için üç soru soracağız: *Döneminde neyi ileri taşıdı? Kadına, aşka, gündelik hayata nasıl baktı? Bugün bize neyi öğretemez?*

Çernişevski, *Ne Yapmalı?* (1863). Bu roman Çarlık Rusya'sının hapishanesinde yazıldı ve kendi zamanında gerçekten devrimciydi. Kahramanı Vera Pavlovna, onu istemediği bir evliliğe zorlamak isteyen ailesinden kaçar, kendi hayatını kurar, kadınların ortaklaşa çalıştığı bir dikiş kooperatifi kurar. Roman kıskançlığı reddeden, sahiplenmeyen bir aşk

tasavvuru sunar. Lenin'in kendi ünlü kitabına aynı adı vermesi boşuna değildi.

Ama bizdeki okuma kültürü bu romandan Vera'yı değil, **Rahmetov**'u aldı. Rahmetov romanın yan karakterlerinden biri: kendini tamamen davaya adamış, bedenini sertleştirmek için çivili bir yatakta uyuyan, aşkı reddeden, her türlü kişisel zevkten vazgeçen çilekeş bir devrimci. Rahmetov kuşaklar boyunca "ideal devrimci" olarak görüldü. Modern eleştiri: kişisel mutluluğu küçümseyen, aşkı ve gündelik hayatı devrime engel sayan, kendini cezalandırmayı erdem sayan bu tip, evde de partnerine ve çocuğuna aynı sertlikle davranan, "duygusallık" diye sevgiyi hor gören bir devrimci erkek tipini besledi.

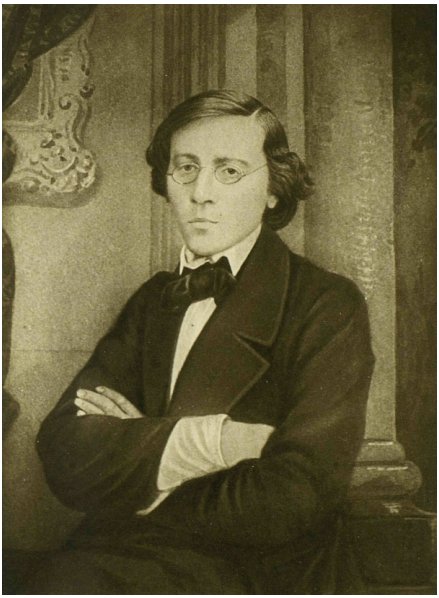

Görsel 5. Nikolay Çernişevski (1828–1889). (Fotoğrafçı bilinmiyor · Kamu malı · Wikimedia Commons)

Nikolay Ostrovski, *Ve Çeliğe Su Verildi* (1932–34). Döneminde ileri: bir işçi gencin, Pavel Korçagin'in, devrimle birlikte bilinçlenmesini, iç savaşı, inşa

yıllarını, bedensel engeline ve görme kaybına rağmen üretmeye devam eden iradesini anlatır. Milyonlarca genci etkiledi.

Modern eleştiri: Pavel'in ilk aşkı Tonya, varlıklı bir ailenin kızıdır. Pavel bir gün onu "burjuva" diye terk eder. Aşk, sınıfsal bir sadakat testine dönüşür. Romandaki kadın karakterler çoğu zaman erkek kahramanın yolculuğunda birer duraktır. Ve romanın en çok alıntılanan pasajı, hayatın insanlığın kurtuluşu için harcanması gerektiğini söyleyen o güzel cümleler, hayatın yalnızca dava için yaşanmaya değer olduğunu ima eder; "mutluluk" kelimesine yer bırakmaz. **Bizim tezimiz: dava, mutlu insanlar için vardır.** Mutluluğu davaya feda eden bir anlayış, sonunda davanın kendisini de anlamsız kılar.

Maksim Gorki, *Ana* (1906). Döneminde ileri ve bugün de güçlü: ezilen, kocası tarafından dövülen bir işçinin eşi Pelageya Nilovna, devrimci oğlu Pavel aracılığıyla kendi politik bilincine uyanır, korkularını yener, sonunda kendisi de bir devrimciye dönüşür. Bir kadının özgürleşmesinin güçlü bir anlatısı.

Modern eleştiri: Nilovna'nın politikleşmesi yine **annelik** ve oğula bağlılık üzerinden kurulur. Kadın kendi adına değil, oğlunun davası için ayağa kalkar. Bugün bir kadının kendi adına, kendi ihtiyaçları ve kendi düşünceleriyle bir özne olmasını konuşuyoruz.

Lenin–Zetkin konuşması (1920). Kısım III'te bu konuşmadan bir bölümü aktardık: Lenin'in evdeki "kadın işine" el uzatmayan komünist kocaları eleştirdiği bölüm. Ama aynı konuşmada başka bir Lenin daha var. Lenin, gençler arasında yaygınlaşan cinsel özgürlük tartışmalarını, cinsel ihtiyacın bir bardak su içmek kadar basit olduğunu söyleyen anlayışı ("bir bardak su teorisi") sert biçimde eleştirir ve cinselliğe ahlakçı, hatta bastırıcı bir gözle bakar. **Birincisini sahipleniyoruz; ikincisini açıkça eleştiriyoruz.** Klasiklere sadakat, onları körü körüne tekrarlamak değil, ileri olanı alıp geri olanı bırakmaktır.

Türkiye'nin sol okuma listesinden örnekler. Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'i, zulme karşı başkaldıran bir eşkıya kahramanın destanıdır; dünya edebiyatının büyük eserlerindendir. Ama romanın kadın kahramanı Hatçe

çoğu zaman kurtarılacak, kaçırılacak, korunacak bir kadındır; kendi kararının öznesi değil. Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf*'u güçlü bir taşra eleştirisidir; ama aşk, namus ve koruma üzerinden kurulur. Bu kitaplar değerlidir ve okunmalıdır. Ama erkek kahramanın kadını koruduğu, kurtardığı, sahiplendiği şablon, Kısım V'te eleştirdiğimiz "bana sahip çıksın" beklentisinin edebi kaynaklarından biridir.

Ortak şablonlar.

Şablon	Bugün neden yetmez?
Çilekeş devrimci	Tükenmiş insan kimseyi özgürleştiremez.
Aşk ve aile davaya feda edilir	Dava, sevebilen insanlar için vardır.
Kadın ya ana, ya yoldaş eş, ya kurtarılacak kız	Kadın kendi adına bir öznedir.
Fedakârlık yüceltilir, mutluluk küçümsenir	Mutluluk devrimin amacıdır, düşmanı değil.
Erkek kahraman merkezdedir	Tarihi kadınlar da yazdı.
Cinsellik ya yok ya bir ahlak sorunu	Cinsellik özgür ve rızaya dayalı bir insan deneyimidir.

Bugünün gençliğine ne önerelim? Klasikleri tarihsel belge olarak okumak; ama yanına kadının, aşkın, gündelik hayatın özne olduğu metinleri koymak. Bir başlangıç listesi: Kollontay'ın aşk ve "yeni kadın" üzerine yazıları; Ursula K. Le Guin'in *Mülksüzler*'i (iki eşit insanın ortaklığına dayanan bir birliktelik tasavvuru içeren bir ütopya); Marge Piercy'nin *Zamanın Kıyısındaki Kadın*'ı; Türkiye'den Sevgi Soysal, Füruzan, Tezer Özlü, Latife Tekin. Ve Nazım Hikmet'in aşk şiirleri: devrimci bir insanın sevgiyi, özlemi ve gündelik hayatı utanmadan yazabildiğinin en güzel örneği.

Ölçüt cümlemiz şu: *Bir devrimci roman bize nasıl ölüneceğini öğretiyorsa ama nasıl birlikte yaşanacağını öğretmiyorsa, yarısı eksik kalmıştır.*

Bölüm 40. Yeni Yaşam Biçimleri: Bireyselleşme ile Dayanışma Arasında

Türkiye'de aile yapısı hızla değişiyor. TÜİK'in aile ve hane istatistikleri birkaç eğilimi açıkça gösteriyor: ilk evlenme yaşı yükseliyor; evlenme hızı düşüyor; tek kişilik hanelerin payı artıyor; ortalama hane büyüklüğü küçülüyor; doğurganlık hızı tarihsel olarak en düşük seviyelerde. Gençler daha geç evleniyor, daha az çocuk sahibi oluyor, bir kısmı hiç evlenmemeyi ya da çocuk sahibi olmamayı seçiyor. Evlenmeden birlikte yaşayan çiftlerin sayısı, resmî bir kaydı olmasa da artıyor.

Bu değişimi iki biçimde okuyabiliriz.

Birincisi bir yakınma olarak: "Aile çözülüyor." "Gençler bencil." "Kimse sorumluluk almak istemiyor." Bu, hem iktidarın "aile ve nüfus" söyleminin hem de eski kuşak solcuların bir kısmının dilidir.

İkincisi bir anlama çabası olarak: **gençler nasıl yaşamak istiyor?** Araştırmalar ve gündelik gözlem birkaç şeyi gösteriyor. Gençler eşitlikçi ilişkiler istiyor: ev işinin paylaşıldığı, iki tarafın da kariyer yapabildiği, kararların birlikte alındığı ilişkiler. Kimin kimi seveceğine, kimin nasıl yaşayacağına karışılmamasını istiyor. İş ile yaşam arasında bir denge istiyor: hayatın yalnızca çalışmaktan ibaret olmamasını. Ve ekonomik koşullar, yani kira, işsizlik, düşük ücret, onların aile kurma kararlarını derinden etkiliyor: gençler evlenmek istemediği için değil, evlenmeye güçleri yetmediği için de geç evleniyor.

Bu değişimin bir tehlikesi de var: **bireyselleşme.** Kapitalizm gençlere özgürlüğü yalnızlık olarak sunuyor: herkes kendi başına, herkes kendi kariyerinin ve kendi markasının peşinde. Geleneksel aile çözülürken, yerine bir dayanışma ağı kurulmazsa, insanlar özgürleşmez, yalnızlaşır.

Bizim görüşümüz şu: **gençliğin özgürlük talebi ile sosyalist vizyon karşı karşıya değil, yan yana durabilir.** Geleneksel ailenin baskısından kurtulmak isteyen bir genç ile dayanışmaya dayalı bir toplum isteyen bir sosyalist, aynı şeyi istiyor: insanların zorunluluklarla değil, özgür tercihlerle bir arada yaşaması. Görevimiz, gençleri "aileye dön" diye azarlamak değil, onlara yalnızlık değil dayanışma içeren bir özgürlük önermek.

Daha fazlası için. Bilgi Müşterekleri'nin "Z Kuşağı Sosyalizmi" yazısı, dünyada ve Türkiye'de gençlerin sosyalizme ilgisini ele alıyor (bilgimusterekleri.org/blog/z-kusagi-sosyalizmi-kapitalizmin-yeni-korkulu-ruyasi/).

Bölüm 41. LGBTİ+ Yoldaşlar: Varlık Bir Gerçektir

LGBTİ+ bireyler, yani lezbiyenler, geyler, biseksüeller, trans ve interseks bireyler ile diğer cinsel yönelim ve kimliklerden insanlar, toplumun bir parçasıdır. İşçi sınıfının bir parçasıdır. Örgütlerimizin, sendikalarımızın, ailelerimizin bir parçasıdır. Fabrikada, ofiste, okulda, hastanede, yan masada, yan dairede yaşıyorlar.

Bu bir tercih ya da bir "moda" değil, hayatın gerçeğidir. Her toplumda, her dönemde var oldular. Bazı dönemlerde görünür olabildiler, bazı dönemlerde saklanmak zorunda kaldılar.

Bilimin yanıtı açık. Dünya Sağlık Örgütü, 17 Mayıs 1990'da eşcinselliği hastalık sınıflandırmasından çıkardı. Bugün dünyanın bütün büyük tıp ve psikoloji kuruluşları, eşcinselliğin ve farklı cinsiyet kimliklerinin bir hastalık ya da bozukluk olmadığını kabul ediyor. Bu insanları "tedavi etmeye" çalışan uygulamaların ise zararlı olduğu kanıtlanmıştır.

Toplumun bir kısmı bundan hoşlanmayabilir. Bazı büyüklerimiz, hatta bazı eski kuşak solcular, "bunlar bizim meselemiz değil", "halk bunu anlamaz", "bu bir burjuva sapması" diyebilir. Ama **özgürlük bölünemez.** Bir insanın kimi sevdiği, kim olduğu, nasıl yaşadığı üzerinde söz hakkı iddia eden bir anlayış, kadının bedeni üzerinde de söz hakkı iddia eder. Kadın özgürlüğü ile LGBTİ+ özgürlüğü aynı ilkeye dayanır: herkes kendi bedeni ve kendi hayatı hakkında karar verebilmelidir.

Burada sosyalist sicili de dürüstçe anmalıyız. Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet Rusya, 1922'de çıkardığı ceza kanununda eşcinselliği suç olmaktan çıkardı; bu, dünyada o dönem için son derece ileri bir adımdı. Ama 1934'te eşcinsellik yeniden suç sayıldı ve bu yasa Sovyetler Birliği'nin sonuna kadar yürürlükte kaldı. Bu kitabın sosyalist deneyimlere bakışı aynı: ne aziz ne

cani. Kazanımları sahiplenir, geri adımları açıkça eleştiririz. Eski, klasik sosyalist yaklaşımların bu konudaki dar kalıplarının dışına çıkmak gerekiyor.

Bu kitabın sorusunu burada da soralım: **"aile" ve "biz" denildiğinde kim dışarıda bırakılıyor?** Devlet "aileyi korumak" adına politikalar yaptığında, hangi aileler korunuyor, hangileri yok sayılıyor? Bir LGBTİ+ çift birlikte yaşadığında, birlikte çocuk büyüttüğünde, birbirine bakım verdiğinde, bu bir aile değil mi? Bu kitap, Üçüncü Kitap'ta anlatacağımız gibi, aileyi tek bir kalıba sıkıştırmayan, seçilmiş ailelerin, farklı birlikteliklerin ve dayanışma biçimlerinin olağan sayıldığı bir gelecek tasavvur ediyor.

Bu konuda hukuki zeminimiz açık: Anayasa'nın 10. maddesi herkesin kanun önünde eşit olduğunu söyler. İnsan hakları evrenseldir ve bölünmez. Hiç kimse cinsel yönelimi ya da cinsiyet kimliği nedeniyle ayrımcılığa, şiddete, baskıya uğramamalıdır.

> **Daha fazlası için.** Bilgi Müşterekleri'nin "Kimin Ailesi Güvende?" yazısı, devletin "aile" söyleminin kimleri dışarıda bıraktığını ele alıyor (bilgimusterekleri.org/blog/kiminailesiguvende/).

Bölüm 42. Modern, Bilimsel, Özgürlük Düşkünü İnsan

Birinci Kitap'ın sonuna geldik. Bu kitapta size çok şey önerdik: ev işini paylaşmayı, "yardım" demeyi bırakmayı, acele etmemeyi, katlanmamayı, rızayı gözetmeyi, çocuklarınıza örnek olmayı, klasikleri eleştirerek okumayı. Bütün bu önerilerin arkasında bir insan tasavvuru var.

Biz, geleceğin insanı olarak, modern, bilimsel, insan haklarına ve temel haklara bağlı, özgürlüğe düşkün insanlarız.

Moderniz, çünkü geçmişin kalıplarını, sırf geçmişte öyle olduğu için kabul etmiyoruz. Bilimseliz, çünkü dünyaya kanıta, akla, deneyime dayanarak bakıyoruz. İnsan haklarına bağlıyız, çünkü her insanın, kim olursa olsun, insan olduğu için değerli olduğuna inanıyoruz. Özgürlüğe düşkünüz, çünkü insanın kendi hayatını kendi tercihleriyle kurabilmesini, mutluluğun en önemli koşulu olarak görüyoruz.

Bazıları buna itiraz eder: "Siz sosyalistsiniz; sizin için önemli olan sınıf, toplum, kolektif. Bireysel özgürlük liberallerin meselesi." Bu yanlış. **Sınıfsal konumumuzu bilmek, bireysel özgürlüğü küçümsemek anlamına gelmez.** Tersine: Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'daki ünlü cümlesiyle, sosyalist toplum, **herkesin özgür gelişiminin, her birinin özgür gelişiminin koşulu olduğu** bir birliktir. Bireyin özgürlüğü ile toplumun özgürlüğü birbirine karşı değil, birbirinin koşuludur. Liberal özgürlük, bu özgürlüğün maddi koşullarını (ekmeği, zamanı, güvenceyi) göz ardı ettiği için yarım kalır; biz o koşulları da istiyoruz.

Hayat tercihlerle yürür. Kimi seveceğimize, nasıl yaşayacağımıza, evlenip evlenmeyeceğimize, çocuk isteyip istemeyeceğimize, hangi işi yapacağımıza, nasıl giyineceğimize, neye inanacağımıza kendimiz karar veririz. Bu kararların hiçbiri bir ailenin, bir mahallenin, bir devletin ya da bir partinin elinde olmamalı.

Ama tercihler ancak gerçek seçenekler varsa tercihtir. Geliri olmayan bir kadının "evlilikte kalmayı tercih etmesi", kirasını ödeyemeyen bir gencin "ailesinin yanında yaşamayı tercih etmesi", kreşi olmayan bir annenin "evde kalmayı tercih etmesi" gerçek tercihler değildir. Bu yüzden İkinci Kitap'ta tercihlerimizi daraltan maddi koşullara, yani rakamlara, kanunlara, tarihe ve kurama bakacağız. Üçüncü Kitap'ta da tercihlerin genişlediği bir dünyanın kurumlarını hayal edeceğiz.

> **Gelecekten Not.** Bize sık sık sizin yüzyılınızdan bir soru soruluyor: "Sosyalizm bireyi yok etmedi mi?" Gülümsüyoruz. Bizim dünyamızda insanlar sizin zamanınızdakinden çok daha farklı hayatlar yaşıyor: kimi yalnız, kimi kalabalık; kimi şehirde, kimi köyde; kimi her gün çalışmayı seviyor, kimi haftanın çoğunu resim yaparak geçiriyor. Bu farklılık mümkün oldu, çünkü kimse ay sonunu düşünmek zorunda değil. Özgürlük, korkunun bittiği yerde başladı.

Kısım X'un Kaynakları

- N. G. Çernişevski, *Ne Yapmalı?* (1863); N. A. Ostrovski, *Ve Çeliğe Su Verildi* (1932–34); Maksim Gorki, *Ana* (1906).

- Clara Zetkin, *Lenin'den Anılar* (1924).
- Yaşar Kemal, *İnce Memed* (1955); Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf* (1937).
- Ursula K. Le Guin, *Mülksüzler* (1974); Marge Piercy, *Zamanın Kıyısındaki Kadın* (1976).
- TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri; Aile Yapısı Araştırması; Doğum İstatistikleri.
- Dünya Sağlık Örgütü, ICD-10 (1990); Sovyet Rusya Ceza Kanunu (1922) ve 1934 değişikliği.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 10.
- Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto* (1848).

İKİNCİ KİTAP

BU DÜNYAYI KİM KURDU?

Birinci Kitap'taki her sahnenin arkasındaki rakamlar, kanunlar, tarih ve kuram. Ana soru: aile ve kadınların konumu tarihsel olarak nasıl üretildi?

KISIM XI

Rakamlarla ve Kanunlarla Bugün

> **Gelecekten Not.** Arşivde sizin yıllarınızın istatistik bültenlerini inceledik. Bir kategori dikkatimizi çekti: “Ev işleriyle meşgul.” Milyonlarca kadın bu başlığın altına yazılmış. Öğretmenimiz sordu: “Bu kadınlar çalışıyor muydu?” Hepimiz aynı anda “evet” dedik. “Peki istatistik neden ‘hayır’ diyor?” Bu sorunun yanıtı, bu kitabın İkinci Kitap’ı.

Birinci Kitap’ta Ayşe’nin iki vardiyasını, Fatma Hanım’ın kırk yıllık emeğini, Zehra’nın boşanamayışını anlattık. Bu kısım o sahnelerin arkasındaki rakamlara ve kanunlara bakıyor.

Bölüm 43. İşgücünün Dışındaki 22 Milyon

Türkiye İstatistik Kurumu her ay işgücü istatistiklerini açıklar. Eylül 2026 verilerine göre tablo şöyle:

15 yaş ve üzeri, Eylül 2026	Kadın	Erkek
İşgücüne katılma oranı	%35,2	%70,7
İstihdam oranı	%31,2	%65,8
İşsizlik oranı	%11,3	%6,9
Genç (15–24 yaş) işsizlik oranı	%23,3	%10,4

Yani çalışma çağındaki her üç kadından yalnızca biri istihdamda. Erkeklerde bu oran üçte ikiye yakın. 2026’nın üçüncü çeyreğinde (Temmuz–Eylül) 15 yaş ve üzerindeki 33 milyon 936 bin kadının 22 milyon 13 bini işgücünün dışındaydı. Genç kadınlarda tablo daha ağır: Eylül 2026’da 15–24 yaş arasındaki kadınlarda işsizlik yüzde 23,3; genç erkeklerde yüzde 10,4. Aynı ay kadınlarda işsizlik yüzde 11,3’e çıktı.

Bu rakam Avrupa’nın çok gerisinde. TÜİK ve BM Kadın Birimi’nin birlikte hazırladığı rapora göre Avrupa Birliği’nde kadınların işgücüne katılma oranı yüzde 70,8. Türkiye’nin kadın istihdam oranı son yıllarda yavaş yavaş

yükseliyor (2021'de yüzde 28'den 2025 sonunda yüzde 32'ye yakın), ama aradaki fark hâlâ çok büyük.

Peki bu 22 milyon kadın kim? Bir kısmı öğrenci, bir kısmı emekli, bir kısmı engelli ya da hasta. Ama en büyük grup, istatistiklerin "ev işleriyle meşgul" diye kaydettiği kadınlar. Aynı rapora göre kadınların işgücü dışında kalmasının en büyük nedeni, yüzde 35'lik payla, ev işleri.

"Ev işleriyle meşgul" bir istatistik kategorisi gibi görünür, ama aslında **bir sınıf konumudur.** Bu kadınlar çalışmıyor değil; ücretsiz çalışıyorlar. Emekleri bir patronun değil, bir ailenin hizmetinde; ama o aile, bir işçiyi her sabah işe hazırlayarak, bir çocuğu okula, bir yaşlıyı onurlu bir yaşlılığa hazırlayarak, sonunda bütün ekonominin hizmetinde. Bu kadınlar ücretli emek ile ücretsiz emek arasındaki sınırda duruyor: kriz geldiğinde işgücünden ilk onlar çıkarılıyor, ucuz işgücüne ihtiyaç olduğunda ilk onlar çağrılıyor. Marx'ın "yedek sanayi ordusu" dediği şeyin en büyük ve en sessiz bölüğü.

Bu yüzden "kadın istihdamını artırmak" tek başına bir çözüm değil. Birinci Kitap'ta Leyla'nın atölyesinde gördüğümüz gibi, düşük ücretli, güvencesiz, kayıt dışı bir iş kadını özgürleştirmez; ona yeni bir yük bindirir. Soru, kadınların hangi koşullarda çalışacağı ve evdeki yükün nasıl toplumsallaşacağıdır.

Bölüm 44. Kanun ve Ev Emeği: Medeni Kanun'un Yüz Yılı ve Nafaka

4 Ekim 2026'da Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girişinin yüzüncü yılı kutlandı. Türkiye Barolar Birliği o sabah, Mustafa Kemal'in yanında yürüyen, çan şapkalı, uzun paltolu kadınların olduğu bir fotoğrafla bu yıl dönümünü andı. Bu bölüm, o yüz yılın kadınlar ve özellikle ev emeği için ne anlama geldiğini baştan sona anlatıyor.

1926 ne getirdi? 743 sayılı Türk Kanunu Medenîsi 17 Şubat 1926'da kabul edildi ve 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girdi. İsviçre Medeni Kanunu'ndan büyük ölçüde çevrilmişti. Aile hukukunu dinden ve cemaatten ayırdı:

1926 öncesi	4 Ekim 1926 sonrası
Erkeğe dört kadınla evlenme hakkı	Tek eşlilik
Dinî nikâh, kayıt yok	Resmî nikâh zorunlu
Erkeğin tek taraflı boşama hakkı	Mahkeme kararıyla boşanma; iki taraf da dava açabilir
Mirasta kız çocuğuna erkeğin yarısı	Mirasta eşitlik
Mahkemede iki kadının tanıklığı bir erkeğe denk	Tanıklıkta eşitlik
Mezhebe, cemaate göre ayrı hukuk	Herkese tek kanun

Bunlar küçük şeyler değildi. Bir kadının tek cümleyle sokağa atılamaması, mahkemeye kendi adıyla gidebilmesi, babasının mirasından kardeşiyle eşit pay alabilmesi. Ardından 1930'da yerel, 1934'te genel seçimlerde kadınlara seçme ve seçilme hakkı geldi.

Ama aynı gün, 4 Ekim 1926'da, bir kanun daha yürürlüğe girdi: Borçlar Kanunu. Sözleşmelerin, alım satımın, kiranın, hizmet akdinin kanunu. Bu ikisi aynı binanın iki katıydı: Medeni Kanun kadını hukuken birey yaptı; ama bu birey, piyasada sözleşme yapan, mülk sahibi, soyut, "eşit" bir bireydi. 1926 hem bir özgürleşme metniydi hem de burjuva hukuk düzeninin kuruluş belgesi. İkisini birlikte görmek zorundayız.

Ne getirmedi? 1926 kanunu kocayı "evlilik birliğinin reisi" saydı: oturulacak evi koca seçerdi, ailenin temsili ondaydı. Kadının bir meslek ya da sanat icra etmesi kocasının iznine bağlıydı; bu hüküm 1990'da Anayasa Mahkemesi kararıyla kalkana kadar altmış dört yıl yürürlükte kaldı. Kadın evlenince kocasının soyadını almak zorundaydı; bu kural ancak 2024'te Anayasa Mahkemesi kararıyla düştü. Ve en önemlisi: kanunun yasal mal rejimi **mal ayrılığı**ydı. Evlilik boyunca kimin adına ne kaydedildiyse onundu. Kadının yirmi, otuz, kırk yıl boyunca o evi çekip çevirmesi, çocukları büyütmesi, hasta kayınvalidesine bakması, tarlada ücretsiz aile işçisi olarak çalışması **hukuken sıfırdı.**

Kime ulaştı? Kentli, okumuş kadına. Köylü kadına ulaşmadığının en çıplak kanıtı, bizzat devletin çıkardığı kanunlar: Cumhuriyet boyunca, resmî nikâhsız birleşmeleri ve bu birleşmelerden doğan çocukları kayda geçirmek için 1945'te, 1956'da, 1965'te, 1981'de ve 1991'de **nüfus afları** çıkarıldı. Bir kanunun her on yılda bir affa ihtiyaç duyması, toplumun bir kesimi için kâğıt üstünde kaldığının resmî itirafıdır. Resmî nikâh, nüfus kaydı, mahkeme, avukat, tapu: bunların hepsi para, okuma yazma ve kente erişim demekti. **Kanunu köye götüren kanunun kendisi değil, örgütlü emek oldu:** Köy Enstitüleri, öğretmenler, ebe-hemşireler, kooperatifler, sendikalar, kadın örgütleri.

2001–2002: Yarım kalan hesap. 1990'larda kadın örgütlerinin uzun kampanyaları sonucunda 4721 sayılı yeni Türk Medeni Kanunu 22 Kasım 2001'de kabul edildi ve 1 Ocak 2002'de yürürlüğe girdi. "Reislik" kalktı; eşler birliği birlikte yönetir, oturulacak evi birlikte seçer oldu. Ve yasal mal rejimi **edinilmiş mallara katılma** oldu: evlilik boyunca edinilen mallar boşanmada eşler arasında paylaşılır, ev içi emek de katkı sayılır. Ama Yürürlük Kanunu bunu yalnızca 1 Ocak 2002'den sonra edinilen mallara uyguladı. 1970'te evlenip 2003'te boşanan bir kadının otuz yıllık emeği yine sayılmadı.

Nafaka nedir, ne değildir? Bu kuşağın elindeki tek güvence çoğu zaman **yoksulluk nafakası**ydı. Türk Medeni Kanunu'nun 175. maddesine göre, boşanma yüzünden yoksulluğa düşecek taraf, kusuru daha ağır olmamak koşuluyla, diğer taraftan malî gücü oranında süresiz nafaka isteyebilir. Bu maddeden dört şey çıkar:

- **Nafaka cinsiyetsizdir.** Kanun "kadın" demez, "taraf" der; boşanma yüzünden yoksullaşan erkek de isteyebilir. Kadınların ağırlıkla alması kanunun değil, iş bölümünün sonucudur.
- **Yoksulluk şartına bağlıdır.** Boşanma yüzünden yoksullaşmayan kimse alamaz.
- **Yükümlünün gücüyle sınırlıdır.** Asgari ücretli birinden olmayan para istenmez.
- **"Süresiz", "ömür boyu koşulsuz" demek değildir.** Kanunun 176. maddesine göre nafaka alan yeniden evlenirse nafaka kendiliğinden

kalkar; evlenmeden evli gibi yaşarsa, yoksulluğu sona ererse mahkeme kararıyla kalkar. “Süresiz”, yoksulluk sürdüğü sürece demektir.

Bugün ne oluyor? Anayasa Mahkemesi 2012’de Anayasa’ya uygun bulduğu “süresiz” ibaresini, 4 Haziran 2026’da iptal etti. Karar 30 Eylül 2026’da Resmî Gazete’de yayımlandı ve 30 Haziran 2027’de yürürlüğe girecek; o tarihe kadar mevcut hüküm uygulanıyor. Mahkemenin gerekçesi, süresiz yükümlülüğün nafaka ödeyenin mülkiyet hakkını ölçüsüz biçimde sınırladığıydı. Karşı oy yazan üyeler ise nafakanın bir ceza değil, boşanmanın yarattığı ekonomik çöküşe karşı bir güvence olduğunu; çocuk bakımı ve ev işinin, boşanmadan sonra da süren bir kazanç kapasitesi açığı yarattığını hatırlattı.

Yerine ne geleceği ise belli değil. Ağustos 2026’da basına yansıyan 13. Yargı Paketi taslağı, nafakayı evlilik süresinin yarısıyla (en az beş yıl) sınırlamayı, kesinleşmiş nafakaları da bir yıl sonra kesmeyi, mal paylaşımı davalarında zamanaşımını on yıldan beş yıla indirmeyi öngörüyordu. Paketin ekimde Meclis’e gelmesi bekleniyordu; gelmedi. Ekim sonunda basın, nafaka bölümünün paketten çıkarıldığını yazdı; kasım ortasında süre sınırı getiren modeller yeniden gündeme geldi. Adalet Bakanı 5 Kasım’da paketin bütçe görüşmelerinden sonra Meclis’e sunulacağını söyledi. Bu sürümün hazırlandığı 23 Kasım 2026’da Meclis’e sunulmuş bir teklif yoktu. Belirsizlik de bir yüktür: boşanmayı düşünen kadın, 30 Haziran 2027’den sonra hangi kuralın geçerli olacağını bilmeden karar vermek zorunda. Güncel durumu takip etmek gerekiyor.

Rakamlarla konuşalım. Kadın istihdamı yüzde 31 civarında. Üç yaşından küçük çocuğu olan 25–49 yaş arası kadınlarda istihdam oranı yüzde 26; aynı durumdaki erkeklerde yüzde 91. Boşanmalarda velayetin dörtte üçü anneye veriliyor. Ve kadın örgütlerine göre ortalama nafaka, açlık sınırının çok küçük bir bölümü kadar.

Neden böyle? Nafaka, devletin üstlenmesi gereken bir sosyal güvencenin eski eşe devredilmiş hâlidir. Boşanan kadının yoksulluğuna karşı bir sosyal sigorta, bir kamusal gelir, bir istihdam güvencesi, bir kreş yok. Devlet bunun yerine "eski kocan ödesin" diyor. Eski koca asgari ücretliyse, devlet bir yoksulu ötekinin sigortası yapıyor. Nafakayı kaldırmak erkek işçinin ücretini artırmaz, kirasını düşürmez; kadını daha da yoksullaştırır. Kazanan, sosyal harcama yapmaktan kurtulan devlet ve ücretsiz bakım emeğinin süreceğinden emin olan sermayedir.

İktidar cephesi sık sık "dünyanın hiçbir yerinde süresiz nafaka yok" der. Bir karşılaştırma: İsveç'te boşanma sonrası eş nafakası istisnaidir; çünkü evrensel kreş, bireysel emeklilik ve yüksek kadın istihdamı var. Yani **nafakanın az olduğu ülkeler, sosyal devletin çok olduğu ülkelerdir.** Almanya 2008'de nafakayı kısıtladı; beş yıl sonra, uzun evliliklerde kadınları yoksullaştırdığı görülünce geri adım attı. Amerika'nın Massachusetts eyaletinde yirmi yılı aşan evliliklerde süresiz nafaka hâlâ mümkün. **Türkiye ise faturayı kaldırıyor, hizmeti getirmiyor.**

Kaldırılmak istenen şey birkaç bin liralık bir ödeme değil; **evlilik içindeki emeğin bir borç doğurduğu kabulüdür.** Ve nafakanın kısıtlanması, Birinci Kitap'ta Zehra'nın hikâyesinde gördüğümüz gibi, **boşanmanın dolaylı yoldan kısıtlanmasıdır.**

Son olarak dünyadan bir hatırlatma. Kadının hukuki eşitliği Avrupa'da da yakın tarihtir: Fransa'da 1965'e kadar evli kadın kocasının izni olmadan çalışamaz, banka hesabı açamazdı; Batı Almanya "ev kadını evliliği" modelini ancak 1977'de kanundan çıkardı; İsviçre, Türkiye'ye kanununu "öğreten" ülke, kocanın reisliğini 1988'de kaldırdı ve kadınlara federal oy hakkını 1971'de verdi. Ve haklar geri alınabilir: Sovyetler 1936'da, İran 1979'da, Türkiye 2021'de İstanbul Sözleşmesi'nden çekilerek geri adım attı. **Kazanılmış hak yoktur; korunan hak vardır.**

Daha fazlası için. Bilgi Müşterekleri'nin "Medeni Kanun'un 100. Yılında Nafakanın Sınıfı" yazısı (bilgimusterekleri.org/blog/nafakaninsinifi/).

Bölüm 45. Evdeki Ölüm

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2010'dan bu yana Türkiye'de kadın cinayetlerini kayıt altına alıyor. Devletin bakanlıkları bu verileri sistematik biçimde tutup açıklamadığı için, platformun raporları bu alandaki en düzenli kaynak.

Platformun verilerine göre 2025'te en az 294 kadın erkekler tarafından öldürüldü ve 297 kadın şüpheli biçimde hayatını kaybetti. 2026'nın ilk altı ayında 150 kadın öldürüldü, 151 kadının ölümü şüpheli olarak kayda geçti. Sonraki aylar tabloyu değiştirmedi: temmuzda 25, ağustosta 22, eylülde 28, ekimde 20 kadın öldürüldü; aynı aylarda sırasıyla 31, 33, 19 ve 39 kadın şüpheli biçimde ölü bulundu. Ağustosta öldürülen kadınların yüzde 55'i kendi evinde, yüzde 41'i evli olduğu erkek tarafından öldürüldü. Ekimde öldürülen 20 kadının 15'i ateşli silahla öldürüldü; kadınların yüzde 15'i, haklarında koruma tedbiri kararı varken hayatını kaybetti.

Bu rakamlardan üç şey çıkıyor.

Birincisi: ölüm en çok evde. Kadın için en tehlikeli yer karanlık bir sokak değil, kendi evi; en tehlikeli insan bir yabancı değil, en yakınındaki erkek: kocası, eski kocası, sevgilisi, babası, kardeşi, oğlu.

İkincisi: en riskli an, kadının kendi hayatı hakkında karar verdiği an. Platformun raporlarında kadınların öldürülme gerekçeleri arasında en sık rastlananlardan biri, kadının boşanmak, ayrılmak, bir ilişkiyi bitirmek, kendi hayatı hakkında söz sahibi olmak istemesi. Erkek egemenliği, kadının "hayır"ını kabul edemediğinde öldürür.

Üçüncüsü: şüpheli ölümler. Son yıllarda platformun en çok dikkat çektiği şey, "şüpheli" olarak kaydedilen kadın ölümlerinin sayısının, açıkça cinayet olarak kaydedilenlerin sayısını geçmesi. "Düştü", "intihar etti", "kaza geçirdi" denilerek kapatılan dosyalar. Platform, bu ölümlerin büyük kısmında etkin bir soruşturma yapılmadığını vurguluyor. Bir kadın cinayetinin "intihar" olarak kaydedilmesi, failin cezasız kalması ve rakamların "iyileşmiş" görünmesi demek. Platform Eylül 2026 raporunda, yılbaşından o güne 47 kadının "yüksekten düşerek" öldüğünü kaydetti ve sordu: "Gerçekten düştüler mi?"

Türkiye 20 Mart 2021'de bir Cumhurbaşkanlığı kararıyla İstanbul Sözleşmesi'nden çekildi; çekilme 1 Temmuz 2021'de yürürlüğe girdi. Kadına yönelik şiddetle mücadelede en kapsamlı uluslararası sözleşme olan bu belgeden çekilmek, devletin bu alandaki yükümlülüklerini gevşetmek anlamına geliyordu. İçeride ise 2012'de çıkarılan 6284 sayılı Kanun yürürlükte; ama kadın örgütleri, koruma kararlarının etkin uygulanmadığını, koruma kararı olan kadınların bile öldürüldüğünü sık sık belgeliyor.

Neden böyle? Kadın cinayeti bir "cinnet anı", bir "aşk cinayeti", bir "namus meselesi" değildir. Kadını bir mülk olarak gören, onun "hayır" demesini bir mülkün kaybı olarak yaşayan bir zihniyetin en uç noktasıdır. Bu zihniyeti besleyen şey de bir bütündür: kadını eve kapatan aile politikaları, cezasızlık, "haksız tahrik" indirimleri, şiddeti olağanlaştıran medya, kadını ekonomik olarak bağımlı kılan iş piyasası. Kadın cinayetlerini durdurmak, bu bütünün her parçasıyla uğraşmayı gerektirir.

Mücadele Sahnesi. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, öldürülen kadınların aileleriyle birlikte kuruldu. "Kadın cinayeti" kavramını Türkiye'nin gündemine bu platform ve kadın hareketi soktu; bugün haber bültenlerinde bu kavramın kullanılması, onların yıllarca adliye önlerinde, davaları izleyerek, aileleri yalnız bırakmayarak verdiği mücadelenin sonucudur. Platformun kendi ifadesiyle, "kadın cinayeti" kavramını örgütlü mücadeleyle var ettiler; şimdi şüpheli ölümlerin de soruşturulması için mücadele ediyorlar.

Bölüm 46. "Aile Yılı"ndan "Aile ve Nüfus On Yılı"na

2025'in başında Cumhurbaşkanı 2025'i "Aile Yılı" ilan etti. 2 Mayıs 2026'da yayımlanan 2026/4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile bu kez 2026–2035 dönemi "Aile ve Nüfus On Yılı" ilan edildi. Bütün kamu kurumlarının politikalarını bu hedefe göre düzenlemesi istendi.

Neden şimdi? Çünkü Türkiye'de doğurganlık hızla düşüyor. TÜİK'in son verilerine göre bir kadının hayatı boyunca doğurduğu ortalama çocuk sayısı

1,42'ye indi; bu, nüfusun kendini yenilemesi için gereken 2,1'in çok altında. Evlenme hızı düşüyor, ilk evlenme yaşı yükseliyor, boşanmalar artıyor.

Devletin buna yanıtı, sorunun maddi nedenlerine değil, "aileye" yönelmek oldu. Bu politikanın kadınlara biçtiği rol açık: **doğuran ve bakan kadın.** Daha çok çocuk doğuran, çocuklara, yaşlılara, hastalara evde bakan, bunu ücretsiz yapan kadın.

Peki devlet bu bakımı kolaylaştıracak kurumları kuruyor mu? Bir örnek: kreş. İş Kanunu'nun 88. maddesine dayanan yönetmelik, işyerlerine kreş açma zorunluluğunu, o işyerinde çalışan **kadın** işçi sayısına bağlıyor: ancak 150'den fazla kadın işçi çalıştıran işyerleri kreş açmak zorunda. Bu eşik hem çok yüksek (hesaplamalar bu zorunluluğun işyerlerinin binde biri civarını kapsadığını gösteriyor) hem de çocuk bakımını yalnızca kadınların meselesi sayıyor; üstelik işverene kadın işçi sayısını düşük tutmak için bir gerekçe veriyor. Kamusal, ücretsiz, evrensel bir kreş ağı ise yok.

Yani devletin "aile" politikası, aslında bir **bakım ve nüfus politikasıdır:** bakım emeğini evde, ücretsiz ve kadının sırtında tutmak; nüfusu artırmak için kadının bedenini ve zamanını seferber etmek. Bunu yaparken bütçeyi değil, ahlakı konuşmak.

Bu politikanın bir başka yüzü de, "aile" adına kimlerin dışarıda bırakıldığıdır. "Aileyi koruma" gerekçesi, 12 Eylül 2026'da LGBTİ+ derneklerine yönelik "Ailem Güvende" operasyonunda ve çok sayıda internet sitesine getirilen erişim engellerinde de kullanıldı. Kasım 2026'da İstanbul'da hazırlanan altı iddianameyle 21 kişi hakkında üç yıla kadar hapis, altı dernek hakkında kapatma istendi. Bazı tutuklular ilk duruşmalarda tahliye edildi; davalar sürüyor. Devletin tarif ettiği "aile" dışında kalan her yaşam biçimi, bir tehdit olarak sunuluyor. (Bkz. Bölüm 41.)

Neden böyle? Doğurganlığın düşmesinin nedenleri bellidir: kira, işsizlik, güvencesizlik, kreşsizlik, kadınların çalışma hayatıyla çocuk bakımını bir arada yürütememesi, gençlerin geleceği görememesi. Bir genç çift çocuk yapmıyorsa, bunun nedeni "aile değerlerinin zayıflaması" değil, çoğu zaman çocuk büyütmeye gücünün yetmemesidir. Çözüm de bellidir: güvenceli iş, ucuz ve güvenli konut, ücretsiz kreş, iki ebeveyne eşit izin. Ama bunlar bütçe ister. Ahlak vaazı ise bedavadır.

Daha fazlası için. Bilgi Müşterekleri'nin "Kimin Ailesi Güvende?" yazısı (bilgimusterekleri.org/blog/kiminailesiguvende/).

Bölüm 47. Dünya Haritasında Eşitlik: "Kuşak" mı, Koşul mu?

Dünya Ekonomik Forumu her yıl ülkeleri kadın-erkek eşitliği açısından sıralayan bir rapor yayımlar: Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu. Eylül 2026'da yayımlanan 2026 raporunda 145 ülke var. İlk sırada üst üste on yedinci kez İzlanda: cinsiyet uçurumunu yüzde 93 oranında kapatmış. Onu Finlandiya ve Norveç izliyor. Türkiye 145 ülke arasında **126. sırada**; uçurumun yüzde 64,9'unu kapatmış ve Romanya ile birlikte Avrupa'nın en alt iki sırasını paylaşıyor. Bir yıl önce 148 ülke arasında 135. sıradaydı; ama ülke sayısı ve bileşimi değiştiği için bu dokuz basamak birebir karşılaştırılamaz. Siyasal güçlenme alanında Türkiye'nin skoru yüzde 5,9'dan yüzde 11,8'e çıktı; yine de bu alanda 117., ekonomik katılımda 130. sırada.

Bu fark çoğu zaman bir tür "kuşak" ya da "medeniyet sıralaması" gibi anlatılır: İskandinavlar "birinci kuşak", Batı Avrupa "ikinci kuşak", Türkiye gibi ülkeler "üçüncü kuşak." Ya da daha kaba biçimde: "Onlar medeni, biz değiliz." "Biz böyleyiz, bu toplum değişmez."

Bu kitap bu farkı ciddiye alıyor. Fark gerçek ve büyük. Türkiye'de hâlâ feodal ve aşiret ilişkilerinin izleri yaşıyor; namus, başlık parası, çocuk yaşta evlilik, mirastan feragat hâlâ var. Bunları görmezden gelmek, Türkiye'deki kadınların yaşadığı gerçekliği görmezden gelmek olur.

Ama farkın açıklaması **kültürel bir üstünlükte değil, maddi koşullardadır.**

İskandinav eşitliği nereden geldi? Gökten inmedi; İskandinav insanlarının "doğasında" da yoktu. Yüz yıl önce İsveç, Norveç, İzlanda yoksul, tarımsal, muhafazakâr toplumlardı. Bugünkü eşitlik, **güçlü bir işçi hareketinin, yüzde 90'lara varan sendikalaşmanın, kamusal kreşin, evrensel sosyal güvencenin ve sosyal devletin** ürünüdür. İzlanda'da işçilerin yaklaşık yüzde doksanı sendikalı. 1975'teki kadın grevi de, 2023'teki de, sendikaların ve kadın örgütlerinin örgütlediği eylemlerdi.

Türkiye'nin geride kalışı nereden geliyor? **Feodal ve aşiret ilişkilerinin çözülmeden bağımlı bir kapitalizme eklemlenmesinden** (Birinci Kitap'ta, Bölüm 36'da anlattığımız ortaklık); örgütsüzlükten (Türkiye'de işçilerin küçük bir kısmı sendikalı, daha da küçük bir kısmı toplu sözleşme kapsamında); ve 12 Eylül 1980'den bu yana bastırılan emek ve kadın hareketinden. 12 Eylül darbesi sendikaları kapattı, grevleri yasakladı, İlerici Kadınlar Derneği gibi örgütleri kapattı; bunun etkileri hâlâ sürüyor.

O yüzden cümlemiz şu: **"Biz böyleyiz" değil; "bizi böyle tutuyorlar."** Ve tutanlara karşı örgütlendiğimizde, değişebiliriz. İzlanda'nın yüz yılda yaptığını, biz de yapabiliriz.

Bir uyarı daha: "medeniyet sıralaması" dili tehlikelidir. Bu dil, Batı'yı ideal, Doğu'yu geri gösteren eski sömürgeci bakışın bir devamıdır. Aynı dil, ülkenin içinde de kullanılır: Batı'daki kentli kadını "ileri", Doğu'daki köylü kadını "geri" gösterir. Oysa İskandinavya'da da kadınlar hâlâ daha az kazanıyor, hâlâ şiddet görüyor; ve Türkiye'nin "geri" sayılan bölgelerinden dünyanın en güçlü kadın direnişlerinden bazıları çıktı. Eşitlik bir medeniyet basamağı değil, bir mücadele sonucudur.

Kısım XI'in Kaynakları

- TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Eylül 2026 (27 Ekim 2026); Dönemsel İşgücü İstatistikleri, III. Çeyrek 2026 (Kasım 2026).
- TÜİK ve BM Kadın Birimi, *İstatistiklerle Kadın 2025* (Mart 2026).
- 743 sayılı Türk Kanunu Medenîsi (1926); 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (2001), md. 175–176, 218 vd.; 4727, 6652, 554, 2526 ve 3716 sayılı nüfus tescil kanunları.
- Anayasa Mahkemesi, 4 Haziran 2026 tarihli karar (E.2025/156, K.2026/131), Resmî Gazete 30 Eylül 2026, sayı 33386.

- 13. Yargı Paketi: taslak için Habertürk, 20 Ağustos 2026; Meclis takvimi ve nafaka bölümü için Milli Gazete (15 ve 23 Kasım 2026) ile Yeni Şafak (17 Kasım 2026).
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2025 yıllık verileri ve 2026 aylık raporları; BirGün, Medyascope ve Evrensel'deki rapor haberleri; Ağustos–Ekim 2026 raporları için Diken (9 Eylül ve 8 Ekim 2026), Karar ve ANF (6–7 Kasım 2026).
- 2026/4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi (2 Mayıs 2026).
- "Ailem Güvende" iddianameleri ve duruşmaları: Cumhuriyet (Kasım 2026); bianet ve Medyascope (13–21 Kasım 2026).
- Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik.
- Dünya Ekonomik Forumu, *Global Gender Gap Report 2026* (Eylül 2026) ve *2025* (Haziran 2025); Turkish Minute, "Turkey posts gains but ranks 126th in WEF gender gap index" (22 Eylül 2026); Yetkin Report, "Cinsiyet eşitliğinde geri sayım" (20 Haziran 2025).
- Bilgi Müşterekleri, "Medeni Kanun'un 100. Yılında Nafakanın Sınıfı" (4 Ekim 2026).

KISIM XII

Bizim Tarafımız: Emekçi Kadınlar

> **Gelecekten Not.** Bizim takvimimizde 8 Mart hâlâ var. Ama artık bir indirim günü değil, bir hatırlama günü: Petrograd'da ekmek isteyen dokuma işçisi kadınları, Lawrence'ın göçmen kadınlarını, İzlanda'da bir günlüğüne dünyayı durduran kadınları anıyoruz. Sonra hep birlikte, kadınlar ve erkekler, bir şenlik yapıyoruz.

Bölüm 48. Neden "Emekçi Kadınlar Günü" Diyoruz?

Her yıl 8 Mart geldiğinde iki ayrı ifade duyarız: "Kadınlar Günü" ve "Dünya Emekçi Kadınlar Günü." Bu fark bir kelime farkı gibi görünür; ama arkasında bir tarih var.

8 Mart nasıl doğdu? Türkiye'de yaygın olarak anlatılan hikâye şudur: 8 Mart 1857'de New York'ta bir tekstil fabrikasında greve çıkan kadın işçiler fabrikaya kilitlendi, çıkan yangında 129 kadın öldü. Bu hikâye çok yaygın, ama tarihçiler 1857'de böyle bir olayın yaşandığına dair bir kanıt bulamadı. Hikâye muhtemelen, 1911'de New York'taki Triangle Shirtwaist fabrikasında çıkan ve çoğu genç göçmen kadın olan 146 işçinin öldüğü gerçek yangınla karışmış. Gerçek tarih ise, en az bu efsane kadar güçlü:

- **1910, Kopenhag.** İkinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı'nda Alman sosyalist Clara Zetkin ve arkadaşları, her yıl bir "uluslararası kadınlar günü" düzenlenmesini önerdi. Amaç, işçi kadınların oy hakkı ve çalışma koşulları için uluslararası bir eylem günü yaratmaktı. Öneri kabul edildi.
- **1911.** İlk uluslararası kadınlar günü Almanya, Avusturya, Danimarka ve İsviçre'de bir milyondan fazla kadın ve erkeğin katıldığı gösterilerle kutlandı.
- **1917, Petrograd.** Rusya'da kullanılan eski takvimle 23 Şubat, bugünkü takvimle 8 Mart'ta, Petrograd'ın dokuma fabrikalarındaki kadın işçiler "ekmek ve barış" talebiyle greve çıktı. Savaştan, açlıktan, kuyruklardan

bıkmışlardı. Grev hızla yayıldı, erkek işçiler de katıldı, askerler halka ateş etmeyi reddetti. Birkaç gün içinde Çar tahttan indi. Şubat Devrimi, kadın işçilerin bir grevle başlattığı bir devrimdi.

- **1921.** Komünist Enternasyonal'in kadınlar konferansı, Petrograd'daki grevin anısına 8 Mart'ı uluslararası kadınlar günü olarak sabitledi.
- **1977.** Birleşmiş Milletler 8 Mart'ı resmen tanıdı.

Görsel 6. Petrograd, 8 Mart 1917 (eski takvimle 23 Şubat): kadınların gösterisi Şubat Devrimi'ni başlattı. (Fotoğrafçı bilinmiyor · Kamu malı · Wikimedia Commons)

Yani 8 Mart, **işçi kadınların mücadelesinden doğan bir gündür.** Sosyalist kadın hareketinin bir eylem günü olarak başladı, bir devrimi tetikledi.

"Kadınlar Günü" ile "Dünya Emekçi Kadınlar Günü" arasındaki fark, bu tarihi hatırlamak ya da unutmak arasındaki farktır. Son yıllarda 8 Mart giderek bir tüketim gününe dönüşüyor: çiçek kampanyaları, kozmetik indirimleri, şirketlerin "kadınlarımızı kutluyoruz" reklamları, kadın çalışanlarına bir gül verip ertesi gün aynı kadınların ücretini düşük tutan patronlar. Bu dönüşüm, günün işçi kadın mücadelesinden koparılmasıdır.

Ama burada da bir yanlış anlamayı önleyelim: **"Kadınlar Günü" diyen herkes sınıfsız bir kadın siyasetinin tarafı değildir.** Pek çok kadın bu günü bu adla anar ve bunun bir siyasi tercih olduğunu düşünmez. Eleştirdiğimiz kelimenin kendisi değil, günün içinin boşaltılmasıdır.

Biz "Dünya Emekçi Kadınlar Günü" diyoruz, çünkü bizim tarafımız belli. **Birleştirici özelliğimiz: emek veren kadın.** Fabrikada, tarlada, hastanede, okulda, evde, platformda, ücretli ya da ücretsiz, emeğiyle bu dünyayı her gün yeniden kuran kadın.

Bölüm 49. Vitrindeki Kadın: Elitist Kadın Bakışının Sınıfsal Eleştirisi

Türkiye Barolar Birliği'nin 4 Ekim 2026'da Medeni Kanun'un yüzüncü yılı için paylaştığı fotoğrafa dönelim: kentli, şık giyimli kadınlar, bir törenin kalabalığı. Güzel bir fotoğraf. Ama bu fotoğraf üzerinden bir şeyi soralım; fotoğraftaki kişilerin görünüşünden onların sınıfı hakkında hüküm vermeden: **bu imge kimi gösteriyor, kimi dışarıda bırakıyor?**

1926'da Türkiye'de kadınların dörtte üçünden fazlası köyde yaşıyordu. Tarlada, ahırda, tezgâhta. Onlar bu kutlama imgesinde yok. Ve Bölüm 44'te gördüğümüz gibi, kanunun getirdiği haklara da çoğu zaman erişemediler: boşanma davası açabilmek, mirasını alabilmek, resmî nikâh kıydırabilmek para, okuma yazma ve kente erişim gerektiriyordu. **Asıl ölçüt, bir hakkın kâğıt üzerinde var olması değil, kimin ona fiilen erişebildiğidir.**

Bugün aynı imgeyi paylaşan bir bakış var. Bu kitapta ona **elitist kadın bakışı** diyoruz. Kadın haklarını büyük ölçüde laiklik, giyim kuşam ve yaşam tarzı üzerinden savunan; "çağdaş kadın"ı kendi sınıfının aynasında tarif eden bir bakış. Sosyolojide "beyaz Türk" diye adlandırılan kentli, laik, milliyetçi orta ve üst sınıf kimliğinin kadın hakları anlayışı.

Bu bakışın "özgür kadın" imgesi: kariyer yapan, şık giyinen, istediği gibi gezen, güzellik merkezine, butiğe, kulübe gidebilen kadın. Bu imgede eksik olan ne? O kadının evini temizleyen gündelik ev işçisi kadın. Çocuğuna bakan bakım işçisi. Annesine bakan göçmen bakım işçisi. Onun

özgürlüğünün bir kısmı, başka kadınların ucuz ve görünmez emeğinin üzerinde duruyor.

Bu bakışın bir başka yanı: başörtülü kadını, köylü kadını, Kürt kadınını, yoksul mahallenin kadınını "geri", "kurtarılması gereken" kadın olarak görmek. Oysa bu kadınlar çoğu zaman bu ülkenin en ağır emeğini taşıyan ve en sert koşullarda direnen kadınlardır.

Burada adil olmalıyız. **Cumhuriyet'in kadın kazanımlarını küçümsemiyoruz.** Medeni Kanun, seçme ve seçilme hakkı, karma eğitim, kadınların meslek sahibi olabilmesi büyük kazanımlardı ve bugün geri alınmaya çalışıldıklarında onları savunanların en önündeyiz. Laikliği de savunuyoruz; çünkü dinin hukuka hâkim olduğu bir düzende kadınlar her zaman kaybeder.

Ama bu kazanımların bir sınırı vardı ve kadın çalışmaları literatüründe buna "devlet feminizmi" denir: kadın haklarının yukarıdan, devlet eliyle, bir modernleşme projesinin parçası olarak verilmesi. Bu haklar en çok kentli orta ve üst sınıf kadınlara ulaştı. Ve bu kadınlar, hakları "verilmiş" olduğu için, onların başka kadınlara ulaşmasını sağlayacak örgütlü mücadeleye çoğu zaman ihtiyaç duymadı.

Eleştiri ölçütümüz basit: bir kadın hakları savunusu, kendi evini temizleyen kadının haklarını da savunuyor mu? Gündelik ev işçisi kadının sigortasını, ev işçilerinin örgütlenme hakkını, mevsimlik tarım işçisi kadınların koşullarını da gündemine alıyor mu? Eğer almıyorsa, o savunu bir vitrin olarak kalır.

Kanunu köye götüren kanunun kendisi değildi; örgütlü emekti. Bugün de kadın haklarını bütün kadınlara ulaştıracak olan, vitrin değil, emekçi kadınların örgütlü gücü.

Kısım XII'nin Kaynakları

- Temma Kaplan, "On the Socialist Origins of International Women's Day" (*Feminist Studies*, 1985).
- Birleşmiş Milletler, "International Women's Day" tarihçesi.
- Triangle Shirtwaist yangını (25 Mart 1911): Cornell Üniversitesi Kheel Center arşivi.

- Şirin Tekeli (der.), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (1990); Deniz Kandiyoti, "Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case" (*Feminist Studies*, 1987); Yeşim Arat, devlet feminizmi üzerine çalışmaları.
- Türkiye Barolar Birliği, Medeni Kanun'un 100. yılı paylaşımı (4 Ekim 2026).

KISIM XIII

Dünyada Emekçi Kadınların Mücadelesi

> **Gelecekten Not.** Bizim okullarda bir duvar var: "Durduran Kadınlar Duvarı." Üzerinde 1917 Petrograd, 1973 Neuss, 1975 Reykjavík, 2016 Varşova, 2018 Madrid yazıyor. Her birinin altında aynı cümle: "Emeklerini geri çektiler, dünya durdu." Çocuklar o duvarın önünde fotoğraf çektirmeyi seviyor.

Erkek egemenliği Türkiye'ye özgü değil; emekçi kadınların mücadelesi de değil. Bu kısım hem bir miras hem bir uyarı: kadın mücadelesinin sosyalist bir vizyondan koptuğu her yerde, kazanımlar ya az sayıda kadının kariyerine ya da bir vitrine dönüştü.

Bölüm 50. Zetkin, Luxemburg, Kollontay: Sosyalist Kadın Hareketinin Kuruluşu

On dokuzuncu yüzyılın sonunda, Avrupa'da iki ayrı kadın hareketi büyüyordu. Biri, orta ve üst sınıf kadınların, mülkiyet, eğitim ve oy hakkı için yürüttüğü "burjuva kadın hareketi"; öteki, fabrikalarda çalışan işçi kadınların, sosyalist partiler ve sendikalar içinde örgütlendiği "proleter kadın hareketi."

Clara Zetkin (1857–1933), proleter kadın hareketinin en önemli örgütçüsüydü. Alman Sosyal Demokrat Partisi içinde 1892'den 1917'ye kadar *Die Gleichheit* (Eşitlik) adlı işçi kadın gazetesini çıkardı. 1907'de Stuttgart'ta Birinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı'nı, 1910'da Kopenhag'da ikincisini örgütledi; 8 Mart'ı öneren oydu. Zetkin, burjuva kadın hareketiyle yollarını açıkça ayırdı: ona göre işçi kadının sorunu yalnızca kadın olarak değil, işçi olarak da eziliyor olmasıydı; ve onun kurtuluşu, mülk sahibi kadınlarla değil, işçi erkeklerle birlikte mümkündü. Birinci Dünya Savaşı başladığında, partisinin büyük kısmı savaşı desteklerken Zetkin karşı çıktı ve 1915'te İsviçre'nin Bern kentinde savaşan ülkelerin sosyalist kadınlarını bir araya getiren savaş karşıtı bir konferans düzenledi.

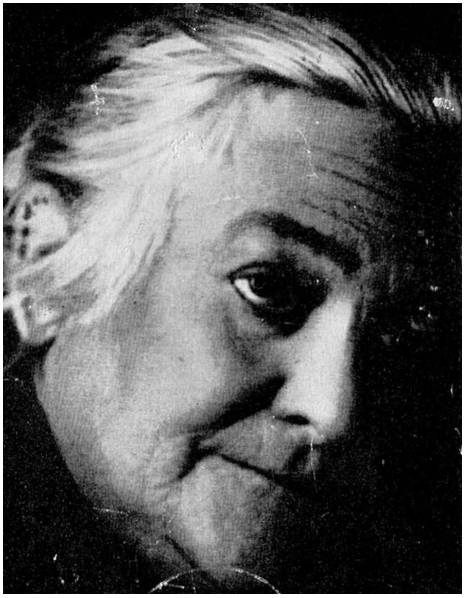

Görsel 7. Clara Zetkin, 1932. (Fotoğrafçı bilinmiyor · Kamu malı · Wikimedia Commons)

Rosa Luxemburg (1871–1919), devrimci Marksizmin en parlak düşünürlerinden biriydi. Kadınların özgürleşmesi üzerine az ama keskin yazdı. 1912'de yazdığı "Kadınların Oy Hakkı ve Sınıf Mücadelesi" adlı konuşmasında, burjuva kadının oy hakkı talebi ile proleter kadının oy hakkı talebi arasındaki farkı anlatır: burjuva kadın için oy hakkı, kendi sınıfının egemenliğine ortak olmanın bir yoludur; işçi kadın için ise sınıf mücadelesinin bir silahı. Luxemburg 1919'da, Alman devriminin bastırılması sırasında öldürüldü.

Aleksandra Kollontay (1872–1952), Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet hükümetinin ilk kadın halk komiseri oldu. 1919'da kurulan Zhenotdel'in, yani komünist partinin kadın bölümünün önde gelen isimlerinden biriydi. Kollontay'ın en özgün yanı, kadınların özgürleşmesini yalnızca ekonomi ve hukuk alanında değil, aşk, cinsellik ve aile alanında da düşünmesiydi. "Yeni kadın" ve "Kanatlı Eros'a Yol Verin" gibi yazılarında, sahiplenmeden kurtulmuş bir aşkı, ev işinin toplumsallaştığı bir hayatı, kadının ekonomik bağımsızlığını savundu.

Bu üç kadının yanında başkaları da vardı. **İnessa Armand,** Zhenotdel'in ilk başkanı; 1920'de öldü. **Nadejda Krupskaya,** eğitim ve kadın eğitimi alanında çalışan bir devrimci; Lenin'in eşi olarak anılması, onun kendi başına önemli bir düşünür ve örgütçü olduğunu gölgelememeli.

Bu kadınların ortak mirası şu: **kadınların kurtuluşu, sınıf mücadelesinin ayrılmaz bir parçasıdır; ama kendi başına da bir mücadele alanıdır.** Ne kadın kurtuluşunu sınıftan koparmak ne de sınıf mücadelesi içinde onu ertelemek.

Bölüm 51. Sufrajetlerden Grev Kadınlarına: Avrupa ve Dünya

Bir ailede bir kırılma. Britanya'da kadınların oy hakkı için mücadele eden "sufrajet" hareketinin en ünlü ailesi Pankhurstlerdi. Anne Emmeline Pankhurst ve kızları Christabel ile Sylvia, militan eylemleriyle, açlık grevleriyle, hapse girmeleriyle tanındılar. Ama 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığında aile bölündü. Emmeline ve Christabel savaşı desteklediler, oy hakkı kampanyasını askıya alıp savaş propagandası yaptılar ve giderek sağa kaydılar. Sylvia ise Doğu Londra'nın yoksul işçi kadınlarıyla birlikte kaldı, savaşa karşı çıktı, sosyalist oldu. Bir ailenin içinde, feminizmin iki yolu ayrıldı: biri iktidarla uzlaşan, öteki işçi kadınlarla yürüyen.

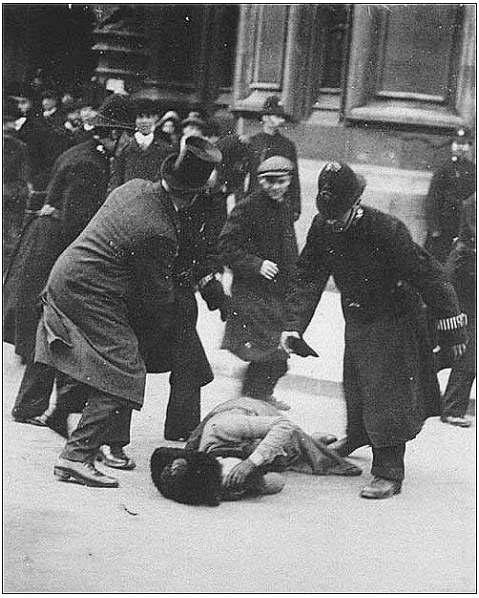

Görsel 8. Londra, 18 Kasım 1910, "Kara Cuma": Parlamento önünde polis saldırısına uğrayan bir sufrajet. (Victor Consolé, London News Agency Photos · Kamu malı · Wikimedia Commons)

Britanya'da kadınlar 1918'de sınırlı, 1928'de erkeklerle eşit oy hakkı kazandı. Savaş sonrası yıllarda Avrupa'nın birçok ülkesinde kadınlar oy hakkı elde etti. 1968 sonrası Batı'da ikinci dalga kadın hareketi doğdu; cinsellik, beden, kürtaj hakkı, ev emeği ve şiddet politik gündeme girdi.

Grev yapan kadınlar. Ama bu kitabın vurgulamak istediği şey şu: kadın mücadelesinin en güçlü anları, kadınların **emeklerini geri çektiği,** yani grev yaptığı anlardır.

- **Neuss, 1973.** Birinci Kitap'ta anlattığımız Pierburg grevi: göçmen kadın işçiler en düşük ücret grubunun kaldırılmasını kazandı.
- **Reykjavík, 1975.** İzlanda kadınlarının "izin günü." (Bir sonraki bölümde.)
- **Polonya, 2016 ve 2020.** Hükümet kürtajı neredeyse tamamen yasaklamak istediğinde, 3 Ekim 2016'da on binlerce kadın siyahlar giyerek işe ve okula gitmedi: "Kara Pazartesi." Yasa tasarısı geri çekildi. 2020'de

Anayasa Mahkemesi kürtajı daha da kısıtlayınca, Polonya'nın komünizm sonrası tarihinin en büyük protestoları yaşandı.

- **İspanya, 8 Mart 2018.** "Biz dursak dünya durur" şiarıyla, sendikaların da desteklediği bir kadın grevi yapıldı. Milyonlarca kadın ücretli ve ücretsiz işi bıraktı.
- **Arjantin, 2015.** Bir genç kadının öldürülmesinin ardından başlayan "Ni Una Menos" (Bir Kadın Daha Eksilmeyecek) hareketi, Latin Amerika'ya yayıldı; kadın cinayetlerine ve kürtaj yasağına karşı kitlesel eylemler düzenledi. Arjantin'de kürtaj 2020'de yasallaştı.

Bu örneklerin ortak noktası şu: kadınlar, toplumun kendi emekleri olmadan işleyemeyeceğini **gösterdiklerinde** kazandılar. Ücretli işi bıraktıklarında ekonomi, ücretsiz işi bıraktıklarında hayat durdu.

Görsel 9. Varşova, 4 Haziran 2023: Tüm Polonya Kadın Grevi'nin kortejinde "yasal kürtaj" pankartı. (Tomasz Molina · CC BY-SA 4.0 · Wikimedia Commons)

Bölüm 52. İzlanda: Bir Günlük Grevin Öğrettiği

Birinci Kitap'ta İzlanda'nın 1975'teki kadın grevinden kısaca söz ettik. Şimdi hikâyenin tamamına bakalım; çünkü hikâyenin bizim için asıl önemli kısmı, sonrasıdır.

24 Ekim 1975. O yıl Birleşmiş Milletler "Dünya Kadın Yılı" ilan etmişti. İzlanda'nın kadın örgütleri, sendikalar ve radikal bir kadın grubu bir araya gelip bir eylem kararı aldı: kadınlar bir günlüğüne ne ücretli işe gidecek, ne yemek pişirecek, ne çocuğa bakacak. Buna "Kadınların İzin Günü" (Kvennafrídagurinn) dediler. O gün İzlanda'daki kadınların yaklaşık yüzde doksanı katıldı. Başkent Reykjavík'te on binlerce kadın meydanda toplandı. Fabrikalar, okullar, bankalar, telefon santralleri, gazeteler durdu. O sırada İzlanda meclisindeki 60'ı aşkın milletvekilinin yalnızca üçü kadındı.

Sonra. 1976'da İzlanda meclisi kadın-erkek eşitliğini güvenceye alan bir yasa çıkardı. 1980'de Vigdís Finnbogadóttir, dünyada halk oyuyla seçilmiş ilk kadın devlet başkanı oldu; o da 1975'teki grevin bir katılımcısıydı. 2018'de İzlanda, 25'ten fazla çalışanı olan bütün işverenlerin kadınlara ve erkeklere eşit ücret ödediklerini belgelemesini zorunlu kılan bir yasa çıkardı. Ve İzlanda, Dünya Ekonomik Forumu'nun cinsiyet eşitliği sıralamasında on altı yıldır birinci.

Ama. Hikâye burada bitmiyor. **24 Ekim 2023'te,** "dünyanın en eşit ülkesinde," kadınlar yeniden greve çıktı. Bu kez 1975'ten bu yana ilk kez tam gün süren bir grev; ve bu kez grevi örgütleyen başta **sendikalar**dı. Şiarları şuydu: *"Buna eşitlik mi diyorsunuz?"* (Kallarðu þetta jafnrétti?).

Neden? Çünkü:

- Kadınlar hâlâ erkeklerden daha az kazanıyordu; organizatörlere göre bazı mesleklerde fark yüzde 20'yi aşıyordu.
- En düşük ücretler göçmen kadınlarda, temizlik ve çocuk bakımı işlerinde yoğunlaşıyordu.
- Kadınların yaklaşık yüzde 40'ı cinsiyete dayalı ya da cinsel şiddet yaşamıştı.
- Ücretsiz bakım emeği hâlâ büyük ölçüde kadınlardaydı.

O gün İzlanda Başbakanı Katrín Jakobsdóttir de greve katıldı ve işe gitmedi.

Bu hikâyenin dersi şu: İzlanda'yı İzlanda yapan, seçilmiş kadın liderler değil, **grev yapan örgütlü kadınlardır.** Seçilmiş kadınlar bunun sonucudur, sebebi değil. Ve "en eşit ülke"de bile eşitlik tamamlanmış değil; çünkü kapitalizm altında eşitlik, hiçbir zaman tamamlanmış bir şey değil, sürekli korunması ve genişletilmesi gereken bir mücadele alanıdır. Başbakan greve katıldı; ama grevi yapan başbakan değil, sendikaydı.

Görsel 10. Vigdís Finnbogadóttir, 1985. 1980'de dünyada halk oyuyla seçilen ilk kadın devlet başkanı oldu. (Rob Croes for Anefo · CC BY-SA 3.0 nl · Wikimedia Commons)

Bölüm 53. Temsil ve Program: Feminizmin Yol Ayrımları

Pankhurst ailesinin bölünmesi, feminizmin tarihindeki bir yol ayrımının ilk örneklerinden biriydi. Bu yol ayrımı yüz yıldır sürüyor.

1980'lerden itibaren, neoliberalizmin yükselişiyle birlikte, feminizmin bir kolu giderek "kurumsal" bir biçim aldı. Bu feminizmin temel kavramı **"cam tavan"**dı: kadınların şirketlerde, bürokrasilerde, siyasette üst kademelere

çıkmasını engelleyen görünmez engel. Hedef, bu tavanı kırmaktı: daha çok kadın CEO, daha çok kadın yönetici, daha çok kadın milletvekili ve bakan. 2013'te bir teknoloji şirketinin üst yöneticisi Sheryl Sandberg'in *Lean In* (Öne Çık) kitabı bu feminizmin bir tür manifestosu oldu: kadınlar daha cesur olmalı, kariyerlerinde "öne çıkmalı", masaya oturmalı.

Bu feminizmin bir değeri var: kadınların hiçbir alanda "yeri olmadığı" düşüncesine karşı çıkıyor. Ama ciddi bir sınırı da var. Feminist düşünür Nancy Fraser'in gösterdiği gibi, bu feminizm, neoliberal kapitalizmin işine geldi: kadınları ücretli emeğe çekti, ama ücretleri ve güvenceyi düşüren bir düzende; cam tavanı kıran az sayıda kadının başarısını kutladı, ama o kadınların ofislerini temizleyen, çocuklarına bakan, yapışkan zeminde kalan milyonlarca kadını unuttu.

Eleştirdiğimiz tutum şu: kadın mücadelesini seçilmiş, atanmış, terfi etmiş kadınların sayısına indirgeyen anlayış. "İzlanda'da kadın başbakan, kadın cumhurbaşkanı var; Avrupa'da kadın liderler var; demek ki mesele çözülüyor."

Birkaç örneğe bakalım:

- **Margaret Thatcher,** Britanya'nın ilk kadın başbakanıydı (1979–1990). Ve onun hükümeti 1984–85'te madenci grevini ezdi, madenci ailelerini yoksulluğa itti, sendikaları zayıflattı, kamu hizmetlerini kesti. Bu politikalardan en çok etkilenenler, işçi sınıfından kadınlardı. Madenci grevinde en güçlü destek gruplarını kuranlar da, madenci aileleri kadınlarıydı.
- **Giorgia Meloni,** 2022'de İtalya'nın ilk kadın başbakanı oldu. Partisi, aşırı sağ bir gelenekten geliyor; Meloni'nin siyasetinin merkezinde "Tanrı, vatan, aile" söylemi var. Kadının aile içindeki geleneksel rolünü öne çıkaran, LGBTİ+ ailelerinin haklarını kısıtlayan politikalar izliyor.
- **Ursula von der Leyen,** Avrupa Komisyonu'nun ilk kadın başkanı. Komisyonu, son yıllarda kamu harcamalarında kemer sıkmayı savunurken, yüz milyarlarca avroluk bir silahlanma programını öne çıkardı.

Bu üç kadın da "ilk kadın"dı. Ama hiçbiri, emekçi kadınların hayatını iyileştirmedi.

Burada **“temsil değil program”** ilkesini açıklayalım. Bir siyasetçinin kadın, göçmen ya da işçi kökenli olması, kendi başına bir kazanım değildir. Belirleyici olan, o siyasetçinin **hangi sınıfın programını** taşıdığıdır. Kimlikten gelen temsil değerlidir ve bütünüyle küçümsenemez: hiç kadın milletvekili olmayan bir meclis ile yarısı kadın olan bir meclis arasında fark vardır; bir kız çocuğu, kendisine benzeyen birini kürsüde gördüğünde bir şey öğrenir. Ama belirleyici olan, o temsilin **kimin hesabına, hangi kurumda, hangi yetkiyle ve hangi program çerçevesinde** gerçekleştiğidir. **Program olmadan temsil bir vitrindir.**

İzlanda’nın dersi burada da geçerli: seçilmiş kadınları seçen, grev yapan kadınlardı. Önce örgütlü güç, sonra temsil; tersi değil.

Kısım XIII’ün Kaynakları

- Clara Zetkin, seçme yazılar; *Die Gleichheit* arşivi (1892–1917).
- Rosa Luxemburg, “Kadınların Oy Hakkı ve Sınıf Mücadelesi” (1912).
- Aleksandra Kollontay, *Yeni Kadın* ve “Kanatlı Eros’a Yol Verin” (1923).
- Sylvia Pankhurst ve Doğu Londra Sufrajetler Federasyonu üzerine: Barbara Winslow, *Sylvia Pankhurst: Sexual Politics and Political Activism* (1996).
- İzlanda: Associated Press, NPR ve Personnel Today haberleri (24 Ekim 2023); POA, “Do you call this equality?” (Ekim 2025); İzlanda eşit ücret sertifikası yasası (2018).
- Polonya “Czarny Protest” (2016) ve 2020 protestoları; İspanya 8 Mart 2018 kadın grevi; Ni Una Menos (2015).
- Nancy Fraser, “Feminism, Capitalism and the Cunning of History” (*New Left Review*, 2009); Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharya ve Nancy Fraser, *%99 için Feminizm* (2019).
- Sheryl Sandberg, *Lean In* (2013).

KISIM XIV

Feminist Arkadaşlarımız Ne Anlatıyor?

> **Gelecekten Not.** Sizin zamanınızda "feminist" kelimesinin bir hakaret gibi kullanıldığını okudum. Bazı solcuların bile bu kelimeden kaçtığını. Bizde bu kelime bir tarih dersinin konusu: kadınların kendi kurtuluşları için geliştirdiği düşüncelerin, kavramların, tartışmaların adı. O tartışmaların bir kısmı bizim dünyamızın temel taşı oldu.

Bu kısım hakkaniyetle yazıldı. Feminizm hakkında konuşan herkes önce feministlerin ne dediğini doğru bilmeli; çünkü karikatürüyle tartışılan bir düşünce, ne anlaşılabilir ne de eleştirilebilir. Bu yüzden her kavramı ve akımı önce kendi ağzından anlatıyor, ardından bizim değerlendirmemizi ekliyoruz.

Bölüm 54. Dalgalar ve Akımlar: Kısa Bir Tarih

Feminizmin tarihi genellikle "dalgalar" olarak anlatılır.

Birinci dalga (yaklaşık 19. yüzyılın ortası – 20. yüzyılın başı). Kadınların temel yurttaşlık haklarının mücadelesi: oy hakkı, mülk edinme hakkı, eğitim hakkı, evlilikte hukuki kişilik. İngiliz düşünür Mary Wollstonecraft 1792'de *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*'ni yazdı; kadınların akıldan yoksun olmadığını, eğitimden yoksun bırakıldığını savundu. John Stuart Mill 1869'da *Kadınların Köleleştirilmesi*'nde evli kadının hukuki durumunu köleliğe benzetti. Britanya'da ve Amerika'da sufrajetler oy hakkı için sokağa çıktı.

İkinci dalga (1960'lar – 1980'ler). Hukuki eşitlik kısmen sağlanmıştı, ama kadınlar hâlâ eşit değildi. İkinci dalga, eşitsizliğin hukukun ötesinde, gündelik hayatta, evde, yatakta, bedende yaşandığını gösterdi. Bu dalganın en ünlü şiarı: **"Kişisel olan politiktir."** Ev işi, cinsellik, kürtaj, doğum kontrolü, ev içi şiddet, tecavüz, güzellik baskısı politik gündeme girdi. Betty Friedan'ın *Kadınlığın Gizemi* (1963), Kate Millett'in *Cinsel Politika* (1970) gibi kitaplar bu dönemin simgeleri oldu.

Üçüncü dalga (1990'lar – 2000'ler). İkinci dalganın çoğunlukla beyaz, orta sınıf kadınların deneyimine dayandığı eleştirildi. Siyah kadınlar, göçmen

kadınlar, işçi kadınlar, lezbiyenler, Güneyli kadınlar "kadın" deneyiminin tek olmadığını gösterdi. **Kesişimsellik** kavramı öne çıktı: cinsiyet, ırk, sınıf, cinsel yönelim gibi farklı eşitsizliklerin iç içe geçtiği.

Dördüncü dalga (2010'lar – bugün). Sosyal medyanın, kitlesel eylemlerin ve grevlerin dalgası. 2017'de dünyaya yayılan #MeToo (#BenDe) hareketi, cinsel taciz ve saldırıyı görünür kıldı. Arjantin'de doğan Ni Una Menos, Polonya'nın kara pazartesisi, İspanya'nın kadın grevi, Şili'deki kadın eylemleri bu dalganın parçaları. Bu dalganın bir kolu, kendini **"%99 için feminizm"** olarak tanımlayarak, açıkça kapitalizm karşıtı bir yöne döndü.

"Dalga" anlatısının sınırı. Bu anlatı yaygın ve kullanışlı, ama bir şeyi gizliyor: işçi kadın hareketinin ve sosyalist kadınların tarihini. Kısım XIII'te gördüğümüz Zetkin, Luxemburg, Kollontay, Petrograd'ın dokuma işçileri, Lawrence'ın göçmen kadınları bu "dalgaların" hiçbirine tam olarak sığmıyor. Dalga anlatısı feminizmi çoğu zaman Batılı, orta sınıf ve hukuk odaklı bir hikâyeye indirger. Oysa kadınların kurtuluş mücadelesinin en güçlü damarlarından biri, her zaman sınıf mücadelesiyle iç içe olmuştur.

Bölüm 55. Kavramlar, Hayat Gibi: Feminist Sözlük ve Bugünkü Anlamları

Feminizmin geliştirdiği kavramlar, daha önce adı olmayan deneyimlere ad verdi. Bir şeyin adı yoksa görünmez; adı konduğunda tartışılabilir. Bu bölümde en önemli feminist kavramları, her birini bir gündelik sahneyle ve bizim Marksist okumamızla birlikte anlatıyoruz. (Alfabetik bir sözlük Ek B'de.)

Patriyarka (ataerki). Erkeklerin kadınlar üzerindeki toplumsal egemenlik sistemi. Yalnızca tek tek erkeklerin davranışı değil; aileden devlete, işyerinden dile, dinden hukuka uzanan bir yapı. *Sahne:* Bir ailede bütün kararları babanın verdiği, mirasın oğullara kaldığı, kız çocuğun okula gönderilmediği bir düzen; ama aynı zamanda bir şirkette yöneticilerin hep erkek olduğu, bir mecliste kadınların yüzde yirmiyi geçmediği bir düzen. *Marksist okuma:* Patriyarka kapitalizmden eskidir; özel mülkiyet ve mirasla birlikte doğmuştur. Kapitalizm onu yok etmedi; kendi birikimi için yeniden

kurdu. Patriyarka "erkekler" demek değildir; bir ilişkiler sistemidir. Erkekler bu sistemden ayrıcalık edinir, ama sistemi değiştirmek de onların elindedir.

Toplumsal cinsiyet. Biyolojik cinsiyetten ayrı olarak, toplumun "kadınlık" ve "erkeklik"e yüklediği roller, beklentiler, davranışlar. *Sahne:* "Erkek adam ağlamaz", "kız çocuğu bacak bacak üstüne atmaz." Bunlar biyolojinin değil, toplumun kurallarıdır. *Marksist okuma:* Toplumsal cinsiyet tarihseldir; değişir, değiştirilebilir. Bugün Türkiye'de bu kavramın eğitim programlarından ve resmî dilden çıkarılmak istenmesi, onun ne kadar güçlü bir eleştiri aracı olduğunu gösteriyor.

Ataerkil pazarlık. Sosyolog Deniz Kandiyoti'nin geliştirdiği kavram. Kadınların, ataerkil düzen içinde koruma ve güvence karşılığında boyun eğme stratejileri. *Sahne:* Genç bir gelin, kayınvalidesine itaat eder; çünkü bir gün kendisi kayınvalide olacak ve gelinleri ona itaat edecek. *Marksist okuma:* Bu kavram, kadınları suçlamadan pazarlığın yapısını gösterir. Birinci Kitap'taki "bana sahip çıksın" beklentisi ve cinselliğin pazarlık konusu yapılması, bu yapının sonuçlarıdır. Pazarlığı bitirmenin yolu kadını suçlamak değil, pazarlığı zorunlu kılan bağımlılığı bitirmektir.

Ücretsiz bakım emeği, ikinci vardiya, görünmez emek, zihinsel yük. Birinci Kitap'ta ayrıntılı anlattık. *Marksist okuma:* Bunlar emek gücünün yeniden üretimi için zorunlu olan, ama ücretlendirilmeyen emek biçimleridir (Kısım XV'te ayrıntısı).

Cam tavan ve yapışkan zemin. "Cam tavan," kadınların üst yönetim kademelerine çıkmasını engelleyen görünmez engeldir. "Yapışkan zemin" ise kadınların en alt ücretli, en güvencesiz işlerde sıkışıp kalmasıdır. *Sahne:* Bir şirkette yönetim kurulunda tek bir kadın yok (cam tavan); aynı şirketin temizlik ve yemekhane işçilerinin tamamı kadın (yapışkan zemin). *Marksist okuma:* Yalnızca cam tavanı konuşan feminizm, yapışkan zemindeki milyonları unutur. Bizim önceliğimiz yapışkan zemin.

Kişisel olan politiktir. Evdeki, yataktaki, mutfaktaki ilişkilerin de bir iktidar ilişkisi olduğu. *Sahne:* "Bu bizim aile meselemiz" denilerek görmezden gelinen bir şiddet. *Marksist okuma:* Doğru. Sınıf bilinci mutfakta da sınanır. (Kısım XV'te "Kamusal Alan, Özel Alan" bölümünde ayrıntısı.)

Kamusal alan / özel alan ayrımı. İş ve siyasetin "kamusal", ev ve ailenin "özel" sayılması. Feminist eleştirisi ve bizim yanıtımız Kısım XV'te.

Femisid. Kadınların kadın oldukları için öldürülmesi. *Marksist okuma:* Femisid tek tek "cinnet" vakaları değil, kadını mülk olarak gören bir sistemin en uç sonucudur.

Rıza ve rıza kültürü; tecavüz kültürü. Rızanın açık, özgür ve geri alınabilir olması. "Tecavüz kültürü" ise cinsel şiddeti olağanlaştıran, mağduru suçlayan ("o saatte orada ne işi vardı?") kültürdür. (Birinci Kitap'ta, Bölüm 27 ve 33.)

Namus ve damga. Kadının cinselliği üzerinden denetlenmesi; kadının "namusunun" ailenin malı sayılması. *Marksist okuma:* Namusun kökü mülkiyet ve mirastadır (Bölüm 12).

Nesneleştirme ve metalaştırma. Kadın bedeninin reklamda, medyada, sohbette bir nesne gibi sunulması. *Marksist okuma:* Marx'ın "meta fetişizmi" dediği şeyin bedene uzanması: insanlar arasındaki ilişkilerin, şeyler arasındaki ilişkiler gibi görünmesi.

Hegemonik erkeklik. Toplumda egemen olan, güçlü, rekabetçi, duygularını bastıran erkeklik modeli; erkeklere de dayatılan ve onların da canını yakan bir kalıp (Bölüm 15).

Kesişimsellik. Hukukçu Kimberlé Crenshaw'un 1989'da geliştirdiği kavram: cinsiyetin ırk, sınıf, göçmenlik, engellilik, cinsel yönelim gibi farklı eşitsizliklerle iç içe geçmesi. *Sahne:* Bir fabrikada hem siyah hem kadın olan bir işçinin, ne yalnızca siyahlara ne de yalnızca kadınlara yönelik ayrımcılık kurallarıyla korunabilmesi. *Marksist okuma:* Güçlü bir araç. Ama sınıf, "kimliklerden biri" değil, bütün toplumsal ilişkileri örgütleyen eksendir. Sınıfı bir kimlik listesine eklemek, onun belirleyiciliğini kaybetmektir.

Eşitlik ve hakkaniyet; pozitif ayrımcılık; kota; eşbaşkanlık. Eşitlik herkese aynı şeyi vermek, hakkaniyet herkese ihtiyacına göre vermektir. Pozitif ayrımcılık ve kota, tarihsel eşitsizliği gidermek için dezavantajlı gruba geçici öncelik tanır. Eşbaşkanlık, bir kurumun bir kadın ve bir erkek tarafından

birlikte yönetilmesidir. *Marksist okuma:* Geçiş araçları olarak gereklidir; ama temsil, programın yerini tutmaz (Bölüm 53).

Bedensel özerklik. Kadının kendi bedeni üzerine, yani kürtaj, doğum, doğum kontrolü, cinsellik üzerine, karar verme hakkı. (Üçüncü Kitap'ta, "Beden Kimin?" kısmında.)

Ekonomik şiddet, psikolojik şiddet, ısrarlı takip. Şiddetin fiziksel olmayan biçimleri (Bölüm 28).

Söz kesme ve "duymazlık." Toplantıda, evde, örgütte kadının sözünün kesilmesi, değersizleştirilmesi, duyulmaması. İngilizcede bunun için bir kelime bile türetildi: bir erkeğin, bir kadına, kadının zaten bildiği bir konuyu küçümseyerek "açıklaması."

Bölüm 56. Feministler Ne İstiyor? Ortak Amaç

Feministler arasında çok farklı akımlar var ve bir sonraki bölümde bunları göreceğiz. Ama bu farklılıkların altında ortak bir zemin var. Hemen hemen bütün feministler şunları istiyor:

- **Cinsiyete dayalı eşitsizliğin ve şiddetin sona ermesi.**
- **Bedensel özerklik:** kadının kendi bedeni, cinselliği ve hayatı üzerinde kendi kararını verebilmesi.
- **Ekonomik bağımsızlık ve eşit ücret.**
- **Ev ve bakım emeğinin tanınması ve paylaşılması.**
- **Siyasal ve toplumsal hayata eşit katılım.**
- **Kadın cinayetlerinin ve cezasızlığın sona ermesi.**
- **Kadının "birinin karısı, annesi, kızı" olarak değil, kendi adıyla birey olarak var olması.**

Bizim tutumumuz açık: bu ortak amaçların tamamını paylaşıyoruz. Bu listenin her maddesi, bu kitabın her sayfasında savunduğumuz şeyler.

Feminist arkadaşlarımızdan ayrıldığımız yer, **amaçlar değil.** Ayrıldığımız yer, sorunun kaynağına dair açıklama ve çözümün yolu. Feministlerin bir kısmı sorunun kaynağını yalnızca erkek egemenliğinde, kültürde ya da hukukta

görür. Biz ise erkek egemenliğinin, mülkiyet ilişkileri ve kapitalist üretim tarzıyla iç içe olduğunu, onlardan ayrı düşünülemeyeceğini savunuyoruz. Feministlerin bir kısmı çözümü reformlarda, temsilde ya da kültürel dönüşümde görür. Biz ise bunların hepsini desteklerken, kalıcı bir çözümün ancak üretim ilişkilerinin, yani mülkiyetin, emeğin ve bakımın örgütlenmesinin dönüşmesiyle mümkün olacağını düşünüyoruz.

Ama bu ayrılık, ortak mücadeleyi engellemez. 8 Mart'ta, 25 Kasım'da, bir kadın cinayeti davasının önünde, bir nafaka düzenlemesine karşı, bir kreş talebi için aynı meydanda olabiliriz ve olmalıyız.

Bölüm 57. Feministler Arasındaki Farklar

Feminizm tek bir düşünce değil, birbirinden çok farklı akımların genel adı. Aşağıdaki tablo bu akımları kendi ağızlarından ve bizim eleştirimizle özetliyor.

Akım	Sorunun kaynağı ne?	Çözüm ne?	Güçlü yanı	Bizim eleştirimiz
Liberal feminizm	Yasal ve kültürel ayrımcılık	Eşit haklar, eğitim, temsil, kariyer	Hukuki kazanımlar	Sınıfı ve mülkiyeti görmez; cam tavanda kalır
Radikal feminizm	Patriyarkanın kendisi, cinsiyet sistemi	Patriyarkanın kökten sökülmesi, kadınların özerk örgütlenmesi	Şiddeti, cinselliği, bedeni politik gündeme taşıdı	Cinsiyeti sınıfın üstünde ana çelişki sayar; bazen erkekleri bir sınıf gibi görür
Marksist / sosyalist feminizm	Kapitalizm ile patriyarkanın iç içe geçmesi	Sınıf mücadelesi ile kadın mücadelesinin birliği	Ev emeğini ve yeniden üretimi kuramsallaştırdı	"İkili sistem" tartışmasında sınıfın belirleyiciliği bazen kaybolur

Akım	Sorunun kaynağı ne?	Çözüm ne?	Güçlü yanı	Bizim eleştirimiz
Toplumsal yeniden üretim feminizmi	Kapitalizmin, emek gücünü üreten bakım emeğine bağımlılığı	Bakımın toplumsallaştırılması; "%99 için feminizm"	Bakım ve sınıfı birlikte düşünür	Bizim çizgimize en yakın akım
Kültürel / farkçı feminizm	Kadınlığa özgü değerlerin aşağılanması	Bakım, şefkat gibi değerlerin yüceltilmesi	Bakımın değerini öne çıkarır	Rolleri doğallaştırma riski taşır
Siyah feminizm ve kesişimsellik	Cinsiyetin ırk, sınıf ve diğer eşitsizliklerle iç içe geçmesi	Dışlananların görünür kılınması	Beyaz, orta sınıf feminizmin kör noktalarını gösterdi	Kimlik listesine dönüştüğünde sınıf kaybolur
Postyapısalcı ve queer feminizm	Cinsiyetin kendisinin toplumsal olarak kurulması	Cinsiyet kategorilerinin sorgulanması	LGBTİ+ özgürlüğüne güçlü katkı	Söylem ve kimlik düzeyinde kalıp maddi koşulları ihmal edebilir
Ekofeminizm	Doğanın ve kadının sömürüsü arasındaki bağ	Ekolojik ve feminist dönüşüm	Ekolojiyi bakımla birleştirir	Kadını "doğaya yakın" sayan özcü bir kolu var
Müslüman feminizm	Dinin erkek egemen yorumları	Dinî metinlerin kadın lehine yorumu; başörtüsü yasağına karşı mücadele	"Vitrindeki kadın"ın dışarıda bıraktığı kadınları görünür kıldı	Dinî çerçevenin sınırları

Akım	Sorunun kaynağı ne?	Çözüm ne?	Güçlü yanı	Bizim eleştirimiz
Kurumsal / popüler feminizm	Kadınların yeterince "öne çıkmaması"	Bireysel başarı, kariyer, tüketim	Kadınların her alanda var olabileceğini gösterir	Eşitliği bireysel başarıya ve markaya indirger; en sert eleştiriyi hak eder

Türkiye'deki damarlar. Türkiye'de de kadın hareketi tek renkli değil. Bağımsız feministler; sosyalist feministler; Kemalist-cumhuriyetçi kadın dernekleri; Müslüman feministler; Kürt kadın hareketinin yasal kurumları; sendikaların kadın komisyonları; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu gibi belirli bir konuya odaklanan platformlar. Bu damarlar zaman zaman sert tartışmalara giriyor; ama kadın cinayetlerine, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmeye, nafakanın kısıtlanmasına karşı defalarca aynı meydanda buluştular.

Bölüm 58. Türkiye'de Kadın Hareketi

Türkiye'de kadın mücadelesinin tarihi Cumhuriyet'ten de eskidir; ama burada Cumhuriyet döneminden başlayarak birkaç kilometre taşına bakalım.

Nezihe Muhiddin ve Kadınlar Halk Fırkası (1923). Cumhuriyet ilan edilmeden önce, Haziran 1923'te, yazar ve aktivist Nezihe Muhiddin ve arkadaşları Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmak için başvurdu. Amaç kadınların siyasal haklarını savunmaktı. Ama kadınların henüz seçme ve seçilme hakkı olmadığı gerekçesiyle partiye izin verilmedi. Muhiddin ve arkadaşları bunun yerine 1924'te Türk Kadınlar Birliği'ni kurdu ve kadınların siyasal hakları için mücadeleyi sürdürdü. Muhiddin, zamanla iktidarla ters düştü ve birliğin başkanlığından uzaklaştırıldı. Bu hikâye, Cumhuriyet'in kadın haklarının yalnızca "yukarıdan verilmediğini," kadınların da talep ettiğini ve bu taleplerin her zaman hoş karşılanmadığını gösteriyor.

Görsel 11. Nezihe Muhiddin (1889–1958). (Fotoğrafçı bilinmiyor · Kamu malı · Wikimedia Commons)

1930 ve 1934. Kadınlar 1930'da belediye seçimlerinde, 1934'te genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı kazandı. 1935'te meclise 18 kadın milletvekili girdi. Türk Kadınlar Birliği, "amacına ulaştığı" gerekçesiyle 1935'te kendini feshetti.

1950'ler–1970'ler. Bu dönemde kadınlar giderek daha fazla ücretli işe, sendikalara, siyasete katıldı. 1970'lerde işçi kadınların grevlere katılımı arttı. 1975'te, BM Dünya Kadın Yılı'nda, İlerici Kadınlar Derneği kuruldu; dernek işçi kadınların, emekçi kadınların sorunlarını öne çıkardı ve kısa sürede on binlerce üyeye ulaştı.

12 Eylül. 1980 askerî darbesi bütün demokratik örgütleri olduğu gibi kadın örgütlerini de kapattı. İlerici Kadınlar Derneği kapatıldı ve yöneticileri yargılandı.

1980'lerin feminist hareketi. Darbeden sonra, siyasal hayatın bastırıldığı bir dönemde, kadınlar küçük okuma ve tartışma gruplarında bir araya gelmeye başladı. Bu gruplar Türkiye'de bağımsız feminist hareketin çekirdeğini oluşturdu. **17 Mayıs 1987'de** İstanbul'da Yoğurtçu Parkı'nda "Dayağa Karşı Dayanışma" yürüyüşü yapıldı: bir mahkemenin, kocanın eşini dövmesini olağan sayan bir kararına karşı. Bu yürüyüş, darbeden sonra yapılan ilk

büyük izinli gösterilerden biriydi ve ev içi şiddeti Türkiye'nin gündemine soktu.

1990'lar. 1990'da ev içi şiddete maruz kalan kadınlar için Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı kuruldu; Türkiye'nin ilk bağımsız kadın sığınaklarından biri. Kadın kütüphaneleri, kadın araştırma merkezleri, kadın dergileri doğdu. 1990'larda kadın örgütlerinin kampanyaları, 2001'deki yeni Medeni Kanun'un yolunu açtı (Bölüm 44).

2000'ler ve sonrası. 2004'te Türk Ceza Kanunu'nun değiştirilmesinde kadın örgütlerinin "Kadın Bakış Açısından TCK" kampanyası etkili oldu. 2010'da Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu kuruldu. 2012'de kürtajın yasaklanmak istenmesine karşı "Kürtaj haktır, karar kadınların" kampanyası büyük eylemlerle karşı çıktı ve yasak çıkarılamadı. 2012'de 6284 sayılı Kanun çıkarıldı. 2021'de İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmeye karşı ülkenin her yerinde eylemler yapıldı.

8 Mart ve 25 Kasım. Her yıl 8 Mart'ta ve 25 Kasım'da (Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü) Türkiye'nin dört bir yanında kadınlar yürüyor. İstanbul'daki Feminist Gece Yürüyüşü, son yıllarda yasaklanmasına ve polis müdahalesine rağmen her yıl düzenlenmeye çalışılıyor.

Bu tarih bize şunu gösteriyor: **Türkiye'de kadınların bugün sahip olduğu hakların hiçbiri kendiliğinden gelmedi.** Seçme hakkından yeni Medeni Kanun'a, kürtaj hakkının korunmasından "kadın cinayeti" kavramına kadar, her biri örgütlü kadınların mücadelesinin ürünü. Ve bugün geri alınmaya çalışılan haklar da, ancak aynı mücadeleyle korunabilir.

Kısım XIV'ün Kaynakları

- Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* (1792); John Stuart Mill, *Kadınların Köleleştirilmesi* (1869).
- Betty Friedan, *Kadınlığın Gizemi* (1963); Kate Millett, *Cinsel Politika* (1970).
- Kimberlé Crenshaw, "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex" (1989).
- Deniz Kandiyoti, "Bargaining with Patriarchy" (*Gender & Society*, 1988).
- Rosemarie Tong, *Feminist Thought* (çeşitli baskılar).

- Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği* (2003).
- Şirin Tekeli (der.), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (1990).
- Gülnur Savran, *Beden, Emek, Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin* (2004).

KISIM XV

Marksizm ve Kadınların Özgürleşmesi

> **Gelecekten Not.** Bizim felsefe derslerinde Marx'ı okuyoruz, ama Zetkin'i, Kollontay'ı, Vogel'i, Fraser'ı da. Öğretmenimiz bize şunu söyledi: "Marx bir başlangıçtı, bir son değil. Kadınlar onun bıraktığı boşlukları doldurdu ve böylece onun düşüncesini daha büyük yaptılar." Bizim için Marksizm ve feminizm iki ayrı düşünce değil; bir düşüncenin iki eli.

Bu kısım Marksizmi bir hakem, feminizmi de incelenen bir düşünce olarak konumlandırmıyor. Sosyalist feminizmi, Marksist kuramı geliştiren tarihsel bir müdahale olarak okuyor. Marksizmin kadınların özgürleşmesine ne kattığını, nerede güçlü olduğunu ve nerede geç kaldığını birlikte göreceğiz.

Bölüm 59. Kökler: Mülkiyet, Miras, Aile

Marksizmin bu alana en önemli katkısı, bir soruyu tarihselleştirmesidir: kadınların ezilmesi "doğal" mı, yoksa tarihin belirli bir anında ortaya çıkmış bir şey mi?

Engels. Friedrich Engels 1884'te, Marx'ın ölümünden sonra onun notlarından da yararlanarak *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'ni yazdı. Kitabın temel tezi şu: kadınların ezilmesi insanlık tarihi kadar eski değildir; özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte doğmuştur. Engels'e göre insanlığın en eski toplumlarında mülkiyet ortaktı ve kadınlar toplumsal hayatta saygın bir yere sahipti. Tarım ve hayvancılıkla birlikte bir artı ürün ortaya çıktığında, bu artı ürüne, yani sürülere, topraklara, aletlere, erkekler sahip oldu. Erkekler bu mülkü kendi öz çocuklarına bırakmak istedi; bunun için de çocukların gerçekten kendilerinden olduğundan emin olmaları gerekiyordu. Bu, kadının cinselliğinin sıkı denetim altına alınması, tek eşliliğin (ama yalnızca kadın için) dayatılması demekti. Engels bu dönüşümü çarpıcı bir ifadeyle anlatır: **kadın cinsinin dünya tarihsel yenilgisi.**

Engels'e göre modern bireysel aile, kadının açık ya da örtülü ev köleliğine dayanır. Ailede erkek burjuvazinin, kadın proletaryanın yerindedir. Ve kadının

kurtuluşunun ilk koşulu, bütün kadınların yeniden kamusal üretime katılması ve tek tek ailelerin toplumun ekonomik birimi olmaktan çıkmasıdır.

Görsel 12. Friedrich Engels, 1877. (William Hall (1826–ca. 1898) (cropped and sepia tone removed) · Kamu malı · Wikimedia Commons)

Burada dürüst olmalıyız: Engels'in dayandığı antropolojik bilgilerin bir kısmı, özellikle Amerikalı antropolog Lewis Henry Morgan'ın çalışmaları, bugün aşılmış durumda. İnsanlığın bütün toplumlarının aynı "anaerkil" aşamadan geçtiği düşüncesini bugün antropologların çoğu kabul etmiyor. Ama Engels'in **temel düşüncesi,** yani kadınların ezilmesinin doğal değil tarihsel olduğu, mülkiyet ve miras ilişkileriyle bağlantılı olduğu ve bu yüzden değiştirilebileceği düşüncesi, hâlâ güçlü ve verimli.

Marx. Marx kadınların durumu üzerine ayrı bir kitap yazmadı. Ama yazılarının birçok yerinde bu soruna değindi. 1868'de dostu Kugelmann'a yazdığı bir mektupta şunu söyler: toplumsal ilerleme, kadının toplumsal konumuyla tam olarak ölçülebilir. *Komünist Manifesto*'da (1848) burjuva

ailesinin sermayeye ve özel kazanca dayandığını, burjuvanın karısını bir üretim aracından başka bir şey olarak görmediğini yazar.

Bebel. Alman sosyal demokrat August Bebel'in 1879'da yayımlanan *Kadın ve Sosyalizm*'i, on dokuzuncu yüzyılın sonunda en çok okunan sosyalist kitaplardan biri oldu ve onlarca baskı yaptı. Bebel, kadınların ezilmesinin tarihini anlatır ve sosyalizmin kadınları hem ekonomik hem toplumsal olarak özgürleştireceğini savunur. Kitap, binlerce işçi kadını sosyalist harekete kazandırdı.

> **Neden önemli?** Bu klasiklerin en büyük katkısı şu: kadınların ezilmesini "doğa", "Tanrı'nın takdiri" ya da "kadınların zayıflığı" ile değil, **tarih ve mülkiyet** ile açıkladılar. Doğa değiştirilemez; ama tarih değiştirilebilir. Bu, kadın kurtuluşunu bir umut olmaktan çıkarıp bir siyasal program hâline getirdi.

Bölüm 60. Emeğin Yeniden Üretimi

Birinci Kitap'ta Fatma Hanım'ın kırk yıllık görünmeyen emeğini anlattık (Bölüm 6). Bu bölüm, o emeğin kuramsal çerçevesini kuruyor.

Marx *Kapital*'de kapitalizmin işleyişini çözümlerken önemli bir kavram kullanır: **emek gücü.** İşçinin kapitaliste sattığı şey emeğin kendisi değil, emek gücüdür: belirli bir süre çalışma yeteneği. Kapitalizm sürekli yeni emek gücüne ihtiyaç duyar: işçinin her gün yeniden çalışabilir hâle gelmesine (yemesine, uyumasına, temizlenmesine, dinlenmesine) ve yeni işçi kuşaklarının yetişmesine (çocukların doğmasına, büyümesine, eğitilmesine). Buna **emek gücünün yeniden üretimi** denir.

Peki bu yeniden üretim nerede ve kim tarafından yapılır? Büyük ölçüde evde, ailede, kadınlar tarafından, ücretsiz olarak. Marx bunu görür, ama ayrıntısına girmez. *Kapital*'de, işçi sınıfının sürekli yeniden üretiminin sermaye için zorunlu bir koşul olduğunu, ama kapitalistin bu işi gönül rahatlığıyla işçinin kendini koruma ve üreme içgüdüsüne bırakabileceğini yazar. İşte Marksizmin bu boşluğu, yani evdeki emeğin kuramsal yerini, yüz yıl sonra kadınlar doldurmaya başladı.

1970'lerin "ev işi tartışması." 1970'lerde Batı'da Marksist ve feminist düşünürler arasında yoğun bir tartışma başladı: ev işi kapitalizmde nasıl bir yere sahip?

- Bir grup, İtalyan Mariarosa Dalla Costa ve Amerikalı Selma James öncülüğünde, ev işinin doğrudan **değer ürettiğini,** çünkü kapitalizmin en önemli metası olan emek gücünü ürettiğini savundu. Buradan "**Ev İşine Ücret**" kampanyası doğdu: devlet ev kadınlarına ücret ödemeli. Silvia Federici'nin 1975'te yazdığı ünlü metin bu kampanyanın sesiydi.
- Başka bir grup, ev işinin **kullanım değeri** ürettiğini, ama piyasada alınıp satılmadığı için Marx'ın anlamında doğrudan **değer ve artı değer üretmediğini** savundu. Bu görüşe göre ev işi, emek gücünün değerini, yani işçinin ücretini, düşük tutarak dolaylı yoldan sermayenin kârına katkıda bulunur: eşi evde ücretsiz yemek yaptığı için işçinin ücreti, yemeği dışarıda yemek zorunda kalacağı durumdan daha düşük olabilir.

Bu tartışma bugün de tam olarak çözülmüş değil. **Bu kitabın tutumu şu:** ücretsiz ev emeği, emek gücünün yeniden üretimi için zorunludur ve sermaye bu emekten dolaylı ama büyük bir fayda sağlar. Ama ev emeğinin her durumda doğrudan artı-değer ürettiğini söylemek, Marksist kavramları zorlamak olur. Bu ayrım önemli; çünkü çözüm de buna göre değişir.

Ev işine ücret mi, ev işinin toplumsallaştırılması mı? "Ev işine ücret" talebi, ev emeğini görünür kılmak için güçlü bir talepti. Ama bir riski vardı: ev işini kadının işi olarak sabitleyebilir, kadını eve bağlayabilirdi. Devlet kadına ev işi için bir ücret öderse, kadın evde kalmaya devam eder, iş bölümü değişmez. Marksist gelenekteki alternatif, **ev işinin toplumsallaştırılması**ydı: kamusal kreşler, mutfaklar, çamaşırhaneler, bakım hizmetleri. Böylece ev işi hem kadının sırtından alınır hem de paylaşılır. Bu kitabın Birinci Kitap'ta önerdiği "ev kadınlarına prim borçlanması" ve "Nafaka Güvence Fonu" gibi talepler, bu iki yaklaşımı birleştirmeye çalışıyor: bugün ev emeğini tanımak, yarın onu toplumsallaştırmak.

Toplumsal yeniden üretim kuramı. 1983'te Amerikalı Marksist feminist Lise Vogel *Marksizm ve Kadınların Ezilmesi* adlı kitabını yayımladı. Kitap uzun süre pek okunmadı; ama 2010'larda yeniden keşfedildi ve "toplumsal

yeniden üretim kuramı" denen bir akımın temeli oldu. Vogel'in sorusu şuydu: kapitalizm emek gücünü nasıl, kimin eliyle yeniden üretir? Yanıt: yalnızca evde değil, aynı zamanda okulda, hastanede, kamusal bakım kurumlarında. Ve bu yeniden üretim emeğinin büyük kısmını kadınlar yapar; ücretsiz ya da düşük ücretle. Bugün Tithi Bhattacharya, Susan Ferguson ve David McNally gibi düşünürler bu kuramı geliştiriyor. Bu kitabın kuramsal çerçevesine en yakın akım bu.

Bölüm 61. "Mutsuz Evlilik" Tartışması

1979'da Amerikalı ekonomist Heidi Hartmann, Marksizm ile feminizm arasındaki ilişkiyi tartışan ünlü bir makale yazdı. Başlığı çarpıcıydı: "Marksizm ile Feminizmin Mutsuz Evliliği." Hartmann'a göre Marksizm ile feminizm arasındaki "evlilik," İngiliz hukukundaki eski evlilik gibiydi: karı ile koca birdir ve o bir, kocadır. Yani Marksizm feminizmi kendi içinde eritmiş, kadınların ezilmesini sınıf sorununa indirgemişti. Hartmann bu evliliğin ya daha sağlıklı bir hâle getirilmesini ya da boşanmayla bitirilmesini önerdi.

Hartmann'ın önerisi bir **"ikili sistem"** kuramıydı: kapitalizm ve patriyarka iki ayrı sistemdir; birbirini etkilerler, ama biri ötekine indirgenemez. Kadınlar hem kapitalizm hem patriyarka tarafından ezilir; kurtuluş için ikisine karşı da ayrı ayrı mücadele gerekir.

Başka Marksist feministler, örneğin Iris Marion Young, buna itiraz etti: kapitalizm ile patriyarka iki ayrı sistem değil, **tek bir sistemin** iki yüzüdür. Kapitalizm, cinsiyete dayalı iş bölümünü kendi içinde örgütler; ayrı bir "patriyarka" sistemi aramaya gerek yoktur.

Bu kitabın yanıtı iki görüşün arasında bir yerde duruyor. Patriyarka kapitalizmden eskidir; kökleri binlerce yıl öncesine, özel mülkiyetin ve mirasın doğuşuna uzanır. Bu yüzden onu tamamen kapitalizme indirgemek yanlış olur: sosyalist toplumlarda da erkek egemenliğinin sürdüğünü gördük (Kısım XVI). Ama kapitalizm patriyarkayı olduğu gibi devralmadı; **onu kendi birikim mantığına göre yeniden kurdu.** Ücretsiz ev emeği, düşük kadın ücretleri, kadın bedeninin metalaşması, bakım emeğinin görünmezliği, patriyarkanın kapitalist biçimleridir. Yani ikisi ayrı ayrı sistemler değil, ama

birbirine de indirgenemez; **iç içe geçmiş, birbirini besleyen** ilişkilerdir. Bu yüzden kadın kurtuluşu, sınıf mücadelesinden ayrı düşünülemez; ama sınıf mücadelesinin "kendiliğinden" bir sonucu olarak da beklenemez.

Bölüm 62. Sınıfın İçinden Geçen Çizgi

"Kadınlar" tek bir sınıf değildir.

Bir tekstil fabrikasında overlok makinesinin başında çalışan kadın işçi ile o fabrikanın sahibi kadın patron, ikisi de kadın. İkisi de, belki, kadın oldukları için bazı ayrımcılıklarla karşılaşıyor: patron kadın iş dünyasında ciddiye alınmıyor olabilir; işçi kadın amirinden taciz görüyor olabilir. Ama ikisinin hayatı, çıkarları, mücadeleleri birbirinden çok farklı. İşçi kadın daha yüksek ücret istiyor; patron kadın daha düşük maliyet. İşçi kadın kreş istiyor; patron kadın kreşin maliyetinden kaçınmak istiyor. Aynı şey, evini temizleyen gündelik ev işçisi kadın ile onu çalıştıran kadın için de geçerli.

Bu yüzden "bütün kadınlar kız kardeştir" sloganı, güzel ama eksiktir. Kadınlar arasında da sınıf çizgisi vardır. Bu çizgiyi görmeyen bir feminizm, sonunda en ayrıcalıklı kadınların çıkarlarını bütün kadınların çıkarı gibi sunar.

Ama öteki yönü de görmek gerekir: erkek egemenliği işçi sınıfını da böler. Tarih boyunca sermaye, işçi sınıfını bölmek için cinsiyet farkını kullandı. Kadınlara daha düşük ücret ödedi ve bu düşük ücreti, erkek işçilerin ücretini de baskılamak için bir tehdit olarak kullandı: "İstemiyorsan, senin yerine bir kadını daha ucuza çalıştırırım." On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında bazı erkek işçi sendikaları buna kadınları sendikadan ve meslekten dışlayarak yanıt verdi; "aile ücreti" talep ederek, yani erkeğe bütün aileyi geçindirecek bir ücret, kadına da ev talep ederek. Bu, kısa vadede bazı erkek işçilere fayda sağladı; ama uzun vadede işçi sınıfını böldü ve zayıflattı.

Bugün de aynı mekanizma işliyor. Bir işyerinde kadınlar daha düşük ücret alıyorsa, bu yalnızca kadınların değil, bütün işçilerin sorunudur; çünkü patrona ucuz bir yedek işgücü verir. Bir sendika kadın üyelerinin taleplerini görmezden geliyorsa, üyelerinin yarısını kaybeder. Bir işçi evde eşine patron gibi davranıyorsa, işyerindeki dayanışmayı da zayıflatır.

Bölünmüş sınıf kazanamaz. Kadın işçilerin talepleri, yani eşit ücret, kreş, tacize karşı koruma, ebeveyn izni, bütün işçi sınıfının talepleridir. Erkek işçiler bu talepleri sahiplendiğinde, sınıf güçlenir.

Bölüm 63. Kamusal Alan, Özel Alan: Feministlere Bir Marksist Yanıt

Feminist düşüncenin en etkili tartışmalarından biri, kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrımdır. Önce feministlerin ne dediğini görelim.

Feministler ne diyor? Liberal feminizm sorunu kadınların **kamusal alandan,** yani iş, siyaset ve eğitimden dışlanmasında görür; çözüm, kadının kamusal alana eşit girişidir. İkinci dalga ve radikal feminizm ise "kişisel olan politiktir" der: ev, aile, cinsellik de bir iktidar alanıdır ve bunların "özel" denilerek siyasetin dışında tutulması erkek egemenliğini korur. İngiliz siyaset kuramcısı Carole Pateman, 1988'de yazdığı *Cinsel Sözleşme*'de, modern siyasetin dayandığı "toplumsal sözleşme"nin altında gizli bir **cinsel sözleşme** olduğunu savunur: erkekler kamusal alanda eşit yurttaşlar olarak birbirleriyle sözleşme yaparken, bu eşitlik, kadınların evde erkeklere itaat etmesi üzerine kurulmuştur. Feministlerin bir kısmı kamusal-özel ayrımını bütünüyle reddeder; bir kısmı ise mahremiyetin kadınlar için de korunması gereken bir değer olduğunu hatırlatır.

Neyi doğru buluyoruz? Bu ayrım doğal değildir. Evin içi politiktir. "Aile içi mesele," "mahremiyet," "eve karışılmaz" dili, şiddetin ve tahakkümün örtüsü olabilir. Türkiye'deki 6284 sayılı Kanun'un temel ilkelerinden biri tam da budur: **şiddet özel bir mesele değildir.**

Yanıtımız 1: Ayrım tarihseldir. Kapitalizmden önce üretim büyük ölçüde hanede yapılırdı. Köylü ailesinde kadın, erkek, çocuk, yaşlı birlikte tarlada, ahırda, tezgâhta çalışırdı; "ev" ile "iş" arasında keskin bir ayrım yoktu. Kapitalizmle birlikte üretim haneden çıkıp fabrikaya gitti. Hane, "özel" bir alana, emek gücünün yeniden üretildiği, ücretsiz emeğin yapıldığı bir alana dönüştü. On dokuzuncu yüzyıl burjuva ideolojisi bunu bir öğretiye çevirdi: "**ayrı alanlar**" öğretisi: erkeğe dünya, kadına yuva. Engels'in tespitiyle, kadın

kamusal üretimden dışlanıp "özel bir hizmete" kapatıldı. **Ayrımı yaratan bir zihniyet değil, üretim ilişkileridir.**

Yanıtımız 2: İki tek yanlı çözüm de yetmez. Kadını yalnızca kamusal alana taşımak, onu **kapitalist** kamusal alana taşımaktır: düşük ücretli, güvencesiz işlere. Ve kadın kamusal alana girdiğinde evdeki işten kurtulmaz; sonuç, ikinci vardiyadır (Bölüm 5). Öte yandan özel alanı yalnızca politikleştirmek, çözümü her evdeki bireysel müzakereye, yani ev içi pazarlığa, bırakırsa yetmez. Bin evdeki bin pazarlık, bakımı toplumsallaştırmaz.

Yanıtımız 3: Ayrımın maddi temelini dönüştürmek. Asıl hedef, evi kamuya açmak ya da kadını kamuya taşımak değil; "özel yük" ile "kamusal iktidar" arasındaki cinsiyetli iş bölümünü ortadan kaldırmaktır. Bunun yolu da, **yeniden üretim emeğini toplumsallaştırmak** (kamusal kreş, mahalle mutfağı, çamaşırhane, kamusal bakım) ve **kamusal alanı demokratikleştirmektir.** (Üçüncü Kitap'ta, "Bakım Toplumu" kısmında.)

Mahremiyetin iki yüzü. Burada dikkatli olmalıyız; çünkü "özel alan" ve "mahremiyet" yalnızca erkek egemenliğinin bir örtüsü değil, aynı zamanda bireyin bir korunma alanıdır. Bir yanda devletin özel alana girişi var: başörtüsü yasakları; "Aile ve Nüfus On Yılı" ile doğurganlığa, aile yapısına müdahale; LGBTİ+ bireylere yönelik baskılar; dijital gözetim. Öte yanda şiddetin ve tahakkümün "aile içi mesele" sayılması. İlkemiz şu: **mahremiyet, bireyin devlet, sermaye ve aile otoritesi karşısındaki korunmasıdır; ama erkeğin evdeki egemenliğinin kalkanı değildir.**

Türkiye'de "kamusal alan" kimin? Türkiye'de "kamusal alan" kavramı, 1990'lardan 2010'ların başına kadar, üniversitelerde ve kamu kurumlarında başörtüsü yasaklarının gerekçesi olarak siyasal bir araca dönüştü. Bu dönemde "kamusal alan," belirli bir yaşam tarzının alanı gibi tanımlandı; başörtülü kadınlar bu alandan dışlandı. Bu, Kısım XII'de eleştirdiğimiz elitist kadın bakışıyla bağlantılı. Öte yandan kamusal alanın kendisi de erkek egemendir: TÜİK ve BM Kadın Birimi'nin raporuna göre Türkiye'de her dört kadından biri gece yalnız yürürken kendini güvensiz hissediyor. Sokak, toplu taşıma, gece, kadınlar için hâlâ bir tehlike alanı.

Amerikalı feminist düşünür Nancy Fraser, Alman filozof Habermas'ın kamusal alan kavramını eleştirirken bir kavram önerir: **"karşı kamular."** Dışlanan grupların, yani kadınların, işçilerin, azınlıkların, kendi kamusal alanlarını kurması. Türkiye'de 8 Mart ve 25 Kasım yürüyüşleri, kadın meclisleri, kadın dayanışma ağları bu karşı kamulardır.

Kamusal alan ve özel alan: üç bakış.

	Sorun nerede?	Çözüm ne?	Sınırı ne?
Liberal feminizm	Kadının kamusal alandan dışlanması	Kamusal alana eşit katılım	Kapitalist kamusal alanı sorgulamaz
Radikal feminizm	Özel alandaki iktidar	Özel alanı politikleştirmek	Çözümü ev içi müzakereye ve kültüre bırakabilir
Bizim yanıtımız	Ayrımın kendisi, üretim ilişkilerinin ürünü	Yeniden üretimi toplumsallaştırmak, kamusalı demokratikleştirmek	Bugünden evde de eşitlik ister; havale edilemez

Bölüm 64. Marksizm Kadınların Özgürleşmesini Açıklarken Nerede Yetersiz Kaldı?

Bu kitap Marksist bir kitap. Ama Marksizmi bir din gibi değil, bir bilim gibi görüyoruz: güçlü yanlarını savunuyor, eksiklerini açıkça kabul ediyoruz. Marksizm kadınların özgürleşmesini açıklarken birkaç alanda geç kaldı. Bu eksikleri dolduranlar çoğu zaman feministler, özellikle sosyalist feministler oldu. **Sosyalist feminizm, Marksizmin dışından gelip bazı doğrular keşfetmiş bir hareket değil; Marksist kuramı geliştiren tarihsel bir müdahaledir.**

Marksizmin geç kaldığı alanlar:

- **Ev ve bakım emeği.** Marx emek gücünün yeniden üretimini gördü, ama evdeki emeği ayrıntılı çözümlemedi; "işçinin içgüdülerine" bıraktı. Bu

boşluğu 1970'lerin ev işi tartışması ve toplumsal yeniden üretim kuramı doldurdu (Bölüm 60).

- **Cinsellik ve beden.** Klasik Marksizm cinselliği ya hiç konuşmadı ya da Lenin'in "bir bardak su" eleştirisinde olduğu gibi ahlakçı bir gözle konuştu (Bölüm 39). Kollontay bir istisnaydı ve o da partisi içinde yalnız kaldı.
- **Aile içi şiddet.** Marksizm uzun süre ev içi şiddeti, sınıf mücadelesinin dışında, "kişisel" bir mesele olarak gördü. "Kişisel olan politiktir" diyen feministler bu körlüğü gösterdi.
- **Gündelik hayat.** Marksizm üretimi, devleti, sınıf mücadelesini çözümlemekte güçlüydü; ama gündelik hayatı, mutfağı, yatağı, çocuk odasını çoğu zaman ihmal etti.
- **LGBTİ+.** Klasik sosyalist gelenek bu konuda çoğu zaman dar, hatta düşmanca kaldı (Bölüm 41).

Bu eksiklerin pratikteki karşılığı da oldu. Sol örgütler kadınları "çay demleyen yoldaş," "not tutan yoldaş," "eylemde yemeği hazırlayan yoldaş" yaptı. Kadınların ezilmesi "tali çelişki" sayıldı. Örgüt içindeki taciz vakaları "davaya zarar verir" diye örtüldü. Feminist arkadaşlarımız bunları yıllardır söylüyor; ve haklılar. **Feminist eleştiri bize ayna tuttu.** Bu aynaya bakabilmek, Marksizmi zayıflatmaz; güçlendirir.

Bölüm 65. Bugün Marksistler Kadınların Özgürleşmesine Nasıl Bakıyor?

Son yirmi yılda, özellikle 2008 krizinden sonra, Marksizm ile feminizm arasındaki ilişki yeniden canlandı. Bu bölüm, bugünün Marksist ve sosyalist feminist düşüncesinin ana damarlarını kısaca tanıtıyor.

Toplumsal yeniden üretim kuramı. Lise Vogel'in 1983 kitabının 2013'te yeniden basılmasıyla canlanan bu akım, bugün Marksist feminizmin en etkili damarı. Tithi Bhattacharya'nın derlediği *Toplumsal Yeniden Üretim Kuramı* (2017) bu akımın temel kitabı. Soru: kapitalizm emek gücünü kimin eliyle, hangi kurumlarda üretir? Yanıt, sınıf mücadelesini yalnızca fabrikada değil, okulda, hastanede, evde, mahallede de görmeyi gerektirir. Öğretmenlerin,

hemşirelerin, bakım işçilerinin grevleri, bu kurama göre sınıf mücadelesinin merkezinde.

Nancy Fraser ve bakım krizi. Fraser, finansallaşmış kapitalizmin bir **bakım krizi** ürettiğini savunur: kapitalizm bir yandan bakım emeğine muhtaç, öte yandan onu sürekli tüketiyor; kadınları ücretli emeğe çekiyor, ama bakımı toplumsallaştırmıyor; sonuç, tükenmiş aileler, tükenmiş kadınlar, tükenmiş bakım işçileri. Fraser kapitalizmi kendi beslendiği kaynakları (bakım emeğini, doğayı, kamusal kurumları) yiyip bitiren bir **"yamyam kapitalizm"** olarak tanımlar.

Cinzia Arruzza. İtalyan düşünür Arruzza'nın *Tehlikeli İlişkiler* kitabı, Marksizm ile feminizm arasındaki tarihsel "evlilikleri ve ayrılıkları" anlatır. Arruzza, Bhattacharya ve Fraser'la birlikte yazdığı *%99 için Feminizm* (2019) ile kurumsal feminizme karşı bir manifesto ortaya koydu: kadın mücadelesi, nüfusun yüzde 99'unun, yani emekçilerin mücadelesidir.

Silvia Federici'ye Marksist eleştiriler. Federici, ev işine ücret kampanyasının önde gelen isimlerinden ve *Caliban ile Cadı* kitabıyla kapitalizmin doğuşunda kadın bedenine yönelik şiddeti anlatan önemli bir düşünür. Marksistler ondan çok şey öğrendi; ama onun ev işinin doğrudan değer ürettiği tezini ve kapitalizm öncesi "müşterekleri" romantize eden yaklaşımını eleştirdi.

Martha Gimenez. Arjantin kökenli Amerikalı sosyolog Gimenez, kimlik politikasının yükseldiği bir dönemde, sınıf çözümlemesinin önceliğini savundu: kadınların ezilmesini anlamak için önce kapitalist üretim tarzını anlamak gerekir.

Marx'ın kendi metinleri yeniden okunuyor. Heather Brown'un *Marx Toplumsal Cinsiyet ve Aile Üzerine* (2012) ve Kevin Anderson'ın *Kenardaki Marx* (2010) gibi çalışmalar, Marx'ın kadın ve aile üzerine düşüncelerini, özellikle hayatının son yıllarında tuttuğu "Etnolojik Defterler"i yeniden inceliyor. Bu çalışmalar, Marx'ın kadınların durumuna sanıldığından daha fazla ilgi gösterdiğini ve Engels'ten bazı noktalarda farklı düşündüğünü ortaya koyuyor.

Sharon Smith. Amerikalı sosyalist Smith'in *Kadınlar ve Sosyalizm* kitabı, kesişimsellik kavramını Marksist bir çerçeveyle buluşturmaya çalışıyor.

Marksist-Leninist gelenek. Bu gelenekte de kadınların kurtuluşu önemli bir yer tuttu. Arnavutluk'ta 1967'de başlatılan kadın hakları kampanyası ve Enver Hoca'nın bu kampanya sırasında yaptığı konuşmalar, kadının kurtuluşunu sosyalist inşanın merkezine koymaya çalıştı (Bölüm 67).

Türkiye'den. Türkiye'de sosyalist feminist düşüncenin önemli isimlerinden Gülnur Savran'ın *Beden, Emek, Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin* (2004) kitabı, Marksizm ile feminizmi diyalektik bir biçimde birleştirmeye çalışan özgün bir çalışma. Türkiye'deki Marksist dergilerde de kadınların ezilmesi ve kurtuluşu üzerine önemli tartışmalar yapıldı.

Klasik Marksizm: güçlü ve geç kalan yanlar.

Güçlü yanları	Geç kaldığı yanlar
Kadınların ezilmesini tarihselleştirdi (mülkiyet, miras)	Ev ve bakım emeğini ayrıntılı çözümlemedi
Sınıf ve cinsiyetin bağını kurdu	Cinsellik ve bedeni ya görmedi ya ahlakçı baktı
Emek gücünün yeniden üretimi kavramını verdi	Ev içi şiddeti "kişisel" saydı
Ev işinin toplumsallaştırılması programını önerdi	Gündelik hayatı ihmal etti
Kadınların kamusal üretime katılımını savundu	LGBTİ+ konusunda dar, zaman zaman düşmanca kaldı

Kısım XV'in Kaynakları

- Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884).
- Karl Marx, *Kapital* I. cilt (1867), 23. bölüm; Kugelmann'a mektup (12 Aralık 1868); Marx ve Engels, *Komünist Manifesto* (1848).
- August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm* (1879).

- Mariarosa Dalla Costa ve Selma James, *Kadınların Gücü ve Toplumun Altüst Edilmesi* (1972); Silvia Federici, *Ev İşine Karşı Ücret* (1975); *Caliban ile Cadı* (2004).
- Lise Vogel, *Marxism and the Oppression of Women* (1983; yeni baskı 2013); Tithi Bhattacharya (der.), *Social Reproduction Theory* (2017).
- Heidi Hartmann, "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism" (*Capital & Class*, 1979); Iris Marion Young, "Beyond the Unhappy Marriage" (1981).
- Carole Pateman, *The Sexual Contract* (1988); Nancy Fraser, "Rethinking the Public Sphere" (1990); "Contradictions of Capital and Care" (*New Left Review*, 2016); *Cannibal Capitalism* (2022).
- Cinzia Arruzza, *Dangerous Liaisons* (2013); Arruzza, Bhattacharya, Fraser, *%99 için Feminizm* (2019).
- Martha Gimenez, *Marx, Women, and Capitalist Social Reproduction* (2018); Heather Brown, *Marx on Gender and the Family* (2012); Kevin Anderson, *Marx at the Margins* (2010); Sharon Smith, *Women and Socialism* (2005).
- Gülnur Savran, *Beden, Emek, Tarih* (2004).
- TÜİK ve BM Kadın Birimi, *İstatistiklerle Kadın 2025* (güvenlik algısı verileri).

KISIM XVI

Sosyalist Deneyimler: Kazanımlar, Geri Adımlar, Dersler

> **Gelecekten Not.** Tarih kitaplarımızda Sovyet deneyimine dair bir bölüm var. Başlığı şöyle: "Ne aziz ne cani." Kazanımları da, geri adımları da yazıyor. Öğretmenimiz şöyle dedi: "Onlar ilk denediler. Biz onların hatalarından da öğrendik. Hatalarını saklasaydık, aynı hataları yapardık."

Bu kitap sosyalist deneyimlere tek bir ilkeyle bakıyor: **sicilimizi dürüst tutalım; ne aziz ne cani.** Kazanımlarını sahiplenir, geri adımlarını açıkça eleştiririz.

Bölüm 66. Ekim'in Kadınları

Ekim 1917'de Rusya'da işçi ve köylü iktidarı kurulduğunda, kadınlar için dünyanın o zamana kadar gördüğü en kapsamlı yasal dönüşüm başladı.

1918 Aile Kanunu. Ekim 1918'de kabul edilen Evlilik, Aile ve Vesayet Kanunu:

- Dinî nikâhın hukuki geçerliliğini kaldırdı; yalnızca sivil nikâh geçerli oldu.
- Boşanmayı kolaylaştırdı; iki taraftan birinin isteğiyle boşanılabilir oldu.
- "Gayrimeşru çocuk" kavramını kaldırdı; evlilik içinde ve dışında doğan bütün çocuklar eşit haklara sahip oldu.
- Kadınların eşleriyle aynı yerde yaşama zorunluluğunu kaldırdı; eşlerin soyadını koruyabilmesini sağladı.

1920'de kürtaj yasallaştı; Sovyet Rusya bunu yapan dünyadaki ilk ülke oldu. Kadınlara oy hakkı, eşit ücret hakkı, doğum izni tanındı.

Zhenotdel. 1919'da Komünist Parti'nin kadın bölümü, Zhenotdel kuruldu. İlk başkanı İnessa Armand, ardından Aleksandra Kollontay ve başkaları. Zhenotdel, kadınları okuma yazma kurslarına, kooperatiflere, yerel yönetimlere, partiye katmak için çalıştı. "Delegatka" sistemiyle, fabrika ve köylerden seçilen kadın delegeler, birkaç ay boyunca yerel kurumlarda çalışarak siyaseti öğreniyordu.

Görsel 13. Amur bölgesinde Zhenotdel'in ilk toplantısı, 1920. (Fotoğrafçı bilinmiyor · Kamu malı · Wikimedia Commons)

Kamusal mutfak, kreş, çamaşırhane. Devrimin önderleri, kadının kurtuluşunun ev işinin toplumsallaşmasından geçtiğini biliyordu. Lenin 1919'da yazdığı *Büyük Başlangıç* adlı makalede bunu çok açık söyler: kadınları özgürleştiren bütün yasalara rağmen kadın, bir **ev kölesi** olmaya devam ediyor, çünkü küçük ev işleri onu eziyor, boğuyor, aptallaştırıyor, aşağılıyor; onu mutfağa ve çocuk odasına zincirliyor. Kadının gerçek kurtuluşu, ancak bu küçük ev işinin büyük ölçekli, toplumsal bir ekonomiye dönüştürülmesiyle başlayacak. Lenin kamusal yemekhaneleri, kreşleri, anaokullarını **"komünizmin filizleri"** olarak tanımlar.

Görsel 14. "Kadınlar, kooperatiflere!" İgnati Nivinski'nin 1918 tarihli afişi. (Ignaty Nivinsky · Kamu malı · Wikimedia Commons)

İç savaş ve kıtlık yıllarında birçok kentte kamusal yemekhaneler kuruldu. Ama yoksulluk, savaşın yıkımı ve kaynak yetersizliği yüzünden bu kurumlar hiçbir zaman yeterli yaygınlığa ve niteliğe ulaşamadı.

Bir hata: yukarıdan dayatma. 1927'de Orta Asya'da, peçenin kaldırılması için "hücum" adı verilen bir kampanya başlatıldı. Kampanyanın amacı kadınları özgürleştirmekti; ama yukarıdan, aceleyle, yerel kadınların kendi örgütlenmesine dayanmadan yürütüldü. Şiddetli bir tepki doğdu ve peçesini çıkaran binlerce kadın öldürüldü. Bu deneyim, bu kitabın da altını çizdiği bir dersi veriyor: **kadın kurtuluşu kadınların kendi örgütlü gücüne dayanmadığında, yukarıdan dayatıldığında, kırılgan kalır ve bedelini en çok kadınlar öder.**

Bölüm 67. Başka Coğrafyalar

Arnavutluk. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalist yolu seçen Arnavutluk, Avrupa'nın en yoksul ve en geleneksel toplumlarından biriydi: kan davası, başlık parası, görücü usulü evlilik, kadınların eve kapatılması yaygındı. 1967'de başlatılan kampanyayla bu geleneklere karşı kapsamlı bir mücadele yürütüldü; kadınların eğitime, üretime, yönetime katılımı hızla arttı. Enver Hoca bu kampanyada kadınların kurtuluşunu, sosyalist inşanın temel meselelerinden biri olarak tanımladı.

Demokratik Alman Cumhuriyeti (DDR). Doğu Almanya, kadınların ücretli emeğe katılımında dünyanın en ileri ülkelerinden biri oldu; 1980'lerin sonunda çalışma çağındaki kadınların büyük çoğunluğu çalışıyordu. Geniş bir kamusal kreş ve anaokulu ağı kuruldu; kürtaj 1972'de yasallaştı; kadınlar mühendislikte, tıpta, bilimde büyük oranlarda yer aldı. **Ama** DDR deneyimi bir sınırı da gösteriyor: kadınlar tam gün çalışırken ev işinin büyük kısmını hâlâ onlar yapıyordu. Devlet bunun farkındaydı ve çalışan kadınlara ayda bir gün ücretli "ev işi günü" (Haushaltstag) verdi. Bu uygulama hem bir kazanımdı hem de bir itiraf: ev işinin kadının işi olduğu kabul ediliyor, erkeklerin bu işi paylaşması beklenmiyordu.

Görsel 15. Marzahna, 1970: bir DDR kreşi (Alman Federal Arşivi). (Kutscher (verehe. Kubiziel), Sig · CC BY-SA 3.0 de · Wikimedia Commons)

Küba. 1960'ta, devrimden kısa süre sonra, Küba Kadınlar Federasyonu (FMC) kuruldu ve Vilma Espín'in önderliğinde milyonlarca kadını örgütledi. Kadınların okuryazarlığı, eğitimi, çalışma hayatına katılımı hızla arttı. **1975'te kabul edilen Aile Kanunu,** dünyada bir ilki gerçekleştirdi: evlilikte iki eşin de ev işine ve çocuk bakımına eşit katılmakla **yasal olarak yükümlü** olduğunu yazdı. Erkekler evlenirken bu maddeyi duyuyordu. Yasa, ev içindeki eşitsizliği tek başına bitirmedi; ama ev işini bir "kadın işi" olmaktan çıkarıp bir **ortak yükümlülük** olarak tanımlaması tarihi bir adımdı. **2022'de** Küba'da halk oylamasıyla kabul edilen yeni Aile Yasası, bir adım daha ileri gitti: eşcinsel evliliği tanıdı, fiilî birliktelikleri hukuki güvenceye aldı, bakım emeğini tanıdı, çocukların haklarını genişletti.

Görsel 16. Küba Kadınlar Federasyonu'nun (FMC) amblemi. (Edibobb · CC BY-SA 3.0 · Wikimedia Commons)

Bölüm 68. Özel Mülkiyet Kalkınca Erkek Egemenliği Neden Sürdü?

Sovyetler Birliği'nde 1926'da yeni bir aile kanunu çıkarıldı. Bu kanun 1918'dekinden de ileri gitti: resmî kaydı olmayan **fiilî birliktelikleri** de hukuken tanıdı ve evlilik boyunca edinilen malın **eşit bölüşülmesini** getirdi. Birinci Kitap'ta (Bölüm 16) gördüğümüz gibi, bu, Engels'in "evliliğin tek temeli sevgi olmalı" düşüncesinin hukuka yansımasıydı.

Ama sonra geri adımlar geldi.

- **1930:** Zhenotdel kapatıldı. Gerekçe, "kadın sorununun çözüldüğü" ve ayrı bir kadın örgütüne ihtiyaç kalmadığıydı.
- **1936:** Kürtaj yasaklandı; boşanma zorlaştırıldı ve pahalılaştırıldı.
- **1944:** Yeni bir aile kanunu, yalnızca resmî kayıtlı evliliği tanıdı; fiilî birliktelikleri tanımaktan vazgeçti. Evlilik dışı doğan çocukların

babalarından nafaka isteme hakkı kaldırıldı. Çok çocuklu annelere "Kahraman Anne" unvanı ve madalyalar verildi.

- **1955:** Kürtaj yeniden yasallaştı.

Neden? Sanayileşme ve savaş, nüfus istiyordu. Devlet, aileyi bu ihtiyaca göre yeniden tanımladı. **Üretim ilişkileri neyi gerektiriyorsa, aile ona göre yeniden yazılır.** Bu tezi Kısım XI'de Türkiye'nin "Aile ve Nüfus On Yılı" için kullandık; burada sosyalist bir deneyim için de kullanıyoruz. Dürüstlük bunu gerektiriyor.

Ve bir başka sorun: **çifte yük.** Sovyet kadını tam gün çalışıyordu; mühendis, doktor, öğretmen, işçi oldu. Ama eve döndüğünde ikinci vardiyası başlıyordu. Sovyet sosyologlarının 1960'larda yaptığı zaman bütçesi araştırmaları, kadınların ev işine erkeklerden kat kat fazla zaman ayırdığını gösterdi. Kamusal hizmetler yetersiz kaldı, erkekler ev işini paylaşmadı.

Peki özel mülkiyetin büyük ölçüde tasfiye edildiği bir toplumda erkek egemenliği neden yaşamaya devam etti?

Yaygın yanıt şudur: "kültür ekonomiden geride kaldı." Bu yanıtın doğru bir yanı var: yüzyıllık alışkanlıklar bir kuşakta değişmez. Ama bu yanıt yetmez. Başka nedenler de var:

- **Devletin aileyi nasıl tanımladığı.** Nüfus ve üretim hedefleri öne çıktığında, kadının bedeni ve zamanı bu hedeflere göre düzenlendi.
- **Üretim hedeflerinin bakım emeğine yansıması.** Ağır sanayiye öncelik verildi; kreş, mutfak, çamaşırhane gibi "hafif" hizmetler ikinci planda kaldı. Bakım emeği yine evde, yine kadının sırtında kaldı.
- **Kadınların bağımsız siyasal örgütlenme olanakları.** Zhenotdel'in 1930'da kapatılması, kadınların kendi taleplerini kendi örgütleriyle dile getirme imkânını ortadan kaldırdı. "Kadın sorunu çözüldü" ilanı, kadınların sorunlarını konuşmasını engelledi.
- **Bürokratik iktidarın gündelik hayat üzerindeki etkisi.** İşçilerin ve kadınların kendi hayatları üzerinde söz hakkının daraldığı bir düzende, ev içindeki eşitsizlik de tartışılamaz hâle geldi.

Ders şu: mülkiyeti değiştirmek zorunludur, ama yeterli değildir. Kadın kurtuluşu ayrı bir cephedir ve sürekli bir mücadele gerektirir. Ve bir sosyalist deneyimi değerlendirmenin ölçütü yalnızca kaç kreş açıldığı değil; **kadınların kendi hayatları üzerinde ne ölçüde kolektif ve bireysel söz sahibi olduğudur.**

Kısım XVI'nın Kaynakları

- Wendy Goldman, *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917–1936* (1993).
- V. İ. Lenin, *Büyük Başlangıç* (1919).
- Richard Stites, *The Women's Liberation Movement in Russia* (1978).
- Douglas Northrop, *Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia* (2004).
- Donna Harsch, *Revenge of the Domestic: Women, the Family, and Communism in the German Democratic Republic* (2007).
- Küba Aile Kanunu (*Código de Familia*, 1975), md. 26–28; *Código de las Familias* (2022).
- Arnavutluk 1967 kadın hakları kampanyası üzerine dönemin belgeleri.

KISIM XVII

Eski Kuşağa Yanıt: Anlaşmazlığın Haritası

> **Gelecekten Not.** Arşivde sizin zamanınızdan bir tartışma metni okudum: bir yanda "feministler aileyi yıkıyor" diyen eski kuşak solcular, öte yanda onlara öfkeyle yanıt veren genç kadınlar. İki taraf da birbirini duymuyormuş gibi. Sonra bir tablo buldum: iki tarafın görüşleri yan yana yazılmış, ortada da "ortak zemin" diye bir sütun. O tabloyu yazanlar bizim dünyamızın kurucularından.

Bu kısım bir polemik değil, bir tartışma. Eski gelenekten gelen, feministlere karşı çıkan eski kuşak yoldaşlarımızın itirazlarını ciddiye alıyor; feministlerin yanıtlarını da onların ağzından veriyor; ve kendi yanıtımızı, kimin nerede haklı, nerede eksik olduğunu söyleyerek ortaya koyuyor.

Bölüm 69. Anlaşmazlığın Haritası: Eski Kuşak Sol ile Feministler Neden Anlaşamıyor?

Konu	Geleneksel itiraz	Feministlerin yanıtı	Bizim yanıtımız
Çelişkinin önceliği	Önce sınıf; kadın meselesi sonra.	Sınıf mücadelesi kadını hep beklemeye alıyor.	Sınıf belirleyicidir; ama kadınların ezilmesi sınıfın içinden geçer ve ertelenemez. Bölünmüş sınıf kazanamaz.
Özerk kadın örgütlenmesi	Bölücülük; ayrı örgüt olmaz.	Kadınların kendi sözünü kurabileceği bir alan şart.	Örgüt içinde kadınların özerk tartışma ve örgütlenme alanı bölmez, güçlendirir.
"Kişisel olan politiktir"	Evin içi özel alan; siyaset dışarıda yapılır.	Evin içi de bir iktidar alanı.	Feministler haklı: sınıf bilinci mutfakta da sınanır.

Konu	Geleneksel itiraz	Feministlerin yanıtı	Bizim yanıtımız
Aile ve evlilik	Feministler aileyi yıkıyor.	Aile kadın için en tehlikeli yer olabiliyor.	Yıkılan aile değil, eşitsizlik. Aileyi asıl yıpratan vardiya, kira, borç ve şiddet.
Kavramlar ve dil	Patriyarka, toplumsal cinsiyet ithal ve akademik kavramlar.	Kavram olmadan sorun görünmez.	Kavramlar araçtır; Engels de "kadın cinsinin dünya tarihsel yenilgisi" diyordu.
Cinsellik, beden, LGBTİ+	Bunlar burjuva sapmaları; halk anlamaz.	Beden ve cinsellik özgürlüğün merkezinde.	Özgürlük bölünemez; halk sandığımızdan hızlı değişiyor, gençler zaten değişti.
Örgüt içi taciz	İç meseledir; dışarı taşınırsa davaya zarar verir.	Susturmak failleri korur.	Davaya zarar veren taciz ve onu örtmektir. Yazılı ve adil bir mekanizma şart.
Erkek ayrıcalığı	Biz zaten ilericiyiz; bizi suçlamayın.	İlerici erkek de ayrıcalıklıdır.	Özeleştiri devrimci bir erdemdir; "yardım ediyorum" diyen erkek bu ayrıcalığın içindedir.
Feminizmin sınıf kökeni	Orta sınıf, akademi, STK ve fon feminizmi.	İşçi kadınlar da feminist.	Eleştirinin kurumsal feminizm için haklı bir payı var; ama emekçi kadın hareketini görmezden gelmeye bahane olamaz.

Konu	Geleneksel itiraz	Feministlerin yanıtı	Bizim yanıtımız
Kota, eşbaşkanlık	Liyakat bozulur; göstermelik.	Eşitlik kendiliğinden gelmiyor.	Geçiş araçları olarak gerekli; ama temsil programın yerini tutmamalı.
"Düşman" kim?	Feministler erkekleri düşman ilan ediyor.	Düşman erkekler değil, erkek egemenliği.	Düşman ne erkekler ne kadınlar; mülkiyet düzeni ve onun beslediği erkek egemenliği.
Ortak zemin	Sömürüsüz bir dünya.	Şiddetsiz ve eşit bir dünya.	İki taraf da, çoğu zaman farkında olmadan, aynı şeyi istiyor: sömürüsüz ve şiddetsiz bir hayat.

Bu tablonun amacı kimseyi mahkûm etmek değil. Amaç, tartışmayı kişisel kırgınlıklardan, "sen şöylesin, sen böylesin" kavgasından çıkarıp, konu konu ele alınabilir hâle getirmek. Geleneksel itirazların bazılarında haklı bir pay var (kurumsal feminizmin sınırları gibi); feministlerin eleştirilerinin çoğu ise haklı (örgüt içi taciz, kişisel olanın politikliği, ev içi iş bölümü gibi). Ve son satırda görüldüğü gibi, iki taraf aslında aynı dünyayı istiyor.

Bölüm 70. 1848'den Bugüne Aynı Suçlama

"Feministler aileyi yıkıyor."

Bu suçlama size tanıdık gelmeli. Çünkü yüz yetmiş beş yıldan uzun süredir, komünistlere de aynı suçlama yöneltiliyor.

1848'de Marx ve Engels *Komünist Manifesto*'yu yazdıklarında, bu suçlamayı biliyorlardı ve ona yanıt verdiler. Manifesto'nun ikinci bölümünde şunu söylerler, kendi sözlerimizle aktaralım: "Ailenin kaldırılması!" Bu, en radikallerin bile komünistlerin bu "rezil" önerisi karşısında öfkelendiği nokta. Ama bugünkü aile, burjuva ailesi, neye dayanıyor? Sermayeye, özel

kazanca. Bu aile, tam gelişmiş hâliyle yalnızca burjuvazi için var. Proleterler içinse zorunlu bir ailesizlik var: çocuklar fabrikada çalıştırılıyor, aile bağları sanayinin eliyle parçalanıyor. Yani aileyi yıkan komünistler değil, kapitalizmin kendisi.

Aynı soruyu bugün soralım: **aileyi yıkan kim?**

- Haftada altmış saat çalıştıran, çocuğuyla akşam yemeği yiyemeyen bir babayı yaratan **vardiya** mı?
- Gelirin yarısını yutan, gençlerin ev kuramamasına, evlenememesine neden olan **kira** mı?
- Ailenin her ay icra korkusuyla yaşamasına neden olan **borç** mu?
- Kadının hayatını kâbusa çeviren, çocukların korku içinde büyümesine neden olan **şiddet** mi?
- Babayı, anneyi başka şehirlere, başka ülkelere göç etmeye zorlayan **işsizlik** mi?
- Yoksa kadınlara "katlanmak zorunda değilsin" diyen **feministler** mi?

Bu soruyu dürüstçe yanıtlayan herkes, ailenin asıl düşmanının kapitalizm olduğunu görür. Feministler aileyi yıkmıyor; **aileyi yıkan düzeni ve ailenin içindeki eşitsizliği görünür kılıyor.**

Bölüm 71. Sorunu Yaratmak mı, Görünür Kılmak mı?

Eski kuşaktan sık duyulan bir hikâye var: "Falanca kadın feministlerle tanıştı, kafası karıştı, kocasından boşandı. Feministler olmasa o aile hâlâ ayakta olurdu."

Bu hikâyeye yakından bakalım.

O kadın neden boşandı? Kocası onu aşağılıyordu, ev işinin tamamını ona yüklüyordu, parasını denetliyordu, belki de ona şiddet uyguluyordu. Kadın bunları yıllarca "normal" saydı, çünkü annesi de, teyzeleri de aynı şeyi yaşamıştı. Sonra feministlerle tanıştı, bir kitap okudu, bir toplantıya katıldı ve şunu öğrendi: bu normal değil. Kimse buna katlanmak zorunda değil.

Feministler bu kadının evliliğindeki sorunu **yaratmadı.** O sorun zaten vardı; yıllardır vardı. Feministler sorunu **görünür kıldı.** Kadına, yaşadığı şeyin bir adı olduğunu, yalnız olmadığını ve bir çıkış yolu olduğunu gösterdi.

Bir evlilik, kadının "hayır" diyebilmesiyle dağılıyorsa, o evlilik zaten kadının "hayır" diyememesi üzerine kurulmuştur. **Kadının "hayır" diyebilmesi bir yıkım değil, bir eşitlik adımıdır.**

Ve bir şey daha: feministlerle tanışan her kadın boşanmıyor. Çoğu, evliliğini daha eşit bir hâle getirmek için mücadele ediyor: eşiyle konuşuyor, ev işinin paylaşılmasını talep ediyor, kendi hayatı üzerinde söz hakkı istiyor. Pek çok evlilik bu mücadeleyle daha güçlü hâle geliyor. Eşitliğe direnen evlilikler ise dağılıyor. Bu da kadının suçu değil.

Bölüm 72. Kadın-Erkek Düşmanlığı Kimin İşine Yarar?

Eski kuşağın bir başka itirazı: "Feministler kadın ile erkek arasına düşmanlık sokuyor. Sınıfı bölüyorlar."

Bu itirazın bir yanını ciddiye alalım: kadın ile erkek arasındaki bir düşmanlık gerçekten de sınıfı böler ve bu, sermayenin işine gelir. Ama bu düşmanlığı kim yaratıyor? Kadınların eşit haklar istemesi mi, yoksa erkeklerin bu haklara direnmesi mi? Bir işçi kadının eşit ücret istemesi mi sınıfı böler, yoksa ona daha düşük ücret ödenmesi mi? Bir kadının evde ev işinin paylaşılmasını istemesi mi aileyi böler, yoksa erkeğin bunu reddetmesi mi?

Sınıfı bölen, kadınların eşitlik talebi değil, eşitsizliğin kendisidir.

Burada rahatsız edici bir gerçeği de görmemiz gerekiyor: bu söylem, iktidarın aile söylemiyle şaşırtıcı ölçüde örtüşüyor.

Konu	İktidarın söylemi	Geleneksel sol söylem	Bizim yanıtımız
Feminizm	Aileyi yıkan, Batı'dan gelen bir ideoloji	Aileyi yıkan, burjuva, akademik bir ideoloji	Feminizm kadınların kendi kurtuluş mücadelesi; aileyi yıkan kapitalizm

Konu	İktidarın söylemi	Geleneksel sol söylem	Bizim yanıtımız
Kadının yeri	Ailenin direği; anne	Sınıf mücadelesinin yoldaşı, ama evde eşi	Kendi hayatının öznesi; her yerde eşit
Boşanma	Ailenin çözülmesi; önlenmeli	Feministlerin kışkırtması	Bir hak; mesele boşanabilmek
LGBTİ+	Aileye tehdit	Burjuva sapması	Varlık bir gerçek; özgürlük bölünemez
Kadın örgütlenmesi	Tehlikeli, yabancı fonlu	Bölücü	Kadınların özerk sesi, sınıfı güçlendirir
Ev içi şiddet	Aile içi mesele	Kişisel, tali mesele	Politik; şiddet özel bir mesele değil

Bu örtüşme bir tesadüf değil. İki söylem de aynı yerden besleniyor: **ataerkil aile düzenini korumak.** İktidar bunu din ve gelenek adına yapıyor; geleneksel sol söylem ise "sınıf" adına. Ama sonuç aynı: kadının evdeki ikinci sınıf konumunun sürmesi.

Bir solcunun, eşitlik meselesinde iktidarla aynı cümleleri kurduğunu fark etmesi, kendi düşüncesini yeniden gözden geçirmesi için iyi bir nedendir.

Kadın-erkek düşmanlığı kimin işine yarar? Sermayenin ve iktidarın. Erkek işçinin öfkesini patronuna değil eşine, devlete değil feministlere yönelten her söylem, sermayenin ekmeğine yağ sürer. Birinci Kitap'ta gördüğümüz gibi (Bölüm 15), işte ezilen erkeğe evde küçük bir krallık vaat edilir; ve o krallığı tehdit eden her kadın, bir düşman olarak gösterilir.

Bu kitabın yanıtı şu: **düşman ne erkekler ne kadınlar. Düşman, mülkiyet düzeni ve onun beslediği erkek egemenliği.** Kadın ve erkek işçiler aynı safta olduğunda, bu düzen sarsılır.

Kısım XVII'nin Kaynakları

- Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto* (1848), II. bölüm ("Proleterler ve Komünistler").
- Bu kısımdaki "geleneksel itirazlar" ve "feministlerin yanıtları," Türkiye solu ve kadın hareketi içinde yıllardır süren tartışmaların genel bir özetidir; belirli kişilere ya da örgütlere atfedilmemiştir.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

HENÜZ YAŞAMADIĞIMIZ HAYAT

Geleceği bir umut ya da süs olarak değil, araştırılabilir bir toplumsal olanak olarak ele alıyoruz. Her kısım üç adımda ilerliyor: bugünkü çelişki, geleceğin kurumu ve oraya giden yolda bugün kazanılabilecek talep. İlkemiz: kurumları somut anlatıyoruz, ama geleceğin insanının aşkını ve ailesini tarif etmiyoruz; onu o insanlar kendileri kuracak.

Bu kitabın başından beri bir anlatıcı bize eşlik ediyor: geleceğin insanı. Onun dünyasından notlar okuduk. Şimdi, bu kitapta, o dünyanın kurumlarına daha yakından bakacağız. Ama önce bir uyarı.

Marx, *Kapital*'in ikinci baskısına yazdığı sonsözde, geleceğin aşevleri için yemek tarifi yazmaktan kaçındığını söyler. Bunun bir nedeni var: geleceği bugünden ayrıntılarıyla tasarlamaya çalışan her girişim, bugünün sınırlarını ve önyargılarını geleceğe taşır. Engels de *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nin sonunda aynı şeyi söyler: kapitalist üretim ortadan kalktıktan sonra büyüyecek yeni kuşaklar, aşkı, aileyi, ilişkileri nasıl yaşayacaklarını kendileri belirleyecek; bizim bugünden onlara bir reçete yazmamıza gerek yok.

O yüzden bu kitapta iki şeyi birbirinden ayırıyoruz. **Kurumları,** yani kreşi, bakım merkezini, kısalmış iş gününü, kayıtlı birlikteliği, somut ve ayrıntılı anlatıyoruz; çünkü bunlar bugün tartışılabilir, talep edilebilir, kazanılabilir şeyler. **İlişkileri,** yani insanların nasıl seveceğini, nasıl birlikte yaşayacağını, ailenin ne biçim alacağını ise özgür bırakıyoruz.

Ve bir şey daha: geleceğin insanı kusursuz değil. Onun dünyasında da aşk biter, dostluk sarsılır, insanlar hastalanır, yaşlanır, anlaşmazlığa düşer.

Fark, bu çelişkilerin ekonomik bağımlılık, zorunlu itaat ve sistematik eşitsizlik üzerinden yaşanmak zorunda olmaması.

KISIM XVIII

Bakım Toplumu: Bakımın Özel Yük Olmaktan Kamusal Hak Olmaya Yolculuğu

> **Gelecekten Not.** Bizim mahallede bir bakım merkezi var. Sabah kreşe giden çocuklar, öğle yemeğine gelen yaşlılar, akşam ödev yapmaya gelen gençler, hepsi aynı binada. Orada çalışanlar iyi kazanıyor, sendikalılar ve sayıları yeterli. Merkezin nasıl işleyeceğine her ay mahalle meclisi ile çalışanlar birlikte karar veriyor. Annem, sizin zamanınızda bir anneanneye bakmak için bir kızın işini bırakmak zorunda kaldığını anlattığında inanmakta zorlandım.

Bölüm 73. Sosyalist Cumhuriyette Kadın ve Erkek

Bu kitabın başından beri kadın ile erkeğin eşit olduğu bir dünyadan söz ediyoruz. O dünyanın **maddi temeli** ne?

Eşitlik iyi niyetle, eğitimle, kampanyayla tek başına gelmez. Birinci Kitap'ta gördüğümüz gibi, Ayşe ile Kemal'in evinde eşitlik yalnızca Kemal'in daha "anlayışlı" olmasıyla gelmez; ikisinin de zamanı, ikisinin de güvencesi, bakım işinin bir kısmının evden çıkması gerekir. Sosyalist bir cumhuriyette kadın-erkek eşitliğinin maddi temelini şu kurumlar oluşturur:

- **Kamusal, ücretsiz, nitelikli kreş ve okul öncesi eğitim** (0–6 yaş), her mahallede.
- **Kamusal mutfaklar ve mahalle lokantaları:** ucuz, sağlıklı, isteyenin evde yemek yapmak zorunda kalmadığı.
- **Kamusal çamaşırhaneler** ve ev işini kolaylaştıran ortak hizmetler.
- **Kamusal yaşlı, hasta ve engelli bakımı:** gündüz bakım merkezleri, evde bakım hizmeti, kamusal bakımevleri.
- **Kısaltılmış iş günü:** herkesin hem ücretli işe hem bakıma hem de kendine zaman ayırabileceği bir çalışma süresi.
- **İki ebeveyne eşit, ücretli ve devredilemez ebeveyn izni.**
- **Eşit ücret** ve kadın emeğinin değersizleştirilmesinin sona ermesi.

- **Ev kadınlığının bir "kader" olmaktan çıkması:** evde kalmak isteyen bunu seçebilir, ama kimse buna mecbur kalmaz.
- **Şiddete karşı toplumsal güvence:** sığınaklar, etkin koruma, cezasızlığın sona ermesi.
- **Ev işinin toplumsallaştırılması ve evde kalan kısmının paylaşılması.**

Bu listenin her maddesinin dünyada bir örneği var: İskandinavya'nın kreşleri, DDR'nin bakım ağı, Küba'nın aile yasası, Sovyet deneyiminin kamusal mutfakları. Yeni olan şey, bunların hepsinin bir arada, piyasa değil kamu eliyle, demokratik denetimle ve **mülkiyet ilişkilerinin dönüşümüyle birlikte** kurulması.

Bu kurumların amacı ne? **Mutluluğun ölçüsü olan serbest zamanı** insanlara, özellikle de kadınlara, geri vermek. Marx bir yerde gerçek zenginliğin serbest zaman olduğunu söyler: insanın kendini geliştirmek, sevdikleriyle olmak, öğrenmek, yaratmak için ayırabildiği zaman. Kadının bugün her gün dört saatini alan ücretsiz bakım emeği, ondan çalınan bu zenginliktir.

Bölüm 74. Bakım Toplumunu Kim Yönetecek?

"Bakımı toplumsallaştıralım" demek kolay. Ama hemen bir soru doğuyor: nasıl? Kim yönetecek? Kim çalışacak? Kim karar verecek? Bu soruların yanıtı verilmezse, toplumsallaşmış bakım, bugünkünden daha kötü bir şeye dönüşebilir: soğuk, bürokratik, düşük ücretli, kimsenin istemediği bir hizmet.

Bu yüzden üç ilke öneriyoruz.

Birincisi: bakımın toplumsallaştırılması, kadınları düşük ücretli kamusal bakım işçilerine çevirmek değildir. Bugün dünyanın birçok yerinde "kamusal bakım," evde ücretsiz bakım yapan kadınların, kreşlerde, bakımevlerinde, hastanelerde düşük ücretle aynı işi yapmasına dönüşmüş durumda. Bakım işçilerinin büyük çoğunluğu kadın ve çoğu zaman göçmen; ücretleri düşük, iş yükleri ağır, güvenceleri zayıf. Bakım toplumunun ilk koşulu, **bakım işçilerinin insanca ücret, kadro, iş güvencesi, sendika hakkı ve yeterli sayıda olmasıdır.** Bir kreş öğretmeninin bakacağı çocuk sayısı, bir

bakım işçisinin bakacağı yaşlı sayısı, insanca bir bakıma izin verecek kadar az olmalıdır.

İkincisi: bakım değersizleştirilemez ve bütünüyle mekanikleştirilemez. Bakım yalnızca bir hizmet değil, bir ilişkidir. Bir yaşlıya bakmak, yalnızca ona yemek vermek değil, onunla konuşmak, onu dinlemek, ona dokunmaktır. Bir çocuğa bakmak, yalnızca onu beslemek değil, onunla oynamak, onu tanımaktır. Bakımın bu duygusal niteliği korunmalıdır. Ve **bakım alan kişinin iradesi** gözetilmelidir: bir yaşlı evinde mi kalmak istiyor, bir bakımevinde mi? Bir engelli birey nasıl bir destek istiyor? Bakım alan kişi, bakımın nesnesi değil, öznesidir.

Üçüncüsü: denetim demokratiktir. Bakım kurumlarının nasıl işleyeceğine yalnızca bir bakanlık ya da bir belediye bürokrasisi karar vermemeli. Bakım işçileri, hizmeti kullanan aileler ve bakım alanlar, mahalle meclisleri birlikte karar vermeli: kreş saatleri ne olacak, menüde ne olacak, hangi hizmetlere öncelik verilecek.

Kaynak sorusu. "Bunun parası nereden çıkacak?" İTÜ'den ekonomist İpek İlkkaracan ve arkadaşlarının Türkiye için yaptığı hesaplamalar şunu gösterdi: kamusal bakım hizmetlerine (kreş, okul öncesi, yaşlı bakımı) yapılacak bir yatırım, aynı miktarda paranın inşaata harcanmasından çok daha fazla istihdam yaratıyor ve bu istihdamın büyük kısmı kadınlara gidiyor. Yani bakım bir harcama değil, bir **yatırım ve istihdam politikasıdır.** Kreş açmak, hem çocuklara bakım hem annelere iş hem de kreş öğretmenlerine istihdam demek.

Gelecek sahnesi: Bir mahalle bakım merkezinde bir gün. (Kurgusal bir sahne.) Sabah yedi buçukta kapılar açılıyor. Elif çocuğunu kreş bölümüne bırakıp işe gidiyor; kreş öğretmeni Murat çocuğu tanıyor, adıyla karşılıyor. Saat onda yaşlılar için gündüz bölümü doluyor; Fatma Hanım burada arkadaşlarıyla çay içiyor, bir fizyoterapistle egzersiz yapıyor, öğle yemeğini ortak mutfakta yiyor. Öğleden sonra okuldan çıkan gençler ödev odasına geliyor. Akşam altıda ortak mutfakta yemek alan aileler evlerine dönüyor. Ayın ilk salısı, merkezin çalışanları, kullanıcıları ve mahalle meclisinin temsilcileri bir araya gelip bir sonraki ayı planlıyor. Bu sahnede hiçbir şey bilim kurgu değil; her parçası bugün dünyanın bir yerinde var. Yeni olan, hepsinin bir arada ve herkes için olması.

KISIM XIX

Beden Kimin? Devletin, Ailenin, Piyasanın Değil

> **Gelecekten Not.** Bizde bir insan çocuk sahibi olmak istediğinde bunun her türlü desteği var; istemediğinde de. Kimse "neden çocuğun yok?" diye sormuyor, kimse "kaç çocuk yapmalısın" diye kürsüden konuşmuyor. Büyükannem sizin zamanınızda bir devlet büyüğünün kadınlara "en az üç çocuk" dediğini anlattı. Güldüm; sonra güldüğüme üzüldüm.

Bölüm 75. Üreme Özerkliği: Çocuk Sahibi Olma ya da Olmama Hakkı

Kadın bedeni tarih boyunca üç gücün denetimi altında kaldı: aile, devlet ve piyasa. Aile kadının kiminle evleneceğine, kaç çocuk doğuracağına karar verdi. Devlet nüfus politikalarıyla kadının doğurganlığını yönetmeye çalıştı: bazen "daha çok çocuk," bazen "daha az çocuk." Piyasa ise kadın bedenini bir ürün, bir pazar, bir emek gücü kaynağı olarak gördü.

Bedensel özerklik, kadının kendi bedeni üzerinde karar verme hakkıdır. Bunun en temel boyutu da **üreme özerkliği:** çocuk sahibi olma ya da olmama, ne zaman ve kaç çocuk sahibi olacağına karar verme hakkı.

Bu hakkın birçok bileşeni var:

- **Gebelikten korunmaya erişim.** Doğum kontrol yöntemlerine ücretsiz ya da ucuz, kolay ve bilgilendirilmiş erişim.
- **Güvenli ve ücretsiz kürtaj.** Türkiye'de 1983'ten beri, 2827 sayılı Nüfus Planlaması Kanunu'na göre, gebeliğin onuncu haftasına kadar isteğe bağlı kürtaj yasaldır. Ama yasal olmak, erişilebilir olmak demek değil. 2016'da yapılan bir araştırma, devlet hastanelerinin yalnızca çok küçük bir kısmında isteğe bağlı kürtajın fiilen yapılabildiğini gösterdi. 2012'de kürtajın yasaklanmak istenmesi kadınların büyük direnişiyle engellendi; ama yasak, kanunla değilse bile hastane koridorlarında fiilen uygulanıyor.

- **Gebelik, doğum ve doğum sonrası hizmetler.** Nitelikli, ücretsiz, kadının isteklerine saygılı bir gebelik ve doğum hizmeti. Türkiye sezaryen oranlarında OECD ülkeleri arasında en yüksekler arasında; bu oran, kadınların isteğinden çok sağlık sisteminin işleyişini yansıtıyor.
- **Regl yoksulluğu.** Hijyenik ped ve diğer ürünlerin pahalılığı, yoksul kadınların ve kız çocuklarının sağlığını ve okula gidebilmesini etkiliyor. Bu ürünlerin ücretsiz ya da çok ucuz olması bir sağlık hakkıdır.
- **Menopozda bakım.** Kadınların hayatının önemli bir dönemi olan menopoz, sağlık sisteminde ve iş hayatında neredeyse görmezden geliniyor.
- **Doğurganlık tedavileri ve üreme teknolojileri.** Çocuk sahibi olmak isteyip olamayanlar için bu tedavilere eşit erişim.

Devletin nüfus politikası karşısında. Kısım XI'de "Aile ve Nüfus On Yılı"nı ve devletin kadına biçtiği "doğuran ve bakan" rolünü gördük. Türkiye'de yıllardır üst düzey yöneticiler kadınlara "en az üç çocuk" doğurmalarını öğütlüyor. Bu kitabın tutumu açık: **çocuk sahibi olmak da olmamak da bir haktır.** Kimse kadınlara kaç çocuk doğuracaklarını söyleyemez. Devletin görevi, çocuk sahibi olmak isteyenlerin bunu güvenle yapabileceği koşulları (kreş, konut, iş güvencesi, sağlık) yaratmaktır; doğurganlığı bir ahlak ya da beka meselesi gibi sunmak değil.

Sosyalist sicil. Burada da dürüst olalım. Sovyet Rusya 1920'de kürtajı yasallaştıran ilk ülke oldu; ama 1936'da nüfus kaygısıyla yasakladı ve ancak 1955'te yeniden yasallaştırdı (Bölüm 68). Romanya'da Çavuşesku rejimi 1966'da kürtajı ve doğum kontrolünü yasakladı; binlerce kadın güvenli olmayan kürtajlar yüzünden öldü. Üreme özerkliği, sosyalist bir toplumda da kendiliğinden güvence altında değildir; korunması gereken bir haktır.

Bölüm 76. Bedenin Piyasası: Güzellik, Estetik, Diyet ve Görünüm Baskısı

Kadın bedeni bugün yalnızca bir denetim alanı değil, aynı zamanda devasa bir **pazar.**

Kozmetik, moda, diyet, spor salonu, estetik cerrahi, güzellik merkezleri, sosyal medya filtreleri. Bu endüstriler, kadınlara sürekli bir eksiklik duygusu satarak büyüyor: daha ince, daha genç, daha pürüzsüz, daha "bakımlı" olmalısın. Türkiye son yıllarda estetik cerrahinin uluslararası merkezlerinden biri hâline geldi. Sosyal medya, gençlerin, özellikle de genç kadınların, kendi bedenlerini sürekli başkalarıyla kıyasladığı bir vitrine dönüştü.

Bu baskı, kadınların zamanını, parasını ve ruh sağlığını tüketiyor. Ve son yıllarda erkekler için de benzer bir beden piyasası büyüyor: kaslı beden, saç ekimi, "erkek bakımı" ürünleri.

Marksist okuma: Bu, Marx'ın meta fetişizmi dediği şeyin bedene uzanması. İnsanın kendi bedeni bile, piyasada değeri ölçülen bir metaya dönüşüyor. Kişi bedenine yaşadığı bir şey olarak değil, yatırım yapılacak, geliştirilecek, sergilenecek bir sermaye olarak bakmaya başlıyor.

Bu kitabın tutumu: kimse nasıl görüneceği konusunda yargılanmamalı. Bir kadının makyaj yapması da yapmaması da, estetik ameliyat olması da olmaması da kendi tercihidir. Eleştirdiğimiz şey tek tek tercihler değil, bu tercihleri biçimlendiren ve sömüren endüstri.

Gelecekte: bedenin bir proje, bir sermaye ya da bir vitrin değil, **yaşanan bir şey** olduğu bir dünya. İnsanların bedenlerine özen gösterdiği, ama onları sürekli kıyaslamadığı, piyasanın eksiklik duygusu üretmediği bir dünya.

KISIM XX

Makineler Çalışırken Kimin Zamanı Özgürleşecek?

> **Gelecekten Not.** Bizim evde bir robot yok, ama apartmanda var: temizliğin, çamaşırın, bulaşığın büyük kısmını yapıyor. Mahallenin tamir atölyesinde yapılmış, mahalle kooperatifinin malı. Büyükannem ilk gördüğünde sevinmişti; sonra bir şey sormuştu: "Peki bu makineler kimin? Sizin zamanınızı kim alıyor?" Ona açıklamıştık: makineler bizim, zaman da bizim. O zaman ağlamıştı.

Bölüm 77. Yapay Zekâ, Otomasyon ve Yeni Ev İçi Emek

Teknoloji tarih boyunca insanın zorunlu emeğini azaltma potansiyeli taşıdı. Ev içinde de: çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, elektrikli süpürge, buzdolabı, hazır gıda. Bugün yapay zekâ, robotik bakım sistemleri, akıllı ev teknolojileri bu potansiyeli çok daha büyütüyor.

Ama **kapitalist koşullarda emek tasarrufu kendiliğinden serbest zamana dönüşmez.** Tarih bunu defalarca gösterdi:

- **Çamaşır makinesi ev işini bitirmedi.** Amerikalı tarihçi Ruth Schwartz Cowan, 1983'te yayımladığı *Anneye Daha Çok İş* (More Work for Mother) kitabında, yirminci yüzyılın ev teknolojilerinin kadınların ev işine ayırdığı zamanı azaltmadığını gösterdi. Neden? Çünkü temizlik ve hijyen standartları yükseldi: eskiden haftada bir yıkanan çamaşırlar her gün yıkanmaya başladı. Ve eskiden hizmetçilerin ya da ailenin diğer üyelerinin yaptığı işler, makinelerle birlikte ev kadınının tek başına yaptığı işlere dönüştü.
- **Uzaktan çalışma işi eve taşıdı.** Pandemiyle yaygınlaşan uzaktan çalışma, birçok kadın için ücretli iş ile ev işinin aynı mekânda, aynı anda yapılması demek oldu: bir elde bilgisayar, öteki elde çocuk.
- **Akıllı ev gözetimi eve soktu.** Akıllı kameralar, ses asistanları, konum takip uygulamaları, Kısım VII'de gördüğümüz zorlayıcı kontrolün yeni araçlarına

dönüşebiliyor: partnerinin her hareketini izleyen bir erkek için teknoloji büyük bir kolaylık.

- **Bakım uygulamaları bakımı daha da ticarileştirebilir.** Yaşlı bakımı, çocuk bakımı, ev temizliği için platformlar, Birinci Kitap'ta Derya'nın hikâyesinde gördüğümüz gibi, güvencesiz, düşük ücretli, çoğu kadın olan bir işgücü yaratıyor.

Yapay zekâ ve robotik bakım konusunda da benzer bir tehlike var. Japonya gibi yaşlanan toplumlarda bakım robotları geliştiriliyor. Bunlar yaşlıların hayatını kolaylaştırabilir; ama aynı zamanda insan bakımının yerine geçen, yaşlıları yalnız bırakan, maliyeti düşürmek için kullanılan araçlara da dönüşebilir.

Asıl soru şu: teknolojinin mülkiyeti, tasarımı ve denetimi kimin elinde? Makineler bir şirketin malıysa, açığa çıkan zaman şirketin kârına dönüşür: daha az işçi, daha uzun saatler, daha çok gözetim. Makineler toplumun, kooperatiflerin, mahallelerin malıysa ve demokratik olarak tasarlanıp denetleniyorsa, açığa çıkan zaman insanlara geri döner: daha kısa iş günü, daha çok serbest zaman, daha az ev işi.

Ve bir şey daha: **kadınlar teknolojinin yalnızca kullanıcısı değil, geliştiricisi, karar vericisi ve kolektif sahibi olmalı.** Bugün yapay zekâ ve yazılım dünyası ağırlıklı olarak erkek egemen. Bu teknolojileri tasarlayan ekiplerde kadınların, bakım emekçilerinin, yaşlıların, engellilerin olmaması, teknolojilerin onların ihtiyaçlarını görmemesi demek.

Bölüm 78. Serbest Zaman: Gerçek Zenginlik

Marx *Grundrisse*'de, makinelerin gelişmesinin insanlığı zorunlu emekten kurtarma potansiyeli taşıdığını yazar. Ona göre gerçek zenginlik, bir toplumun ürettiği malların miktarı değil, insanların kendi gelişimleri için ayırabildikleri **serbest zamandır.** Kapitalizm bu potansiyeli bastırır, çünkü onun ölçüsü serbest zaman değil, kârdır; makineler emek süresini kısaltabilecekken, kapitalizm bu süreyi kâr için kullanır.

Bu kitabın başından beri bir şeyi ölçtük: kadının çalınan zamanı. Her gün dört saat ev işi ve bakım. Çalışan kadın için iki buçuk saat ikinci vardiya. Zihinsel yükün hiç ölçülemeyen saatleri. Bu saatler, kadınların okuyamadığı kitaplar, katılamadığı toplantılar, uyuyamadığı uykular, sevdikleriyle geçiremediği akşamlar.

Çalışma süresinin kısaltılması bu zamanı geri almanın en doğrudan yolu. Dünyada bunun denemeleri var. İzlanda'da 2015–2019 yılları arasında kamu sektöründe binlerce çalışanla yapılan bir denemede, ücret kaybı olmadan haftalık çalışma süresi 35–36 saate indirildi; verimlilik düşmedi, çalışanların sağlığı ve iş-yaşam dengesi iyileşti. Bu denemenin ardından İzlanda'daki çalışanların büyük çoğunluğu daha kısa çalışma saatleri kazandı. Britanya'da 2022'de onlarca şirketle yapılan dört günlük çalışma haftası denemesinde şirketlerin büyük çoğunluğu denemeyi sürdürmeye karar verdi.

Kısaltılmış iş günü, kadın-erkek eşitliği için de kritik. Erkek haftada altmış saat çalışırken, ev işini paylaşmasını beklemek zordur. Herkesin daha az çalıştığı bir dünyada, herkesin bakıma, eve, çocuğa, kendine ayıracak zamanı olur.

> **Gelecek sahnesi: Dört günlük bir haftada üç ayrı hayat.** (Kurgusal bir sahne.) **Ayşe ile Kemal:** pazartesiden perşembeye çalışıyorlar, günde yedi saat. Cuma günü Kemal'in, cumartesi Ayşe'nin "ev günü"; pazar ikisinin. Çocukları kreşte ve okulda; akşam yemeklerinin yarısını ortak mutfaktan alıyorlar. Ayşe her cuma bir resim atölyesine gidiyor. **Yalnız yaşayan Can:** yazılım kooperatifinde çalışıyor, cuma günleri gönüllü olarak mahalle bakım merkezinde yaşlılara bilgisayar dersi veriyor; akşamları arkadaşlarıyla buluşuyor. **Tek ebeveyn Zehra:** iki çocuğuyla yaşıyor; kreş ve okul ona hem işe hem kendine zaman bırakıyor. Hafta sonu mahalle dayanışma ağından bir komşu çocuklarla parka gidiyor, Zehra uyuyor. Üç ayrı hayat; hiçbiri ötekinden daha "doğru" değil. Ortak noktaları: hiçbiri zamanını tek başına bakım yükü altında kaybetmiyor.

KISIM XXI

Aileden Özgür Birlikteliklere: Yakınlığın Geleceği

> **Gelecekten Not.** Benim ailem dört kişi: ben, iki arkadaşım ve yaşlı bir komşumuz. Kan bağımız yok; ama yıllardır birlikte yaşıyoruz, birbirimize bakıyoruz. Mahalle bürosunda bir "bakım ortaklığı" kaydımız var; biri hastalandığında öteki onun yakını sayılıyor. Kardeşim ise eşi ve üç çocuğuyla yaşıyor. İkimizin de ailesi bir aile.

Bölüm 79. Seçilmiş Aileler, Yalnız Yaşam, Ortak Bakım

"Aile" denince çoğumuzun aklına aynı resim gelir: bir anne, bir baba, çocuklar. Ama gerçek hayatta insanlar çok farklı biçimlerde birlikte yaşıyor ve birbirine bakıyor:

- **Tek ebeveynli aileler:** boşanmış, eşini kaybetmiş ya da tek başına çocuk büyütmeyi seçmiş anneler ve babalar.
- **Çocuksuz çiftler:** çocuk sahibi olmamayı seçen ya da olamayan çiftler.
- **Yalnız yaşayanlar:** genç, yaşlı, boşanmış, hiç evlenmemiş. Türkiye'de tek kişilik hanelerin oranı hızla artıyor.
- **Arkadaş dayanışması:** birlikte ev tutan, birbirine hastalıkta, yaslarda, zor günlerde bakan arkadaşlar.
- **Seçilmiş aileler:** Amerikalı antropolog Kath Weston'ın 1991'de LGBTİ+ topluluklarını incelerken kullandığı bir kavram. Biyolojik ailelerinden dışlanan ya da onlardan uzaklaşan insanların, kan bağı olmayan insanlarla kurduğu, aile kadar güçlü bağlar.
- **LGBTİ+ aileler:** aynı cinsten iki insanın birlikte yaşadığı, belki çocuk büyüttüğü aileler.
- **Kuşaklar arası ortak yaşam:** yaşlıların gençlerle, öğrencilerin yaşlılarla birlikte yaşadığı düzenlemeler.

Özgür bir toplumda bunların hepsi olağan biçimlerdir. Bu kitabın olumlu gelecek tasavvuru tek bir yaşam modeline, yani evli ve çocuklu bir çifte,

bağlanmıyor. İnsanlar kimlerle birlikte yaşayacaklarını, kimlerle bakım ilişkisi kuracaklarını kendileri seçmeli.

Bu düşüncenin sosyalist bir geçmişi var. Engels, mülkiyet ilişkileri ortadan kalktığında ailenin bir ekonomik birim olmaktan çıkacağını yazdı. Kollontay, yeni toplumda insanların aile bağlarının yerini daha geniş bir dayanışmanın alacağını düşündü. Bugün bu düşünceyi şöyle ifade edebiliriz: aile ortadan kalkmayacak; ama **zorunluluk olmaktan çıkıp bir tercih olacak** ve tek bir biçime sıkışmayacak.

Burada önemli bir şey: bu çeşitlilik, yalnızlık ve kopukluk anlamına gelmemeli. Kapitalist kentte insanlar giderek yalnızlaşıyor; özellikle yaşlılar. Özgür birlikteliklerin geleceği, **bakımın ve dayanışmanın da toplumsallaştığı** bir gelecek olmalı. Kimse, çocuğu olmadığı için ya da ailesi ondan uzak olduğu için yaşlılığında yalnız kalmamalı.

Bölüm 80. Kayıtlı Birliktelik ve Yakınlığın Hukuku

Birinci Kitap'ta (Bölüm 16) "birlikte yaşayanlar hukuken eş sayılsın" talebini ortaya koyduk. Burada bu talebin geleceğe doğru nasıl genişleyebileceğini düşünelim.

Bugün kazanılabilecek olan: kayıtlı birliktelik.

- Birlikte yaşadığını ya da ortak bir hane kurduğunu **beyan eden ve tescil ettiren** iki insan, mirasta, sosyal güvencede, sağlık kararlarında, kira ve konutta, ortak edinilen malların paylaşımında, nafaka ve velayette evli eşlerle aynı haklara sahip olur.
- Statü **otomatik değil, beyana ve tescile dayalıdır;** kimse istemediği yükümlülüklere kendiliğinden bağlanmaz.
- **Ayrılma hakkı** basit ve güvencelidir.
- Tescil yapılmamış ama uzun süreli birlikteliklerde de **zayıf tarafı,** çoğu zaman kadını ve çocuğu, koruyan asgari güvenceler bulunur.

Dünyada örnekler var: Fransa'nın 1999'dan beri uyguladığı sivil dayanışma sözleşmesi (PACS); İsveç'in birlikte yaşayanların ortak evleri ve eşyaları üzerindeki haklarını düzenleyen yasası; Latin Amerika'nın birçok ülkesinde

fiilî birlikteliklerin hukuken tanınması; Küba'nın 2022 Aile Yasası. Bu kitabın Kısım XVI'da anlattığı Sovyet 1926 kanunu da bunun tarihsel bir örneği.

Geleceğe doğru: bakım ortaklığı. Bir adım daha ileri gidebiliriz. Neden bu haklar yalnızca romantik bir ilişki içindeki iki insana tanınsın? Birlikte yaşayan iki arkadaş, bir yaşlıya bakan komşu, birbirine bakım veren bir grup insan da, örneğin hastanede birbirinin "yakını" sayılabilmeli, birbirinin bakımı için izin alabilmeli, birbirine miras bırakabilmeli. Birçok ülkede bu tür "bakım ortaklığı" ya da "dayanışma sözleşmesi" düzenlemeleri tartışılıyor. Hukukun yakınlığı tanıması, kan bağına ya da cinselliğe değil, **bakım ve dayanışmaya** dayanabilir.

Bu, resmî nikâhın yerine geçmez; onun yanına konur. Evlenmek isteyen evlenir; kayıtlı birliktelik isteyen onu seçer; bakım ortaklığı kurmak isteyen onu kurar. Amaç, kimsenin yalnızca belirli bir kalıba uymadığı için hukuksuz kalmaması.

KISIM XXII

Gezegenin Bakımı, İnsanın Bakımı

> **Gelecekten Not.** Bizim kuşak, sizin kuşağınızın yaşadığı afetleri, kuraklıkları, selleri tarih kitaplarından öğrendi. Ama hâlâ yaşıyoruz onların sonuçlarını: bazı kıyı kentleri artık yok, bazı ovalar artık ekilemiyor. Fark şu: bizde bir afet olduğunda kimse tek başına kalmıyor; bakım, su, barınak herkese aynı anda ulaşıyor. Ve en önemlisi, afetlerin nedenleriyle hesaplaştık.

Bölüm 81. Ekoloji ve Toplumsal Yeniden Üretim

Bu kitap bakım emeğini, yani insanın yaşamını sürdürmesi için gereken emeği konuşuyor. Ama bu emeğin bir koşulu var: **gezegenin kendisi.** Temiz su, gıda, enerji, sağlıklı konut, temiz hava, iklimin dengesi. Bunlar olmadan ne bakım ne de yaşam mümkün.

Ekolojik yıkım, iklim krizi, kuraklık, seller, afetler, bu koşulları tehdit ediyor. Ve bu tehdidin yükü sınıflara ve cinsiyetlere eşit dağılmıyor.

Afetlerde bakım yükü ağırlaşır. 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli depremlerde on binlerce insan hayatını kaybetti, milyonlarca insan evsiz kaldı. Depremden sonraki aylarda ve yıllarda, çadır kentlerde ve konteyner kentlerde, bakım yükü büyük ölçüde kadınların üzerine düştü: suyun taşınması, yemeğin hazırlanması, çocukların, yaşlıların, yaralıların bakımı, hijyenin sağlanması, güvenlik kaygısı. Kadın örgütlerinin raporları, deprem bölgesinde kadınların barınma, hijyen, güvenlik ve istihdam alanında ağır sorunlar yaşadığını belgeledi.

Görsel 17. Adıyaman, 15 Şubat 2023: depremden sonra yıkılmış binalar. (Mohammad Hossein Velayati · CC BY 4.0 · Wikimedia Commons)

Kaynaklara erişim zorlaştıkça ücretsiz ev emeği büyür. Su kesildiğinde suyu taşıyan, gıda pahalandığında daha ucuz yemek için daha uzun mutfakta kalan, sağlık hizmetine ulaşılamadığında hastaya evde bakan, çoğu zaman kadındır. İklim krizi, dünyanın birçok yerinde kadınların zamanını ve emeğini daha da tüketiyor.

Ekofeminizmden ne alabiliriz? Kısım XIV'te gördüğümüz ekofeminizm, doğanın ve kadının sömürüsü arasındaki bağa dikkat çeker. Bu bağın bir kısmını kabul ediyoruz: kapitalizm hem doğayı hem bakım emeğini "bedava" bir kaynak gibi kullanır ve tüketir. Nancy Fraser'in "yamyam kapitalizm" kavramı tam da bunu anlatır. Ama kadını "doğaya daha yakın" sayan özcü yaklaşımları reddediyoruz; kadınlar doğaya daha yakın olduğu için değil, bakım işi onlara yüklendiği için ekolojik krizden daha çok etkileniyor.

Sosyalist bolluk nedir? Bu kitabın Üçüncü Kitap'ı boyunca bir "bolluk" toplumundan söz ettik: üretimin herkese yettiği, teknolojinin zorunlu emeği azalttığı bir toplum. Burada bunu netleştirmemiz gerekiyor. **Sosyalist bolluk,**

sınırsız üretim ve tüketim değildir. Gezegenin sınırları var ve bu sınırları aşan bir üretim, sonunda insanın yaşam koşullarını yok eder. Gerçek bolluk, **insan ihtiyaçlarının ekolojik sınırlar gözetilerek karşılanması** ve **zorunlu emeğin azaltılmasıdır.** Daha çok mal değil; daha çok zaman, daha çok güvence, daha çok bakım, daha çok özgürlük. Japon Marksist Kohei Saito gibi düşünürlerin son yıllarda geliştirdiği ekososyalist yaklaşımlar, Marx'ın geç dönem yazılarında da bu düşüncenin izlerini buluyor.

Gezegenin bakımı ile insanın bakımı aynı mücadelenin iki yüzüdür. İkisi de kâr mantığından kurtarılmayı, toplumsallaştırılmayı ve demokratik denetimi gerektiriyor.

KISIM XXIII

Geleceğin İnsanının Sevgisi

Bölüm 82. Geleceğin İnsanının Sevgisi: Bugün Göremediğimiz Bir Kültür

Bu kitabın başından beri bir soru taşıyoruz: geleceğin insanı nasıl sevecek?

Bir şeyi biliyoruz: feodal dünyanın kalıntıları, yani namus, sahiplenme, başlık parası, "erkek işi, kadın işi" ayrımı, geleceğin insanında silinecek. Kapitalist dünyanın kalıntıları da: aşkın bir piyasa gibi işlemesi, bedenin bir meta olması, ilişkinin bir performansa dönüşmesi, sevginin ekonomik bağımlılıkla karışması.

Üretimin herkese yettiği, teknolojinin ve dünyanın olanaklarının arttığı, her şeyin eşit ve özgür paylaşıldığı bir dünyada, bugün bizi yoran sorunların birçoğu ortadan kalkacak ya da çok daha küçük boyutlara inecek. Kimse ekonomik zorunluluk yüzünden bir ilişkide kalmak zorunda olmayacak. Kimse yalnız kalma korkusuyla, kira korkusuyla, çocuklarını büyütememe korkusuyla bir evliliğe tutunmayacak. **Üretim ilişkileri yeniden şekillendiğinde, kadın-erkek ilişkisi de, aile de, aşk da yeniden şekillenecek.**

Nasıl şekillenecek? Bu soruya bugünden tam bir yanıt veremiyoruz; ve vermememiz gerekiyor. Engels'in hatırlattığı gibi, o kültürü kuracak olan yeni kuşaklar; onlar kendi pratiklerini kendileri belirleyecek. Bizim bugünden onlara bir aşk reçetesi yazmamız, kendi önyargılarımızı onlara dayatmak olur.

Ama bir şeyi biliyoruz: **o kültür rızanın üzerine kurulacak ve onun üzerinde gelişecek.** Kimse kimseye ait olmayacak. İnsanlar yalnızca istedikleri için birlikte olacak; istemediklerinde ayrılabilecek. Sevgi bir mülkiyet değil, bir etkinlik olacak.

Ama kendiliğinden olmaz.

Bu kitabın en önemli cümlelerinden biri bu. Bugünden o yarına giden yol, **bizim eylemimizden** geçiyor. Biz harekete geçmezsek, o dönüşüm

kendiliğinden asla gelmez. Ne üretim ilişkileri kendiliğinden değişir ne de evin içi. Kapitalizm kendi kendine yıkılmaz; erkek egemenliği kendi kendine çözülmez; Hasan'ın evindeki bulaşık kendi kendine yıkanmaz.

Bu yüzden bu kitap bir bekleme salonuyla değil, bir yol haritasıyla bitiyor.

> **Geleceğin insanından bir mektup.**
>
> *Sevgili 2026'nın insanları,*
>
> *Size dört saatinizi geri verdik. Her gün, her kadına, ücretsiz bakım emeğine giden o dört saati. Kreşlerle, ortak mutfaklarla, kısalmış iş günüyle, paylaşılmış evlerle. Şimdi merak ediyorum: siz o dört saatte birbirinize ne verdiniz?*
>
> *Bir şeyi yanlış anlamayın: bakımı ortadan kaldırmadık. Hâlâ çocuklarımıza bakıyoruz, yaşlılarımızla zaman geçiriyoruz, sevdiklerimiz için yemek yapıyoruz. Bunlar hayatımızın en değerli şeyleri. Ortadan kalkan, bakımın cinsiyete göre zorla dağıtılması, yalnızlığı, güvencesizliği, bir kadının ömrünü tek başına tüketmesiydi.*
>
> *Bizim dünyamız kusursuz değil. Bizde de aşk bitiyor, dostluklar sarsılıyor, insanlar hastalanıyor, yaşlanıyor, ölüyor. Bizde de anlaşmazlıklar var. Ama hiçbirimiz ay sonunu düşünerek uyumuyoruz. Hiçbirimiz ekonomik bir zorunluluk yüzünden sevmediğimiz biriyle yaşamıyoruz. Hiçbirimiz "hayır" dediği için öldürülmüyoruz.*
>
> *Bu dünyayı siz kurdunuz. Mutfaklarınızda, sendika odalarınızda, meydanlarınızda. Size teşekkür ediyoruz.*
>
> *Geleceğin insanları*

Mavi Nokta

14 Şubat 1990'da, Dünya'dan altı milyar kilometre uzakta, güneş sisteminin sınırına doğru yol alan Voyager 1 uzay aracı, gökbilimci Carl Sagan'ın önerisiyle kamerasını son bir kez geriye çevirdi ve Dünya'nın fotoğrafını çekti. Fotoğrafta Dünya, bir güneş ışınının içinde asılı duran, bir pikselden bile küçük, soluk mavi bir nokta.

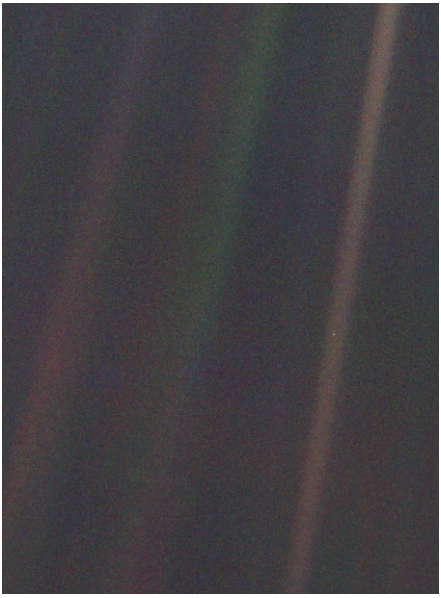

Görsel 18. Soluk Mavi Nokta: Voyager 1'in 1990'da altı milyar kilometreden çektiği Dünya, ışık huzmesinin içindeki küçük nokta. (Voyager 1 · Kamu malı · Wikimedia Commons)

Sagan, 1994'te yazdığı kitabında bu fotoğraf üzerine düşündü. Ona göre insanlık tarihinin tamamı, bütün sevinçlerimiz, acılarımız ve kavgalarımız o küçük noktanın üzerinde yaşandı. Ve bu küçüklük, birbirimize daha özenle davranmamız ve bildiğimiz tek evi korumamız gerektiğini hatırlatıyordu.

O mavi noktanın üzerinde, her birimize elli, yetmiş, belki yüz yıllık bir hayat verildi. **Bir kez yaşıyoruz.**

Bu hayatın hedefi mutlu olmaktır. Ama bizim anladığımız mutluluk, tek başına mutlu olmak değil; **birlikte mutlu olmaktır.** Hepimizin birlikte ve mutlu olduğu bir dünya, bizi daha mutlu eder. Komşumuz açken, kız kardeşimiz şiddet görürken, bir kadın bir evde mahsur kalmışken, gerçekten mutlu olamayız.

Bu yüzden bir kez yaşayacağımız hayatta mutlu olmadığımız bir düzlemi tercih etmemeliyiz. Gerekiyorsa bir ilişki biter, bir aile bozulur; bu bir felaket

değil, bazen bir kurtuluştur. Ama asıl hedef, mutluluğu hem evin içinde hem de dünyanın üstünde, **birlikte kurmaktır.**

SONUÇ

GELECEK BUGÜN NEREDE BAŞLIYOR?

KISIM XXIV

Bugünden Başlamak: Bir Dönüşüm Yolculuğu

Geleceğin insanının dünyası kendiliğinden gelmeyecek. Bu son kısım, o dünyanın bugünden nasıl kurulacağını topluyor.

Bir şeyi açıkça söyleyelim: burada vurgu **"erkeklere öğretmek" değil, görev ve sorumluluktur.** Bu bir eğitim programı değil; bir ortaklık sözleşmesidir. Erkeklere ev işini "öğretmeye" gerek yok; bulaşığın nasıl yıkandığını herkes biliyor. Gereken, bunun herkesin işi olduğunu kabul etmek ve yapmak.

Evde:

- Ev işinin ortaklığı. "Yardım" değil, "benim de işim."
- Zihinsel yükün paylaşımı: listeyi kim tutuyor, kim hatırlıyor? Kimse kimseye söylemek zorunda kalmadan.
- Çocuk ve yaşlı bakımında eşit nöbet.
- Çocukların gözü önünde eşitlik: onlar bizi izliyor.
- Çocuklarla yaşa uygun cinsellik ve beden güvenliği konuşmaları.
- Özel günleri emekle hatırlamak.
- Tartışma kuralları: kişiyi değil davranışı eleştirmek, dinlemek, hesaplaşmak değil anlaşmak.

Gençler için:

- Evliliği bir zorunluluk değil, bir tercih olarak görmek.
- Eş seçerken aynı dünyayı birlikte kurabilecek birini aramak.
- Acele etmemek.
- Ekonomik bağımsızlığı korumak.
- Kalıpları sorgulamak: "erkek işi," "kadın işi," "bana sahip çıksın."
- Evlenildiyse sevgili kalmak.
- Ve her şeyden önce: sağlıklı bir birey olmaya çalışmak.

Örgütte:

- Toplantı saatlerini çocuklu yoldaşlara göre planlamak; çocuk köşesi kurmak.
- Söz sırasında denge; çay, bulaşık, not tutma için nöbet.
- Taciz ve şiddete karşı yazılı, adil bir mekanizma.
- Kadın yoldaşların özerk tartışma alanı.
- Kadını aşağılayan dilin örgüt kültüründen çıkarılması.

İşyerinde ve sendikada:

- Toplu sözleşmelere kreş, emzirme izni, iki ebeveyne eşit ebeveyn izni, eşit ücret denetimi, taciz ve şiddete karşı madde, şiddet gören işçiye ücretli izin ve iş güvencesi.
- Sendikalarda kadın üye ve temsilci sayısını artırmak.
- Kayıt dışı, güvencesiz, platform ve ev işçisi kadınların örgütlenmesini desteklemek.
- Türkiye'nin, işyerinde şiddet ve tacize karşı Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 190 sayılı Sözleşmesi'ni ve ev işçilerinin haklarına dair 189 sayılı Sözleşmesi'ni onaylaması için mücadele etmek.

Ev emeği ve nafaka için somut görevler:

- Türk Medeni Kanunu'nun 175. ve 176. maddelerini okumak; "ömür boyu nafaka" yalanını tek cümleyle çürütmek: "Yeniden evlenirse zaten kalkıyor."
- Tartışmayı "erkek mi mağdur, kadın mı?" sorusundan "devlet neden ikisini de yalnız bırakıyor?" sorusuna taşımak.
- Yargı paketlerinin nafaka ve mal paylaşımı maddelerini takip etmek.
- Nafaka Güvence Fonu ve 2002 öncesi evlenmiş kadınlar için prim borçlanması talebini yükseltmek.
- Kadın örgütleriyle dayanışmak.
- Ve kendi evine bakmak: **sınıf bilinci mutfakta da sınanır.**

Bölüm 83. Acil Talepler Programı: Bakımı Haneden Çıkarmak

Bu kitabın sayfalarına dağılmış talepleri, burada tek bir öncelik sırasında topluyoruz. Ölçütümüz şu: **bir talep, bakım yükünü haneden ne kadar hızlı ve ne kadar geniş bir kitle için çıkarıyor; ve bugün örgütlenip kazanılabilir mi?**

Her talebi dört düzeyde düşünüyoruz: **kamusal talep** (devletten ne istiyoruz?), **sendikal karşılığı** (toplu sözleşmeye ne koyabiliriz?), **belediye düzeyi** (yerel yönetimden ne isteyebiliriz?), **mahalle dayanışması** (bugün kendimiz ne kurabiliriz?).

Birinci halka: acil olanlar.

- **Ücretsiz, kamusal, evrensel kreş (0–6 yaş).** *Kamusal:* kreşin işyerine değil, çocuğa bağlı bir hak olması. *Sendikal:* işyeri kreş yükümlülüğünün kadın işçi sayısından koparılıp toplam çalışan sayısına bağlanması; küçük işyerleri için OSB ortak kreşleri. *Belediye:* her mahallede belediye kreşi. *Mahalle:* kooperatif kreşler, ebeveynlerin dönüşümlü bakım grupları.
- **Bütün öğrencilere ücretsiz okul yemeği.** Her gün milyonlarca evde "bu akşam ne pişecek?" sorusuna kamusal bir yanıt; aynı zamanda çocuk yoksulluğuna karşı bir önlem.
- **Zamanı geri almak.** Ücret kaybı olmadan çalışma süresinin kısaltılması; iki ebeveyne eşit, ücretli ve **devredilemez** ebeveyn izni. Bugün özel sektörde babalık izni yalnızca beş gün; bu, bakımın kime yazıldığını kanunla ilan ediyor. Devredilemezlik kritik: devredilebilir izni pratikte hep anne kullanır.

İkinci halka: yaşlı, hasta ve engelli bakımı.

- Evde bakım yardımı gibi nakit desteklerin **yanına** (yerine değil) kamusal hizmet: gündüz bakım merkezleri, evde bakım hizmeti, kamusal bakımevleri. Bakım alan kişinin iradesi gözetilerek.
- **Bakım yılları emekliliğe sayılsın:** çocuk ya da yaşlı bakımı için çalışamayan yıllar için prim kredisi.

- **2002 öncesi evlenmiş ev kadınlarına geriye dönük prim borçlanması** ve kendi adına emeklilik; hiç sigortalı olmamış yaşlı kadınlar için kamusal yaşlılık geliri.

Üçüncü halka: boşanabilmek ve güvende olmak.

- **Nafaka Güvence Fonu:** nafaka ödenmediğinde devlet ödesin, sonra yükümlüden tahsil etsin.
- **Kadın konukevleri:** büyükşehir belediyelerinin ve nüfusu 100 bini aşan belediyelerin kanunla yükümlü olduğu konukevlerinin açılması ve denetlenmesi.
- **Boşanan ve şiddetten kaçan kadına iş, kira ve kreş önceliği.**
- **Birlikte yaşayanlara kayıtlı birliktelik.**
- **İstanbul Sözleşmesi'ne dönüş;** 6284 sayılı Kanun'un etkin uygulanması; şüpheli kadın ölümlerinin etkin soruşturulması.
- **Okullarda kapsamlı cinsellik eğitimi.**
- **Ücretsiz ve damgalamayan ruh sağlığı hizmeti.**

Bu programı sosyalist yapan iki koşul. Bu iki koşul olmadan, yukarıdaki liste iyi niyetli bir sosyal politika paketinden ibaret kalır.

1. **Bakım işçilerinin hakları.** Bakımı toplumsallaştırmak, kadınları düşük ücretli ve güvencesiz kamusal bakım işçilerine çevirmek olmamalı. Kreş öğretmenleri, bakım personeli, ev işçileri için kadro, insanca ücret, sendika hakkı ve yeterli personel bu programın ayrılmaz parçası.
2. **Piyasa değil kamu; ve demokratik denetim.** Özel kreşlere teşvik, bakım için kupon, piyasaya sübvansiyon, bakımı toplumsallaştırmaz; ticarileştirir. Hizmet kamusal olmalı ve denetimi bakım işçileri, hizmeti kullananlar ve mahalle meclisleri birlikte yapmalı.

Kaynak sorusu. "Bunun parası nereden çıkacak?" sorusunun yanıtı Bölüm 74'te: kamusal bakım yatırımı, aynı paranın inşaata harcanmasından çok daha fazla istihdam yaratır ve bu istihdamın büyük kısmı kadınlara gider. Bakım bir harcama değil, bir yatırım ve istihdam politikasıdır. Ve elbette: bir ülkenin bütçesi, o ülkenin önceliklerinin aynasıdır. Silaha, faize, rantiye harcanan para, kreşe, bakıma, sağlığa harcanabilir.

Bu programın tek sayfalık bir broşür hâli Ek K'de: bir sendika şubesine, bir mahalle toplantısına, bir kadın derneğine götürülebilecek biçimde.

Kapanış

Bu kitap bir mutfakta başladı. Akşam saat yedide, ayakkabılarını çıkarmadan ocağı yakan bir kadınla; ve salonda "eşime yardım edeceğim" diye düşünen iyi bir adamla.

Kitabın sonunda o mutfağa geri dönelim. O adam bu kitabı okuduktan sonra ne yapabilir? Bulaşığı yıkayabilir; ama artık "yardım" diye değil, kendi işi diye. Eşiyle bir akşam oturup evdeki işlerin listesini birlikte yapabilir. Çocuğunun okul toplantısına gidebilir. Sendikasında kreş talebini gündeme getirebilir. Bir kadın yoldaşının taciz şikâyetine "iç meseledir" demek yerine kulak verebilir. Oğluna sofrayı toplamayı öğretebilir. Ve bir gün, bir mahalle bakım merkezinin açılışında, bunun kendi mutfağında başlayan bir yolculuğun parçası olduğunu düşünebilir.

Daha mutlu bir hayat bir vaat değil, bir iş bölümüdür. Ve o iş bölümü bu akşam, bu evde başlar.

Ama bir son soruyu da size bırakalım, genç yoldaşlar:

Biz bugünün insanını düzeltmeye mi çalışıyoruz, yoksa bugünün insanını üreten dünyayı değiştirmeye mi?

Bu kitabın yanıtı şu: ikisini birbirinden ayıramayız. Bugünün insanını, yani kendimizi, düzeltmeden dünyayı değiştiremeyiz; çünkü dünyayı değiştirecek olan biziz. Ama dünyayı değiştirmeden de bugünün insanını tam olarak düzeltemeyiz; çünkü bizi bu hâle getiren o dünya. İkincisini asla birincisine indirgemeden, ikisini birlikte yapmak zorundayız.

Mavi noktanın üstünde bir kez yaşıyoruz. Hadi, birlikte mutlu olmayı deneyelim.

Üçüncü Kitap ve Sonuç'un Kaynakları

- Karl Marx, *Kapital* I. cilt, ikinci baskıya sonsöz (1873); *Grundrisse* (1857–58), "Makineler üzerine fragman."

- Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884), II. bölümün sonu.
- İpek İlkkaracan, Kijong Kim ve Tolga Kaya, *The Impact of Public Investment in Social Care Services on Employment, Gender Equality and Poverty: The Turkish Case* (İTÜ ve Levy Economics Institute, 2015).
- 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun (1983); kamu hastanelerinde kürtaja erişim üzerine Kadir Has Üniversitesi araştırması (2016).
- OECD Sağlık İstatistikleri (sezaryen oranları).
- Ruth Schwartz Cowan, *More Work for Mother: The Ironies of Household Technology from the Open Hearth to the Microwave* (1983).
- İzlanda kısaltılmış çalışma haftası denemesi (2015–2019): Autonomy ve Alda raporu (2021); Britanya dört günlük çalışma haftası pilotu (2022).
- Kath Weston, *Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship* (1991).
- Fransa PACS Yasası (1999); Küba *Código de las Familias* (2022).
- 6 Şubat 2023 depremleri sonrası kadınların durumu üzerine kadın örgütlerinin ve BM Kadın Birimi'nin raporları.
- Kohei Saito, *Marx in the Anthropocene* (2023); Nancy Fraser, *Cannibal Capitalism* (2022).
- Carl Sagan, *Pale Blue Dot: A Vision of the Human Future in Space* (1994); NASA/JPL, Voyager 1 "Soluk Mavi Nokta" fotoğrafı (14 Şubat 1990).
- İş Kanunu ek md. 2 (babalık izni); 5393 sayılı Belediye Kanunu, md. 14 (kadın konukevleri); ILO 189 ve 190 sayılı Sözleşmeler.

EKLER

BAŞVURU İÇİN

Kitabı okurken ya da bir tartışmada hızlıca başvurabileceğiniz kronoloji, sözlük, veriler, sorular, listeler ve kaynaklar.

Ek A — Kronoloji

Yıl	Olay
1792	Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*.
1848	Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*; Amerika'da Seneca Falls kadın hakları toplantısı.
1869	John Stuart Mill, *Kadınların Köleleştirilmesi*.
1879	August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*.
1884	Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*.
1892	Clara Zetkin *Die Gleichheit*'i (Eşitlik) çıkarmaya başlıyor (1917'ye kadar).
1907	Stuttgart'ta Birinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı.
1910	Kopenhag'da İkinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı: uluslararası kadınlar günü önerisi.
1911	İlk uluslararası kadınlar günü (19 Mart) Almanya, Avusturya, Danimarka ve İsviçre'de. New York'ta Triangle Shirtwaist yangını: çoğu genç göçmen kadın 146 işçi ölüyor.
1912	Lawrence tekstil grevi: "Ekmek ve Gül." Rosa Luxemburg, "Kadınların Oy Hakkı ve Sınıf Mücadelesi."
1914	Pankhurst ailesinin bölünmesi; Sylvia Pankhurst Doğu Londra'nın işçi kadınlarıyla.
1915	Bern'de savaş karşıtı uluslararası sosyalist kadınlar konferansı.
1917	8 Mart (eski takvimle 23 Şubat): Petrograd'da kadın dokuma işçilerinin grevi; Şubat Devrimi başlıyor.
1918	Sovyet Rusya'da Evlilik, Aile ve Vesayet Kanunu. Britanya'da 30 yaş üstü bazı kadınlara oy hakkı.
1919	Sovyet Komünist Partisi'nin kadın bölümü Zhenotdel kuruluyor. Lenin, *Büyük Başlangıç*.
1920	Sovyet Rusya kürtajı yasallaştıran ilk ülke oluyor.

Yıl	Olay
1921	8 Mart, uluslararası kadınlar günü olarak sabitleniyor.
1922	Sovyet ceza kanununda eşcinsellik suç olmaktan çıkıyor.
1923	Kollontay, "Kanatlı Eros'a Yol Verin." Nezihe Muhiddin ve arkadaşlarının Kadınlar Halk Fırkası başvurusu reddediliyor.
1924	Türk Kadınlar Birliği kuruluyor.
1926	Türk Kanunu Medenîsi yürürlüğe giriyor (4 Ekim). Sovyet Rusya'da fiilî birliktelikleri tanıyan yeni aile kanunu.
1927	Orta Asya'da peçeye karşı yukarıdan dayatılan "hücum" kampanyası.
1928	Britanya'da kadınlara erkeklerle eşit oy hakkı.
1930	Türkiye'de kadınlara yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı. Zhenotdel kapatılıyor.
1934	Türkiye'de kadınlara genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı. Sovyetler'de eşcinsellik yeniden suç sayılıyor.
1935	Türkiye meclisine 18 kadın milletvekili giriyor.
1936	Sovyetler'de kürtaj yasaklanıyor, boşanma zorlaştırılıyor.
1944	Sovyetler'de yeni aile kanunu: yalnızca kayıtlı evlilik geçerli; "Kahraman Anne" unvanı.
1955	Sovyetler'de kürtaj yeniden yasal. İsveç'te okullarda cinsellik eğitimi zorunlu.
1956	Fromm, *Sevme Sanatı* (*Sağlıklı Toplum* 1955).
1960	Küba Kadınlar Federasyonu (FMC) kuruluyor.
1963	Betty Friedan, *Kadınlığın Gizemi*.
1965	Fransa'da evli kadınlar kocalarının izni olmadan çalışabiliyor.
1966	Romanya'da kürtaj ve doğum kontrolü yasaklanıyor.
1967	Arnavutluk'ta kadın hakları kampanyası.
1968	Almanya'da cinsellik eğitimi okul programına giriyor.

Yıl	Olay
1972	DDR'de kürtaj yasal. Dalla Costa ve James, "Ev İşine Ücret" tartışmasını başlatıyor.
1973	Neuss'ta Pierburg fabrikasında göçmen kadın işçilerin grevi.
1975	BM Dünya Kadın Yılı. 24 Ekim: İzlanda'da kadınların "izin günü." Türkiye'de İlerici Kadınlar Derneği kuruluyor. Küba Aile Kanunu ev işini eşlerin eşit yükümlülüğü sayıyor.
1976	İzlanda'da eşitlik yasası.
1977	BM 8 Mart'ı resmen tanıyor. Batı Almanya'da "ev kadını evliliği" modeli kanundan çıkarılıyor.
1979	Heidi Hartmann, "Marksizm ile Feminizmin Mutsuz Evliliği."
1980	12 Eylül darbesi; İlerici Kadınlar Derneği kapatılıyor. İzlanda'da Vigdís Finnbogadóttir seçiliyor.
1983	Türkiye'de 2827 sayılı Kanun: on haftaya kadar isteğe bağlı kürtaj yasal. Lise Vogel, *Marksizm ve Kadınların Ezilmesi*.
1985	Türkiye Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) onaylıyor.
1987	17 Mayıs: İstanbul'da "Dayağa Karşı Dayanışma" yürüyüşü.
1988	İsviçre'de kocanın "reisliği" kaldırılıyor. Carole Pateman, *Cinsel Sözleşme*.
1989	Kimberlé Crenshaw "kesişimsellik" kavramını öneriyor.
1990	Dünya Sağlık Örgütü eşcinselliği hastalık sınıflandırmasından çıkarıyor (17 Mayıs). Türkiye'de kadının çalışmasının koca iznine bağlı olması Anayasa Mahkemesi'nce iptal. Mor Çatı kuruluyor.
1999	Fransa'da sivil dayanışma sözleşmesi (PACS).
2001–2002	Türkiye'de yeni Medeni Kanun: reislik kalkıyor, edinilmiş mallara katılma geliyor (1 Ocak 2002).
2004	Türk Ceza Kanunu'nda kadın örgütlerinin kampanyasıyla değişiklikler.
2010	Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu kuruluyor.

Yıl	Olay
2011	İstanbul Sözleşmesi imzaya açılıyor; Türkiye ilk imzalayan ülkelerden.
2012	6284 sayılı Kanun. Kürtajın yasaklanmak istenmesine karşı kadın eylemleri; yasak çıkarılamıyor.
2015	Arjantin'de Ni Una Menos. İzlanda'da kısaltılmış çalışma haftası denemesi başlıyor (2019'a kadar).
2016	Polonya'da "Kara Pazartesi" kadın grevi.
2017	#MeToo hareketi dünyaya yayılıyor.
2018	İspanya'da 8 Mart kadın grevi. İzlanda'da eşit ücret sertifikası zorunluluğu. İsveç'te rıza yasası.
2019	*%99 için Feminizm* manifestosu.
2020	Polonya'da kürtaj kısıtlamasına karşı büyük protestolar. Arjantin'de kürtaj yasallaşıyor.
2021	Türkiye İstanbul Sözleşmesi'nden çekiliyor (karar 20 Mart, yürürlük 1 Temmuz).
2022	Küba'da halk oylamasıyla yeni Aile Yasası. İspanya'da "sadece evet evettir" yasası.
2023	6 Şubat depremleri. 24 Ekim: İzlanda'da sendikaların örgütlediği tam günlük kadın grevi.
2024	Türkiye'de kadının evlenince kocasının soyadını almak zorunda olması kuralı Anayasa Mahkemesi kararıyla düşüyor.
2025	Türkiye'de "Aile Yılı." TÜİK Zaman Kullanım Araştırması. Türkiye cinsiyet eşitliğinde 148 ülke içinde 135. sırada.
2026	"Aile ve Nüfus On Yılı" genelgesi (2 Mayıs). Anayasa Mahkemesi "süresiz nafaka"yı iptal ediyor (4 Haziran; yürürlük 30 Haziran 2027). LGBTİ+ derneklerine "Ailem Güvende" operasyonu (12 Eylül); kasımda altı dernek hakkında kapatma davaları. Türkiye cinsiyet eşitliğinde 145 ülke içinde 126. sırada (Eylül). Medeni Kanun'un 100. yılı (4 Ekim). Yeni nafaka düzenlemesi kasım sonunda hâlâ Meclis'e sunulmadı.

Ek B — Sözlük

Kitapta geçen başlıca kavramların kısa açıklamaları. Ayrıntılar parantez içindeki bölümlerde.

- **Ataerkil pazarlık:** Kadınların ataerkil düzen içinde koruma ve güvence karşılığında boyun eğme stratejileri; Deniz Kandiyoti'nin kavramı (Bölüm 55).
- **Bakım emeği:** Çocuk, yaşlı, hasta, engelli ve genel olarak insanların yaşamını sürdürmesi için gereken emek; büyük kısmı ücretsiz ve kadınlarca yapılır.
- **Bedensel özerklik:** Kişinin kendi bedeni, cinselliği ve üremesi üzerinde karar verme hakkı (Bölüm 75).
- **Cam tavan / yapışkan zemin:** Kadınların üst kademelere çıkmasını engelleyen görünmez engel / kadınların en düşük ücretli işlerde sıkışıp kalması (Bölüm 55).
- **Çifte standart:** Aynı davranışın erkek için övgü, kadın için damga sayılması (Bölüm 12).
- **Devlet feminizmi:** Kadın haklarının yukarıdan, devlet eliyle, bir modernleşme projesinin parçası olarak verilmesi (Bölüm 49).
- **Edinilmiş mallara katılma:** Evlilik boyunca edinilen malların boşanmada eşler arasında paylaşıldığı mal rejimi; Türkiye'de 2002'den beri (Bölüm 44).
- **Emek gücü / emek gücünün yeniden üretimi:** İşçinin sattığı çalışma yeteneği / bu yeteneğin her gün ve her kuşakta yeniden yaratılması (Bölüm 60).
- **Femisid:** Kadınların kadın oldukları için öldürülmesi.
- **Hegemonik erkeklik:** Toplumda egemen olan güçlü, rekabetçi, duygularını bastıran erkeklik modeli (Bölüm 15).
- **İkinci vardiya:** Ücretli işten sonra evde başlayan ücretsiz iş (Bölüm 5).
- **Kamusal alan / özel alan:** İş ve siyasetin "kamusal," ev ve ailenin "özel" sayılması (Bölüm 63).

- **Karşı kamular:** Dışlanan grupların kendi kamusal alanlarını kurması; Nancy Fraser'in kavramı.
- **Kayıtlı birliktelik:** Evlenmeden birlikte yaşayan çiftlerin beyan ve tescille hukuki güvenceye kavuşması (Bölüm 16 ve 80).
- **Kesişimsellik:** Cinsiyetin sınıf, ırk, göçmenlik, engellilik, cinsel yönelim gibi eşitsizliklerle iç içe geçmesi (Bölüm 55).
- **Kişisel olan politiktir:** Ev, aile, cinsellik gibi "özel" alanlardaki ilişkilerin de iktidar ilişkileri olduğu.
- **Mal ayrılığı:** Evlilik boyunca kimin adına ne kaydedildiyse onun sayıldığı mal rejimi; Türkiye'de 2002'ye kadar.
- **Meta fetişizmi:** İnsanlar arasındaki ilişkilerin şeyler arasındaki ilişkiler gibi görünmesi; Marx'ın kavramı.
- **Nafaka (yoksulluk nafakası):** Boşanma yüzünden yoksullaşan tarafa, diğer tarafın gücü oranında, yoksulluk sürdüğü sürece ödenen destek (Bölüm 44).
- **Patriyarka (ataerki):** Erkeklerin kadınlar üzerindeki toplumsal egemenlik sistemi (Bölüm 55).
- **Psikolojik şiddet:** Aşağılama, denetim, yalıtma, suçluluk yükleme gibi fiziksel olmayan şiddet biçimleri (Bölüm 28).
- **Rıza:** Bir insanın kendi bedeni ve hayatı hakkında özgürce, açıkça verdiği ve geri alabileceği onay (Bölüm 27).
- **Sağlıklı birey:** Kendine yetebilen, duygusal olarak muhtaç olmayan, akılcı ve insanca düşünmeye çalışan insan (Bölüm 1).
- **Seçilmiş aile:** Kan bağı olmayan insanların kurduğu, aile kadar güçlü bağlar (Bölüm 79).
- **Toplumsal cinsiyet:** Toplumun "kadınlık" ve "erkeklik"e yüklediği roller ve beklentiler.
- **Toplumsal yeniden üretim kuramı:** Kapitalizmin emek gücünü kimin eliyle, hangi kurumlarda ürettiğini inceleyen Marksist feminist akım (Bölüm 60 ve 65).
- **Yabancılaşma:** İnsanın emeğine, ürününe, kendine ve başkalarına yabancılaşması; Marx'ın kavramı (Bölüm 2).

- **Yedek sanayi ordusu:** Sermayenin gerektiğinde işe çekip gerektiğinde dışarıda bıraktığı işgücü; Marx'ın kavramı (Bölüm 43).
- **Zihinsel yük:** Bir evin işlerini düşünmek, planlamak, hatırlamak, takip etmek (Bölüm 10).
- **Zorlayıcı kontrol:** Bir tarafın ötekinin hayatını sistematik olarak denetlediği, korkuttuğu, yalıttığı ilişki biçimi (Bölüm 28).

Ek C — Veri Eki

Kitapta kullanılan başlıca veriler, tek yerde. Kaynaklar ilgili kısımların sonunda ayrıntılı olarak verilmiştir.

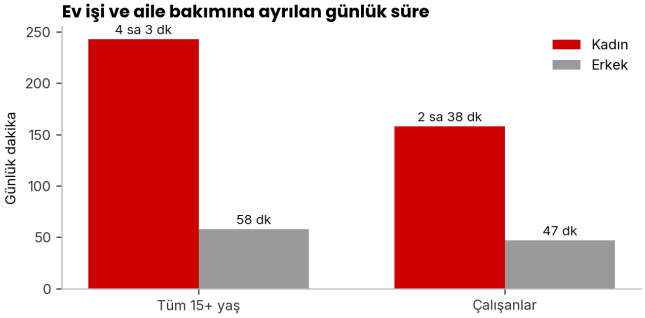

Kaynak: TÜİK, Zaman Kullanım Araştırması 2025

Zaman kullanımı (TÜİK 2025, günlük ortalama, 15+ yaş)	Kadın	Erkek
Ev işi ve aile bakımı	4 sa 3 dk	58 dk
Çalışanlarda ev işi ve aile bakımı	2 sa 38 dk	47 dk
Çalışanlarda ücretli işe ayrılan süre	4 sa 58 dk	6 sa
Ücretsiz ev işi ve bakımın toplam zamana oranı (İstatistiklerle Kadın 2025)	%17,9	%3,6

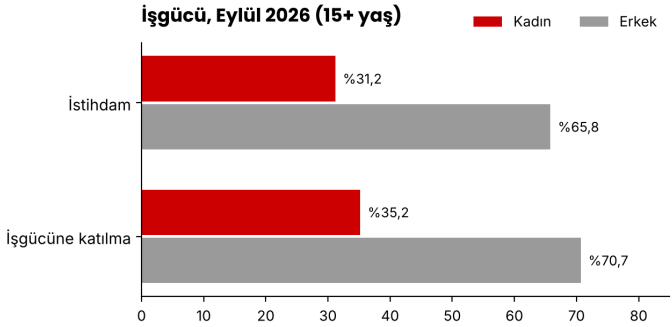

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Eylül 2026

İşgücü (TÜİK, Eylül 2026, 15+ yaş)	Kadın	Erkek
İşgücüne katılma oranı	%35,2	%70,7
İstihdam oranı	%31,2	%65,8
İşsizlik oranı	%11,3	%6,9
Genç (15–24 yaş) işsizlik oranı	%23,3	%10,4
AB-27 kadın işgücüne katılma oranı (karşılaştırma)	%70,8	
İşgücü dışında kalan kadın (2026, III. çeyrek)	22 milyon 13 bin	

Kaynak: Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2026 ilk altı ay raporu (şüpheli ölümler hariç)

Kadın cinayetleri (KCDP)	Öldürülen	Şüpheli ölüm
2025 (yıl)	en az 294	297
2026 (ilk altı ay)	150	151
Temmuz 2026	25	31
Ağustos 2026	22	33
Eylül 2026	28	19
Ekim 2026	20	39

Diğer göstergeler	Değer
Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi 2026, Türkiye'nin sırası	145 ülke içinde 126. (2025'te 148 ülke içinde 135.)
Aynı endekste İzlanda	1. (uçurumun %93'ü kapalı)
3 yaş altı çocuğu olan 25–49 yaş kadınlarda istihdam	yaklaşık %26 (erkeklerde %91)
Evlenmiş kadınların ömür boyu duygusal şiddet görme oranı (Hacettepe 2014)	yaklaşık %44
Aynı araştırmada fiziksel şiddet	yaklaşık %36
Antidepresan kutu sayısı	2016'da ~45 milyon; son yıllık veride ~71,5 milyon

Diğer göstergeler	Değer
Toplam doğurganlık hızı (TÜİK, son veri)	1,42

Ek D — İtirazlar ve Yanıtlar

Bir tartışmada karşılaşabileceğiniz itirazlar ve kısa yanıtlar.

“Ama ben eşime yardım ediyorum.” Emeğin değerli; ama “yardım” kelimesi işin asıl sahibinin eşin olduğunu söyler. O ev senin de evin, o iş senin de işin. “Yardım ediyorum” yerine “benim de işim” de. (Bölüm 10)

“Feministler aileyi yıkıyor.” Aileyi yıkan vardiya, kira, borç, işsizlik ve şiddet. Feministler bunu görünür kılıyor. Bu suçlama 1848’den beri komünistlere de yöneltiliyor. (Bölüm 70–71)

“Önce sınıf; kadın meselesi sonra.” Kadınların ezilmesi sınıfın içinden geçer. İşçi sınıfının yarısı kadın. Bölünmüş sınıf kazanamaz; ve ev emeği devrimi beklemez. (Bölüm 9, 62)

“İzlanda’da kadın başbakan var, daha ne istiyorsunuz?” İzlanda’yı İzlanda yapan seçilmiş kadınlar değil, grev yapan örgütlü kadınlar. Ve İzlanda’da bile kadınlar 2023’te “Buna eşitlik mi diyorsunuz?” diye greve çıktı. (Bölüm 52–53)

“Kadınlar da şiddet uyguluyor; erkekler de psikolojik şiddet görüyor.” Doğru; şiddeti kim uygularsa uygulasın kabul etmiyoruz. Ama kadınlar ile erkekler simetrik mağdurlar değil: kadınları en çok öldürenler en yakınlarındaki erkekler ve güç ilişkileri eşit değil. (Bölüm 28)

“Kadın ve erkek farklıdır; doğa böyle.” Bedenler farklı olabilir; ama kimin bulaşık yıkayacağı, kimin karar vereceği biyolojinin değil, toplumun kuralı. Toplumun kuralları değişir; bulaşık makinesi de, çamaşır makinesi de doğada yoktu. (Bölüm 55)

“Feminizm burjuva bir ideoloji.” Feminizmin burjuva bir kolu var ve onu eleştiriyoruz. Ama 8 Mart’ı başlatan da, Şubat Devrimi’ni başlatan da işçi kadınlardı. Feminizmin en güçlü damarlarından biri her zaman sosyalist oldu. (Bölüm 48, 50)

“Çocuklar için katlanmak gerek.” Sürekli çatışmanın, korkunun, şiddetin olduğu bir evde büyümek, çocuk için ayrılıktan daha büyük bir yaradır.

Mesele evliliği sürdürmek değil, çocuğa sağlıklı bir ilişki göstermek. (Bölüm 37)

“Nafaka ömür boyu kölelik.” Nafaka, yoksulluk sürdüğü sürece ödenir; alan kişi yeniden evlenirse kendiliğinden kalkar. Asıl sorun, devletin ikisini de yalnız bırakması. (Bölüm 44)

“LGBTİ+ bizim meselemiz değil.” LGBTİ+ bireyler işçi sınıfının, örgütlerimizin, ailelerimizin bir parçası. Özgürlük bölünemez: kimin kimi seveceğine karışan, kadının bedenine de karışır. (Bölüm 41)

“Bu cinsellik eğitimi çocukları erkenden cinselliğe iter.” Araştırmalar tersini gösteriyor: kapsamlı cinsellik eğitimi cinsel hayata başlama yaşını öne çekmiyor; daha bilinçli ve korunaklı davranışla ilişkili. Bilgisiz bırakılan çocuklar daha güvenli değil, daha savunmasız. (Bölüm 30)

“Evlenmeden birlikte yaşamak ahlaksızlık.” Değerli olan imza değil, imzanın altındaki ilişki. Ve imza atmadı diye kimse hastanede yakınının yanında olamamalı, yaşlılığında hukuksuz kalmamalı. (Bölüm 16)

“Makineler ev işini zaten bitirdi.” Bitirmedi. Çamaşır makinesi standartları yükseltti, ev işi azalmadı. Teknoloji ancak mülkiyeti ve denetimi demokratikleştiğinde zamanı özgürleştirir. (Bölüm 77)

“Bu kadar talep için para yok.” Kamusal bakım yatırımı, aynı paranın inşaata harcanmasından çok daha fazla istihdam yaratır. Bir bütçe, önceliklerin aynasıdır. (Bölüm 74, 83)

Ek E — “Kendine Sor” Listeleri

Sağlıklı birey için

- Bir ilişkiye neden giriyorum, ya da neden içindeyim?
- Yalnız kaldığımda neler hissediyorum?
- Kıskançlığımı sevgimin kanıtı gibi mi anlatıyorum?
- Son bir haftada kaç gece yeterince uyudum? En son ne zaman yalnızca kendim için bir şey yaptım?
- Hayatımda, eşim ya da sevgilim dışında, derdimi açabileceğim kaç insan var?
- En son ne zaman “yardıma ihtiyacım var” dedim?

Evdeki erkek için

- Son bir haftada evde hangi işleri ben yaptım, hangilerini başkası?
- Evde kim liste tutuyor? Deterjanın bittiğini kim fark ediyor?
- Bir toplantıya ya da eyleme gidebilmem için evde kimin yükü arttı?
- Evdeki işler için “yardım” kelimesini kullanıyor muyum?
- Hangi duygularımı göstermekte zorlanıyorum? Öfkelendiğimde ne yapıyorum?
- Partnerimin telefonuna baktığım, arkadaşlarıyla görüşmesinden rahatsız olduğum oluyor mu?

Evdeki kadın için

- Benim günümde ikinci bir vardiya var mı?
- Ortaklık mı istiyorum, yoksa “yardım” mı bekliyorum?
- Annem yarın tek başına kalsa, kendi adına bir geliri olur muydu? Ya ben?
- Tartışmalardan sonra kendimi korkmuş mu hissediyorum, yoksa yalnızca kırgın mı?
- Kendi fikrimi özgürce söyleyebiliyor muyum?

Ebeveyn için

- Çocuğum beni evde ne yaparken görüyor?
- Çocuğuma "yap" dediğim şeyleri kendim yapıyor muyum?
- Eşimle tartışırken çocuğum ne öğreniyor?
- Oğluma ve kızıma aynı işleri, aynı kuralları uyguluyor muyum?
- Çocuğum bana her şeyi sorabiliyor mu?

Örgüt için

- Toplantı saatlerimiz çocuklu yoldaşlara uygun mu?
- Toplantılarda kimler konuşuyor, kimler not tutuyor, kimler çay demliyor?
- Taciz ve şiddete karşı yazılı bir mekanizmamız var mı?
- Kadını aşağılayan bir kelime duyduğumuzda ne yapıyoruz?
- Kadın yoldaşların kendi aralarında tartışabileceği bir alan var mı?

Ek F — “Yardım” Yerine Ne Diyelim? Küçük Bir Sözlük

Yerine	Şöyle diyelim	Neden?
“Eşime yardım ediyorum.”	“Evin işini yapıyorum.”	Ev ikinizin.
“Bulaşıkta yardım ettim.”	“Bulaşığı yıkadım.”	İş senin de işin.
“Çocuklara bakıcılık yaptım.”	“Çocuklarımla vakit geçirdim.”	Kendi çocuğunun bakıcısı olunmaz.
“Ev işlerine katkı sunuyorum.”	“Ev işlerini paylaşıyoruz.”	Katkı, başkasının işine eklenen paydır.
“Bana söyle, yaparım.”	“Ne gerektiğine birlikte bakalım.”	Zihinsel yük de paylaşılır.
“Kocam bana çok yardım ediyor.”	“Ev işini kocamla paylaşıyoruz.”	Yardım beklemek değil, ortaklık talep etmek.
“Erkek işi / kadın işi.”	“Kim yapabiliyorsa, sırayla.”	İşin cinsiyeti yok.
“Annene sor.”	“Birlikte bakalım.”	Her şeyi bilen tek kişi olmamalı.

Ek G — Gençlere: Eş Seçimi ve İlişki Üzerine Sorular

“Acele etme” listesi: bir karar vermeden önce

- Bu insanı yorgunken, öfkeliyken, hastayken, başarısızken gördüm mü?
- Anlaşamadığımızda ne yapıyoruz? Konuşabiliyor muyuz?
- Ev işi, para, çocuk, ailelerimiz, kariyerlerimiz konusunda ne düşünüyor? Bunları konuştuk mu?
- Benim “hayır”ıma nasıl tepki veriyor?
- Arkadaşlarımla, ailemle görüşmemi kısıtlamaya çalışıyor mu?
- Onunla ömür boyu sohbet edebilir miyim?
- Bu kararı kendim için mi veriyorum, yoksa ailemin, çevremin beklentisi için mi?
- Ekonomik olarak bağımsız mıyım? Bu ilişki bitse kendi ayaklarımın üzerinde durabilir miyim?

“Aynı dünyayı kurabilir miyiz?” soruları

- Birbirimizin dünyasına merak duyuyor muyuz?
- Birbirimize yeni şeyler öğretebiliyor muyuz?
- Birbirimizin özgürlüğüne saygı duyuyor muyuz?
- Temel değerlerimiz (eşitlik, dürüstlük, adalet) uyuşuyor mu?
- Birlikte büyümek istiyor muyuz?

Evlenmeden birlikte yaşayanlar için hukuki önlemler kontrol listesi

Türkiye’de evlilik dışı birlikteliğin hukuki tanınması olmadığı için. Ayrıntılar için bir avukata danışın.

- Ortak alınan bir evi ya da malı tapuda iki kişinin adına (paylı mülkiyet olarak) kaydettirin.
- Ortak harcamaları ve katkıları belgeleyin (banka dekontları, sözleşmeler).
- Birbirinize miras bırakmak istiyorsanız noterde vasiyetname düzenleyin (yasal mirasçıların saklı paylarını bir avukata sorun).

- Birbirinize sağlık konularında karar verme ve bilgi alma yetkisi veren noter onaylı vekâletname düzenleyin.
- Kira sözleşmesini iki kişinin adına yapın.
- Çocuğunuz varsa babalık tanımasının nüfusta yapıldığından emin olun.
- Ayrılık durumunda mal paylaşımının nasıl olacağını önceden yazılı olarak konuşun.

Ek H — Destek ve Güvenlik Kaynakları

Bu bilgiler Kasım 2026 itibarıyla derlenmiştir; kullanmadan önce güncelliğini kontrol edin.

Acil durum

- **112:** Acil çağrı (polis, jandarma, ambulans).
- **KADES:** Telefona indirilebilen Kadın Destek Uygulaması; tek tuşla polise ihbar.

Danışma ve destek

- **ALO 183:** Aile, Kadın, Çocuk ve Engelli Sosyal Destek Hattı.
- **ŞÖNİM'ler (Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri):** Her ilde; danışmanlık, barınma ve hukuki yönlendirme.
- **Kadın konukevleri (sığınaklar):** ALO 183, ŞÖNİM ya da kolluk aracılığıyla.
- **Baroların kadın hakları merkezleri ve adli yardım büroları:** Ücretsiz hukuki destek.
- **Bağımsız kadın örgütleri:** Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu ve kentinizdeki kadın dayanışma ağları; güncel iletişim bilgileri kendi sitelerinde.

Hukuki koruma

- **6284 sayılı Kanun:** Şiddet gören ya da görme tehlikesi olan herkes, kolluğa, savcılığa ya da aile mahkemesine başvurarak koruma kararı isteyebilir. Koruma kararı için şiddetin belgelenmesi şartı aranmaz.

Sağlık

- **Cinsel ve üreme sağlığı:** Aile hekimleri, toplum sağlığı merkezleri ve Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı gibi kuruluşlar.
- **Ruh sağlığı:** Aile hekiminizden yönlendirme, devlet hastanelerinin psikiyatri poliklinikleri ve toplum ruh sağlığı merkezleri.

Çocuklar

- Bir çocuğun istismara uğradığından şüpheleniyorsanız **112** ya da **ALO 183**'e bildirin. Çocuğu dinleyin, ona inandığınızı söyleyin, suçu onda aramayın ve uzman desteği alın.

Ek I — Okuma ve İzleme Rotası; Dış Referanslar

Başlangıç için

- Erich Fromm, *Sevme Sanatı.*
- bell hooks, *Sevgiye Dair* (All About Love).
- Arruzza, Bhattacharya ve Fraser, *%99 için Feminizm.*
- Aleksandra Kollontay, aşk ve "yeni kadın" üzerine yazılar.
- Pınar Selek, *Sürüne Sürüne Erkek Olmak.*
- Nazım Hikmet'in aşk şiirleri ve *Piraye'ye Mektuplar.*

Derinleşmek için

- Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni.*
- Gülnur Savran, *Beden, Emek, Tarih.*
- Lise Vogel, *Marksizm ve Kadınların Ezilmesi.*
- Nancy Fraser, *Yamyam Kapitalizm* (Cannibal Capitalism).
- Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap.*
- Ioanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri.*

Edebiyat

- Ursula K. Le Guin, *Mülksüzler.*
- Marge Piercy, *Zamanın Kıyısındaki Kadın.*
- Sevgi Soysal, Füruzan, Tezer Özlü, Latife Tekin.
- Ve eleştirel bir gözle: Çernişevski, *Ne Yapmalı?*; Gorki, *Ana*; Ostrovski, *Ve Çeliğe Su Verildi* (Bölüm 39).

İzlemek için

- Ken Loach, *Ekmek ve Gül* (2000).

Dış referanslar (Bilgi Müşterekleri)

Bu kitap bu yazıları okumuş olmayı varsaymaz; konuyu derinleştirmek isteyenler için.

- "Medeni Kanun'un 100. Yılında Nafakanın Sınıfı": bilgimusterekleri.org/blog/nafakaninsinifi/
- "Kimin Ailesi Güvende?": bilgimusterekleri.org/blog/kiminailesiguvende/
- "Z Kuşağı Sosyalizmi": bilgimusterekleri.org/blog/z-kusagi-sosyalizmi-kapitalizmin-yeni-korkulu-ruyasi/
- Eğitim Dosyası: bilgimusterekleri.org/blog/egitimdosyasi/
- "Sandalyeyi Kim Kaldırdı?": bilgimusterekleri.org/blog/sandalyeyikimkaldirdi/
- "TÜİK: İki Rakam, Tek Ülke": bilgimusterekleri.org/blog/tuikisgucu/
- "Hegemonya Dilinden Kurtulmak Üzerine": bilgimusterekleri.org/blog/kelimelerinsinifi/
- "İnsan Hakları Emekle Başlar: Neden Bir Emek Anayasası?": bilgimusterekleri.org/blog/emekanayasasi/
- "Çocuk Hakları Haftada Bir Gün Geçerlidir": bilgimusterekleri.org/blog/cocukhaklarihaftadabirgun/
- Kılavuzlar (*Devrimci Tartışma Etiği*, *Etkinlik Düzenleme ve Yoldaşlık*, *Yoldaşça Eleştirmek, Birlikte İlerlemek*): bilgimusterekleri.org/kilavuzlar/

Kaynakça

Kitapta kullanılan bütün kaynaklar, her kısmın sonunda o kısmın kaynakları olarak ayrıntılı biçimde verilmiştir.

Ek J — Ebeveynler İçin Yaşa Göre Konuşma Rehberi

Bu rehber bir başlangıç noktasıdır. Ayrıntılar için çocuk gelişimi ve çocuk ruh sağlığı uzmanlarının hazırladığı kaynaklara başvurun. Endişeniz varsa bir uzmana danışın.

0–6 yaş

- Bedenin bütün bölümlerinin doğru adları.
- "Bedenin senin": kimse, akrabalar dahil, senin istemediğin biçimde sana dokunamaz; istemediğin birine sarılmak ya da öpmek zorunda değilsin.
- "Hayır" demek serbest; ve başkasının "hayır"ını dinlemek önemli.
- İyi sürpriz ile kötü sır farklıdır: bir yetişkin "bunu kimseye söyleme" diyorsa, mutlaka güvendiğin bir büyüğe anlat.
- Güvenilen yetişkinlerin kim olduğunu birlikte belirlemek.

7–10 yaş

- Bedenin büyüme ve değişme sürecine hazırlık; bunun doğal olduğu.
- Arkadaşlıkta saygı ve rıza.
- Dijital dünyada güvenlik: kişisel bilgi ve fotoğraf paylaşmamak; internette tanışılan biri rahatsız ederse hemen anlatmak.
- Kız ve erkek çocukların aynı işleri, aynı oyunları yapabileceği.

11–14 yaş (ergenlik)

- Bedensel değişimler; hijyen ve temizlik.
- Duygular, hoşlanma, çekim; bunların doğal olduğu.
- Rıza kavramı: kendi rızası ve başkasının rızası.
- Akran baskısına karşı kendi kararını verebilmek.
- Görüntü paylaşmanın riskleri, şantaj ve yardım istemek.
- Pornografinin gerçek olmadığı.

15 yaş ve üzeri

- Cinsel sağlık, korunma yöntemleri, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar ve test.
- İlk deneyim için “doğru yaş” dayatması yok; ölçüt hazır olmak, karşılıklı rıza ve bilgi.
- Yasaların çocukları korumak için koyduğu yaş sınırları.
- Sağlıklı ve sağlıksız ilişkinin işaretleri; kıskançlık ve denetimin sevgi olmadığı.
- Yardım alınabilecek yerler (Ek H).

Her yaşta

- Utanmadan, korkutmadan, ahlak vaazı vermeden konuşun.
- “Büyüyünce öğrenirsin” demeyin; yaşına uygun, doğru bir yanıt verin.
- Bilmiyorsanız “bilmiyorum, birlikte öğrenelim” deyin.
- En önemlisi: çocuklar sizin eşinize, bedeninize ve başkalarının sınırlarına nasıl davrandığınızı görerek öğrenir.

Ek K — Acil Talepler Programı: Tek Sayfa

Herkes İçin Daha Güvenli, Daha Mutlu Bir Hayat: Bakımı Haneden Çıkarmak

Türkiye'de kadınlar her gün ortalama 4 saat 3 dakikayı ücretsiz ev işi ve bakıma ayırıyor; erkekler 58 dakika. Kadınların yalnızca üçte biri işgücünde. Bu talepler, o dört saati kadınlara geri vermek için.

Birinci halka: hemen

- Ücretsiz, kamusal, evrensel kreş (0–6 yaş); kreş hakkı çocuğa bağlı olsun.
- Bütün öğrencilere ücretsiz okul yemeği.
- Ücret kaybı olmadan çalışma süresinin kısaltılması.
- İki ebeveyne eşit, ücretli ve devredilemez ebeveyn izni.

İkinci halka: yaşlı, hasta ve engelli bakımı

- Kamusal gündüz bakım merkezleri, evde bakım hizmeti, kamusal bakımevleri.
- Bakım yılları emekliliğe sayılsın.
- Ev kadınlarına geriye dönük prim borçlanması ve kendi adına emeklilik.

Üçüncü halka: boşanabilmek ve güvende olmak

- Nafaka Güvence Fonu.
- Her büyük kentte yeterli kadın konukevi.
- Boşanan ve şiddetten kaçan kadına iş, kira ve kreş önceliği.
- Birlikte yaşayanlara kayıtlı birliktelik.
- İstanbul Sözleşmesi'ne dönüş; 6284'ün etkin uygulanması.
- Okullarda kapsamlı cinsellik eğitimi; ücretsiz ruh sağlığı hizmeti.

İki koşul

- Bakım işçilerine insanca ücret, kadro ve sendika hakkı.
- Piyasa değil kamu; ve demokratik denetim.

Toplu sözleşmeye koyabileceklerimiz: Kreş (toplam çalışan sayısına göre), iki ebeveyne eşit izin, eşit ücret denetimi, taciz ve şiddete karşı yazılı mekanizma, şiddet gören işçiye ücretli izin ve iş güvencesi.

Belediyeden isteyebileceklerimiz: Mahalle kreşleri, kent lokantaları, çamaşırhaneler, gündüz bakım merkezleri, kanunla yükümlü olunan kadın konukevleri.

Mahallede kurabileceklerimiz: Kooperatif kreşler, dönüşümlü çocuk bakım grupları, yaşlılar için komşu dayanışma ağları.

Bilgi Müşterekleri · Herkes İçin Daha Güvenli, Daha Mutlu Bir Hayat · CC BY-SA 4.0 · Çoğaltın, dağıtın.

Ek L — Görsel Kaynakçası

Kitaptaki görseller Wikimedia Commons'tan, kitabın CC BY-SA 4.0 lisansıyla uyumlu açık lisanslarla (kamu malı, CC0, CC BY, CC BY-SA) alınmıştır. Her görsel kendi lisansı altında kalır. Grafikler Bilgi Müşterekleri tarafından hazırlanmıştır.

1. **Her gün, her evde: ortalama dört saatin bir parçası.** User:Quadell. CC BY-SA 3.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0). Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hand_wash_dishes.jpeg
2. **Reykjavík, 24 Ekim 2005: 1975 kadın grevinin otuzuncu yılında kadınlar yeniden işi bırakıp meydanda.** Johannes Jansson. CC BY 2.5 dk (https://creativecommons.org/licenses/by/2.5/dk/deed.en). Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kvinnostrejk_i_Reykjavik_(5).jpg
3. **Rize'de çay bahçeleri. Bu dik yamaçlarda yükü en çok kadınlar taşır.** Photo by User:Wikimol. CC BY-SA 2.5 (https://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5). Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rize_Tea_Plantation_2005-jk.jpg
4. **Lawrence, 1912: süngülü milisler barışçı grevcilerin yürüyüşünü kuşatıyor.** http://womhist.binghamton.edu/teacher/DBQlaw2.htm. Public domain. Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1912_Lawrence_Textile_Strike_1.jpg
5. **Nikolay Çernişevski (1828–1889).** Fotoğrafçı bilinmiyor. Public domain. Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nikolay_Chernyshevsky2.jpg
6. **Petrograd, 8 Mart 1917 (eski takvimle 23 Şubat): kadınların gösterisi Şubat Devrimi'ni başlattı.** Fotoğrafçı bilinmiyor. Public domain. Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1917_International_Women%27s_Day_-_Petrograd.jpg
7. **Clara Zetkin, 1932.** Fotoğrafçı bilinmiyor. Public domain. Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Clara_Zetkin_1932.jpg
8. **Londra, 18 Kasım 1910, "Kara Cuma": Parlamento önünde polis saldırısına uğrayan bir sufrajet.** Victor Consolé, London News Agency

Photos Ltd (Daily Mirror, 19 Kasım 1910). Public domain. Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Black_Friday,_London,_18_November_1910,_suffragette_attacked.jpg

9. **Varşova, 4 Haziran 2023: Tüm Polonya Kadın Grevi'nin kortejinde "yasal kürtaj" pankartı.** Tomasz Molina. CC BY-SA 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0). Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marsz_4_czerwca_2023_-_Ogolnopolski_Strajk_Kobiet.jpg
10. **Vigdís Finnbogadóttir, 1985. 1980'de dünyada halk oyuyla seçilen ilk kadın devlet başkanı oldu.** Rob Croes for Anefo. CC BY-SA 3.0 nl (https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/nl/deed.en). Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vigdis_Finnbogadottir_(1985).jpg
11. **Nezihe Muhiddin (1889–1958).** Fotoğrafçı bilinmiyor. Public domain. Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nezihe_muhiddin.jpg
12. **Friedrich Engels, 1877.** William Hall (1826–ca. 1898) (cropped and sepia tone removed). Public domain. Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Friedrich_Engels_portrait_(cropped).jpg
13. **Amur bölgesinde Zhenotdel'in ilk toplantısı, 1920.** Fotoğrafçı bilinmiyor. Public domain. Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Premi%C3%A8re_r%C3%A9union_du_jenotdel_de_l%27Amour_(1920).jpg
14. **"Kadınlar, kooperatiflere!" İgnati Nivinski'nin 1918 tarihli afişi.** Ignaty Nivinsky. Public domain. Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:I._Nivinskiy_-_Women,*Go_into_Cooperatives*(1918)_2.jpeg
15. **Marzahna, 1970: bir DDR kreşi (Alman Federal Arşivi).** Kutscher (verehe. Kubiziel), Sig. CC BY-SA 3.0 de (https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/de/deed.en). Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-J0417-0018-001,_Marzahna,_Blick_in_die_Kinderkrippe.jpg
16. **Küba Kadınlar Federasyonu'nun (FMC) amblemi.** Edibobb. CC BY-SA 3.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0). Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Federacion_de_Mujeres_Cubanas.jpg

17. **Adıyaman, 15 Şubat 2023: depremden sonra yıkılmış binalar.** Mohammad Hossein Velayati. CC BY 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0). Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:City_of_Ad%C4%B1yaman_after_7.8_magnitude_earthquake_in_T%C3%BCrkiye.jpg
18. **Soluk Mavi Nokta: Voyager 1'in 1990'da altı milyar kilometreden çektiği Dünya, ışık huzmesinin içindeki küçük nokta.** Voyager 1. Public domain. Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pale_Blue_Dot.png

BİLGİ MÜŞTEREKLERİ

BİLGİ HERKESİNDİR

Bilgi Müşterekleri, bilginin, köy meraları ve ortak sular gibi, çitlenmemesi gereken bir ortak varlık olduğunu savunan bağımsız bir yayın ve tartışma alanıdır. Yapay zekâ, bilişim emeği, dijital tekeller, eğitim, eşitlik, barış ve sınıf mücadelesi üzerine dosyalar, kılavuzlar ve genç yoldaşlara yönelik yazılar yayımlar.

Bütün yayınlar CC BY-SA 4.0 lisansıyla dolaşır: *Yapay Zekâ Çağında Emek: Makine Yeni, Zincir Eski*; *Bilişim Emekçisinin El Kılavuzu*; *Yoldaşça Eleştirmek, Birlikte İlerlemek*; *Etkinlik Düzenleme ve Yoldaşlık*; *12 Eylül: Bir Sınıf Darbesinin Tarihi*; *Sosyalist Yapay Zekâ Manifestosu*; *Yerel Yönetime Katılmak*; *Avrupa İşçi Sınıfı Tarihi*; *10 Ekim Dosyası*; *Emek Anayasası* ve bu kitap.

> *Daha mutlu bir hayat bir vaat değil, bir iş bölümüdür. Ve o iş bölümü bu akşam, bu evde başlar.*

CC BY-SA 4.0

Bu kitabı kaynak göstererek ve aynı lisansla paylaşarak çoğaltabilir, basabilir, dağıtabilir, çevirebilir ve uyarlayabilirsiniz. İzin istemenize gerek yoktur. Bakım emeğini ortaklaştırmayı savunan bir kitabın kendisi de ortak bir varlık olmalı.

Güncel sürüm ve kaynak dosyalar: bilgimusterekleri.org · Bu kitabı eleştirmek, kullanmanın bir biçimidir.